

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000339043

Δ4

KEP

A.T.B 4820

ΚΕΡΣΕΝΣΤΕΪΝΕΡ ΓΕΩΡΓ.

370.115
Ker
E

Η ΕΝΝΟΙΑ
ΤΗΣ
ΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ Α. Ε.

== ΣΤΑΔΙΟΥ 14-ΑΘΗΝΑΙ ==

ΚΕΡΕΜΙΤΙΕΡ ΛΕΓΩΝ

Αρ. Βιβλ. Εισαφ 8871 ✓

Η ΕΝΘΙΑ ΔΙΟΝΗ

ΤΗ

ΑΙΘΙΟΠΙΟΤΟΤ ΤΗΤΑ

Η ΕΝΝΟΙΑ
ΤΗΣ
ΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

ΣΤΗ ΣΚΙΑ

ΤΟΥ ΘΩΝΑ Α. ΣΤΑΘΑΤΟΥ

Ε. ΚΑΚΟΥΡΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ.

Ὁ Γερμανικὸς Κεντρικὸς Σύλλογος γιὰ τὴ «προστασία τῆς νεολαίας» διοργάνωσε στὶς 22 τοῦ Ὀκτώβρη 1909 ἓνα συνέδριον στὸ Βερολῖνο καὶ μέσα στὸ κτίριον τῆς γερμανικῆς Βουλῆς μὲ τὸ σκοπὸ νὰ συζητηθῆ λεπτομερειακὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη. Στὸ συνέδριον ἔλαβαν μέρος καὶ ἀντιπρόσωποι διαφόρων κομμάτων καὶ ἐπαγγελμάτων. Τὸ γεγονός πῶς εἶχα παρακληθῆ νὰ κάμω ἐγὼ τὴ πρώτη εἰσήγηση, μὲ παρακίνησε νὰ ἐξετάσω καὶ πάλι τὴν ἔννοια αὐτῆς τῆς ἀγωγῆς.

Τὸ πόρισμα τῆς ἔρευνας αὐτῆς, πὸν στὰ κυριώτερα του μέρη ἀποτελοῦσε καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς εἰσηγήσεώς μου, ἀνακοινῶνεται στὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις. Ὅποιος διάβασε τὰ δύο μου προηγούμενα βιβλία. «Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend» (Carl Villaret Erfurt 5ῃ ἔκδοσις) καὶ «Grundfragen der Schulorganisation» (B. C. Teubner Leipzig 3 ἔκδοσις), θὰ ἀναγνωρίσῃ ἀμέσως πῶς μὲ τὸ πόρισμα αὐτὸ γίνεται ἓνα ἀκόμη οὐσιαστικὸ καὶ ἴσως γιὰ πολὺ καιρὸ τελειωτικὸ βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσ.

Ὁμολογῶ μὲ πολλή μου χαρὰ καὶ εὐγνωμοσύνη, πῶς πολλοὺς στοχασμοὺς γέννησε μέσα μου καὶ πολὺ μ' ὠφέλησε ἡ βαθειὰ μελέτη μερικῶν συγγραμμάτων

τοῦ John Dewey ¹⁾ (School and Society, Morale Principles, The Educational Situation, The Child and the Curriculum) πὸν ἐγνώρισα τὰ τελευταῖα χρόνια. Μοῦ ἔδωσαν μαζί με τὴν πεποίθησιν, πὸς βρίσκομαι στὸ σωστὸ δρόμο καὶ τὸ θάρρος νὰ ἐξακολουθήσω με τὴν μικρὴ μου δύναμιν τὸ δρόμο αὐτὸν ὡς τὸ τέλος.

Ἡ «ἐννοια» πὸν ἔδῶ παρουσιάζω δὲν ἀπαιτεῖ διαφορετικοὺς παιδαγωγικοὺς δρόμους, ἀπὸ ἐκείνους πὸν στὰ προηγούμενα βιβλία μου ἔχω προτείνει. Βρίσκεται στὴν ἴδια διεύθυνσιν πὸν βρίσκονται καὶ οἱ ἐννοιαί, ὅσες πρωτύτερα παρουσίασα. Θὰ μπορούσε μόνη της νὰ βγῆ ἀπ' αὐτές, μόλις θὰ τις συλλάβῃ κανεὶς δλοκληρωτικά.

Στὸ βιβλίον μου αὐτὸ δὲ μοῦ δόθηκε ἀφορμὴ νὰ μιλήσω διεξοδικώτερα γι' αὐτοὺς τοὺς δρόμους. Σκιασάρισα μόνο μερικὰ παραδείγματα, γιὰ νὰ μὴ φανῶ σ' ὅσους ἀναγνώστες δὲν ἔχουν διαβάσει τὰ ἄλλα μου βιβλία «**δλο καὶ φαντασία**». Ὅποιος ὁμως θέλει νὰ κάμῃ στενότερη γνωριμία μ' αὐτοὺς τοὺς δρόμους, θὰ τοὺς βρῆ στὰ δύο μου ἔργα πὸν ἀνάφερα. Ἡ προκείμενη δεύτερη ἔκδοσις, πὸν βγαίνει ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια δὲν περιέχει καμιὰ οὐσιαστικὴ μεταβολὴ σχετικὰ με τὴν πρώτη ἔκδοσις· μόνο βελτιώσεις καὶ μικρὲς συμπληρώσεις.

Μόναχο Δεκέβρης 1911 *G. Kerschensteiner.*

1. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἔργα του—πολὺ σπουδαῖο—«Τὸ Σχολεῖο καὶ τὸ Παιδί» μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν κ. Κ. Δ. Σωτηρίου στὴν παιδαγωγικὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας Πάλλη. Σ.Μ.

ΜΟΤΤΟ

Ένα παιδαγωγικό αξίωμα, πού ιδιαίτερα πρέπει να λογαριάζουν, όσοι δημιουργούν προγράμματα αγωγής είναι τὸ ἀκόλουθο : Ἐὰν παιδιὰ δὲν πρέπει νὰ ἀνατρέφονται σύμφωνα μὲ τὴ σημερινή, παρὰ μὲ τὴ μελλοντική, ὅσο μπορεῖ καλύτερη, κατάσταση τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Δηλαδή σύμφωνα μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τὸν καθολικὸ της προσορισμό.

Imman. Kant. Über Pädagogik.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ τρίτη ἔκδοση μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμω μερικὲς συμπληρώσεις στὸ ἔργο μου καὶ νὰ ἀναπτύξω πλατύτερα μερικά του κεφάλαια. Οἱ συμπληρωματικὲς αὐτὲς ἐργασίες μοῦ φάνηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια τόσο περισσότερο ἀναγκαῖες ὅσο ἀντιλήφθηκα, πὼς οἱ ἄνθρωποι νιώθουν πολὺ ἱκανοποιητικὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη.

Γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ πολίτη γράφθηκαν τοῦ κόσμου τὰ βιβλία, μὰ ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ βιβλία πολὺ λίγα πράματα βγαίνουν πὺν μποροῦν στὴ πράξη νὰ ἐφαρμοστοῦν. Ἀκόμα πολλοὶ πιστεύουν στὴ θαυματουργικὴ δύναμη τῆς διδασκαλίας καὶ διδαχῆς καὶ μάλιστα μιᾶς διδασκαλίας γιὰ τὴν ὁργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ Κράτους, τῶν Κοινοτήτων, τῆς Οἰκονομίας, καὶ τῆς Συγκοινωνίας. Σὰν καὶ ἡ πιδὸ ἀκριβολογημένη γνώση γι' αὐτὰ τὰ πράματα, νὰ εἶχε καμιά ἐπίδραση ἐπάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ κρατικοῦ συναισθήματος, χωρὶς νὰ λογαριάσωμε τὴν ἐξέλιξη τῆς Βούλησης γιὰ τὴν πραγμάτωση κοινωνικῆς ζωῆς μέσα στὸ Κράτος καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς ζωῆς σὲ μιὰ ἠθικὴ κοινότητα! **Ἀγωγή τοῦ πολίτη εἶναι ἀγωγή χαρακτήρων καὶ μάλιστα ἀγωγή πὺν βάζει θεληματικὰ τὸν ἄνθρωπο στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινότητος. Καὶ ἡ ὑπηρεσία αὐτὴ πρέπει νὰ διευθύνεται ἀπὸ τὴν προ-**

σπάθεια να οδηγηθῆ ἢ ἐξέλιξη τοῦ Κράτους ἔτσι πὸν τὰ κρατικὰ μέσα τῆς βίας να γίνονται μέρα μὲ τῆ μέρα πιδ περιττὰ καὶ ὄχι να γίνονται πιδ ἀναγκαῖα. Χωρὶς μιὰ ριζικὴ μεταρρύθμιση ὄλων τῶν σχολείων μας μὲ κατεύθυνση τὴν ἴδρυση ὀργανώσεων γιὰ συστηματικὴ μόρφωση χαρακτήρων, τὰ μέτρα πὸν λαβαίνουμε γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ πολίτη θὰ συνοδεύονται πάντοτε ἀπὸ ἀξιοθρήνητη κυριολεκτικὰ ἀποτυχία. Γιὰ να ἀφαιρέσω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη κάθε ἀμφιβολία, ἔκαμα μερικὲς μικρὲς βελτιώσεις καὶ πλάτυνα περισσότερο τὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἐννοιας, πὸν ἔδωσα στὶς προηγούμενες ἐκδόσεις.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ πρόσθεσα καὶ νέα Κεφάλαια τὸ V, VI καὶ VIII. Εὐχομαι καὶ ἐλπίζω, πὸς μ' αὐτὰ θὰ μεγαλώση καὶ ὁ κύκλος ἐκείνων, πὸν μαζὶ μὲ μένα δὲν βλέπουν καμιά θεραπεία γιὰ τὴ πολιτειακὴ ἀγωγή τοῦ λαοῦ μας, ὅσο ἐξακολουθοῦμε να εἴμαστε ἱκανοποιημένοι μὲ ρηχὲς διδασκαλίες ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πολιτειολογίας, τοῦ διοικητικοῦ δικαίου, τῆς νομικῆς καὶ τῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας.

Μόναχο Αὐγουστος 1913

Georg Kerschensteiner

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Είσαγωγή τοῦ μεταφραστή.

- I Ἡ ἀντίθεση τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων ἐπάνω στήν ἔννοια τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς.
- II Πολὺ στενὲς καὶ πολὺ πλατεῖες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἔννοια τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς.
- III Ἡ καθ'αυτὸ ἠθικὴ ἔννοια τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς.
- IV Ἡ ἐργασιακὴ κοινότητα γιὰ θεμέλιο τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς.
- V Μερικὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα τοῦ πολίτη.
- VI Πραγματικὰ παραδείγματα γιὰ τὴν πολιτειακὴν ἀγωγήν σὲ σχολεῖα Μέσης Παιδείας.
- VII Πραγματικὰ παραδείγματα γιὰ τὴν πολιτειακὴν ἀγωγήν σὲ σχολεῖα Πρώτης Παιδείας.
- VIII Πολιτειακὴ ἀγωγή καὶ ἠθικὸ κῦρος.
- IX Ἀτομικότητα καὶ Σοσιαλισμός.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Τὸ σημερινὸ σχολεῖο ὄχι μόνον σὲ μᾶς μὰ καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Εὐρώπης παλεύει ἀκόμα γιὰ τὴ κατάχτηση τῆς ἀγωγῆς τοῦ παιδιοῦ μὲ τὰ μέσα ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα. Θεωρητικὰ δὲν στέκει πιά οὔτε ἡ ἐξωτερικὴ του διάταξη, οὔτε ὁ μηχανισμὸς τῆς ἐσωτερικῆς του λειτουργίας. Καὶ οἱ πρόοδες τῆς ἐπιστήμης καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς ἔχουν πείσει ὅλο τὸν κόσμον, πὼς τὸ σημερινὸ σχολεῖο, ἔχει ἀπόλυτη καὶ ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη μιᾶς ριζικῆς μεταβολῆς, καὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς, ἔτσι ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται καλύτερα στὴν κάθε ἀπαίτηση τῆς νεώτερης κοινωνίας. Καὶ ἔγιναν ἀπὸ καιρὸ καὶ γίνονται ἀκόμη ἀπόπειρες γιὰ τὴν ἴδρωση νέων σχολείων, νέου τύπου σχολείου. Μὰ ἀκόμη οἱ ἀπόπειρες αὐτές, ποὺ ἐλάμπρουναν τὴν ἀνατολὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, δὲν πῆραν οὔτε ἔκταση ἱκανοποιητικὴ, οὔτε ἀπὸ ὅλους ἀναγνωρισμένη μορφή. Κι' ἔτσι τὸ σημερινὸ σχολεῖο, ποὺ ἔγινε πιά στὴν ψυχὴ τοῦ καθενὸς «τὸ παλιὸ σχολεῖο», ἐξακολουθεῖ στὴν πράξη νὰ διαπαιδαγωγῇ τὴ νέα γενεά, τοῦλάχιστο στὸ μεγαλύτερο της μέρος, μολονότι κανένας δὲν εἶναι ἀπ' αὐτὸ εὐχαριστημένος καὶ ὅλοι ζητοῦν μιὰ λυτρωτικὴ μεταρρύθμιση. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἔχει πολλὰ καὶ ποικίλα αἰτίες, γενικὰ καὶ εἰδικὰ γιὰ κάθε λαὸ, ποὺ μόνον μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση

ἔξετάζοντας το σὰν πρόβλημα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, θὰ μποροῦσε νὰ φέρη σὲ φῶς. Ἀναφερομεν ἔδῳ τὶς κυριώτερες καὶ ὅσες μᾶς χρειάζονται γιὰ νὰ κατανοηθοῦν ὅσα θὰ εἰποῦμε παρακάτω.

Πρῶτα πρῶτα, μιὰ σχολικὴ μεταρρύθμιση, ποὺ θέλει νὰ ἀνατρέψη καθιερωμένους ἀπὸ τὴν παράδοση σχολικοὺς τύπους, ποὺ θέλει νὰ ἀλλάξη διατάξεις καὶ μορφὲς λειτουργίας τῶν σχολείων, ζυμωμένες μὲ τὴ ζωὴ γενεῶν καὶ συνδεμένες μὲ τὴν ψυχοσύνθεση ἀτόμων ἀναγνωρισμένου κύρους, καὶ μὲ τὰ συμφέροντα κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ τάξεων, οὔτε εὐκόλα οὔτε γρήγορα μπορεῖ νὰ γίνῃ. Κάθε μεταρρύθμιση χρειάζεται τὸν ἀπαραίτητο χρόνον—ἀνάλογο μὲ τὴν ἔσωτερικὴ τῆς ἀξία καὶ τὴ δύναμη τῆς ἀντίδρασης ποὺ θὰ σηκώσῃ—γιὰ νὰ ὠριμάσῃ στὴν ψυχὴ τῆς κοινωνίας. Καὶ ὅσοδήποτε κι' ἂν βιάζονται οἱ φλογεροὶ καὶ γεμάτοι ἐνθουσιασμὸ εἰσηγητὲς τῆς, αὐτὴ θὰ ἔρθῃ σὰν ἀποτέλεσμα ἀπὸ ὠρισμένες προϋποθέσεις καὶ ὠρισμένους παράγοντες ποὺ ἀπὸ πρὶν δὲ μπορεῖ κανεὶς ὅλους οὔτε νὰ τοὺς προϋπολογίσῃ οὔτε νὰ τοὺς καλοσκεφτῇ.

Ἀπὸ τὰ ὕστερα φαίνονται πιά ὅλοι καθαρὰ καὶ ξάστερα καὶ σ' ὅλες τους τὶς λεπτομέρειες.

Ἐπειτα μιὰ σχολικὴ μεταρρύθμιση δὲν εἶναι κάτι τί ξεκρέμαστο καὶ ἀνεξάρτητο μέσα στὴν κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ ἐνὸς τόπου. Εἶναι ὀργανικὰ συνδεμένη μὲ ὅλα τὰ φανερώματα τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς κοινωνίας. Ἐνα κίνημα ποὺ γίνεται σ' ἓνα κλάδο, προϋποθέτει παρόμοια, εἴτε φανερωμένα κι' ὅλας

εἴτε ἔτοιμα νὰ φανερωθοῦν καὶ στοὺς ἄλλους κλάδους. Ἔτσι καὶ μιὰ σχολικὴ μεταρρύθμιση προϋποθέτει μιὰ γενικώτερη κίνηση μέσα σ' ὅλο τὸν ἰδεολογικὸ κόσμον τῆς κοινωνίας.

Οἱ δυσκολίες αὐτές, ποὺ εἶναι νὰ εἰποῦμε ἔτσι φυσικῆς στὸν κανονικὸ δρόμον κάθε ριζικῆς μεταβολῆς στὴν ἐξέλιξη τῶν λαῶν ἔγιναν ἀκόμη μεγαλύτερες μὲ τὴ παρεμβολὴ τοῦ μεγάλου πολέμου.

Ὁ μέγανος πόλεμος τάρραξε τὴν ἡρεμὴ καὶ κανονικὴ ἐξέλιξη στὰ ἰδεολογικὰ ρέματα κάθε λογῆς. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀνωμαλία αὐτὴ δὲ μποροῦσαν νὰ γλυτώσουν οἱ μεταρρυθμιστικῆς τάσεις στὴν παιδεία. Ὁ μέγανος πόλεμος βρῆκε τὶς προσπάθειες τῶν μεταρρυθμιστῶν φιλοσόφων καὶ παιδαγωγῶν στὸ στάδιο ἀκόμη τοῦ πειραματισμοῦ. Τὰ νέα σχολεῖα μόλις εἶχαν ἀρχίσει νὰ παίρνουν πάγια μορφή καὶ νὰ δείχνουν τὴν ὑπεροχὴ τους συγκριτικὰ μὲ τὰ παλιά. Τὸ μαῦρον ὅμως σύγνεφο τῆς πολεμικῆς ἀναστάτωσης σκέπασε τὰ ρόδινα χρώματα τῆς ἀνατολῆς μιᾶς νέας ἡμέρας γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ τὴν κοινωνία, καὶ τάρραξε τὴν ἡρεμὴ καὶ βαθμιαία μεταβολὴ ἀπὸ τὸ παλιὸ στὸ νέο τύπον. Ὅσο προσεχτικώτερα μελετᾶει κανεὶς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου τόσο βρίσκει, πὼς οἱ συνέπειες του εἶναι βαθύτερες καὶ οὐσιαστικώτερες, ἀπὸ ὅτι φαίνονται τὴν πρώτη στιγμὴ. Οἱ οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς συνέπειες εἶναι φανερῆς στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου, τὶς ζήσαμε καὶ τὶς ζοῦμε ἄλλωστε ὅλοι μας. Μὰ εἶναι ὅμως πολὺ τρομερώτερες σχετικὰ μὲ τὶς ἀξίες τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ τῆς σημερινῆς κοινωνίας.

Κατάντησε πιά κοινοτοπία νὰ λέμε, πὼς κλονίστηκε ἡ πίστις τοῦ ἀνθρώπου στὶς ἀξίες τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, στὶς ἀξίες τῆς πνευματικῆς, πολιτικῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῆς πολιτισμένης μας κοινωνίας. Οἱ μεγάλες ἰδεολογικὲς κατευθυντήριες γραμμὲς ἔχασαν τὴν ἀχτινοβολία τους. Ἡ ἠθικὴ κατάταξις τῶν ἀξιῶν δὲν ἔχει πιά τὴν πρώτη της καθαρότητα, διαύγεια καὶ σταθερότητα. Οἱ ὑπέροχες ὁρμὲς τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δὲν ἔχουν τὴν πρώτη τους ἔντασις καὶ δύναμη. Ταράχτηκε ὁ ῥυθμὸς τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς. Θαρρεῖ κανεὶς πὼς ἀντικρῦζει κάποιο χάος, κάποιο νεφέλωμα κοσμογονικὸ, ὅπου μέσα δυνάμεις τεράστιες συνειδητὲς καὶ ὑποσυνείδητες, πάθη καὶ συμφέροντα, ἰδέες καὶ θεωρίαι πολεμοῦν τὸ σκληρὸ ἀγῶνα τῆς ἐπικράτησις. Καὶ δὲ λέει, βέβαια, κανεὶς, πὼς ὁ πόλεμος ἔφερε ξαφνικὰ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό, ἔτσι σὰν κεραυνοβόλημα ἀναπάντεχο κάτω ἀπὸ ξάστερο οὐρανό. Οἱ σπόροι τοῦ ὑπῆρχαν μέσα στὴν κοινωνία πολὺ ἀκόμα πρὶν ἀπὸ τὴν πολεμικὴν ἐποχὴ. Μὰ ἡ σφοδρότητα τοῦ πολέμου καὶ ἡ μεγάλη του διάρκεια ἀρδεύοντας τὶς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων μὲ ἀσυγκράτητους ἀπὸ κάθε χαλινὸ λογικῆς τοὺς κρουνοὺς τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων, ἐπιτάχυναν τὸ ὠρίμασμα τῶν παλιῶν σπόρων καὶ τοὺς ἔκαμαν νὰ φουντώσουν πολύμεροι, ὀρμητικοί, ἐπιταχτικοί, ἔτσι ποὺ νὰ γεννοῦν τὸ φόβο καὶ τὴν σύγχυσις. Κι ἐνῶ πρῶτα, στὴ παλιὰ ἐποχὴ, οἱ χαλινοὶ τοῦ λογικοῦ συγκρατοῦσαν τὰ βίαια πάθη καὶ τὴν ὀρμὴ τῶν ἀτομικῶν ἢ ὀμαδικῶν συμφερόντων, καὶ ἐγγυόντουσαν μιὰ ἀργή, προσεχτικὴ καὶ φροντισμένη ἐξέλιξις, τώρα

ἡ μπόρα τοῦ πολέμου μὲ τὸ ἀνατάραγμα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων ἔφερε τὶς ψυχὲς τους ἀπότομα καὶ ὀρμητικὰ ἀντίκρουστὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς. Τὰ ἔκαμε συνειδητὰ σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἔκτασι ἀπ' ὅτι μπορούσε κανεὶς νὰ φανταστῆ καὶ ἄπλωσε παντοῦ τὴν ἀμφιβολία καὶ τὴ σκέψη. Ἀμφιβολία σὲ κάθε τι περασμένο ποὺ ἦταν ὡς τὰ τώρα ὀδηγός, ἀμφιβολία καὶ σὲ κάθε τι νέο ποὺ παρουσιάζεται μὲ ἀπαίτηση σεβασμοῦ. Καὶ μέσα ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀνησυχία κοινός, πάγκοινος ὁ πόθος γιὰ μιὰ πλατύτερη, βαθύτερη, γενικώτερη ἐσωτερικὴ μεταβολὴ καὶ πάγκοινη ἢ ἀπαίτηση γιὰ μιὰ νέα τάξη, μιὰ νέα πίστη. Τὸ μετεώρισμα αὐτὸ καὶ ἡ ἀμφιβολία δὲν ἱκανοποιοῦν κανένα, γιὰ τὴν τάξη, ὁ ῥυθμός, εἶναι ἀνάγκη τῆς ζωῆς.

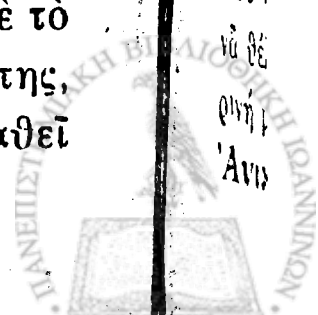
Μὰ οἱ μεγάλες ἐσωτερικὲς μεταβολὲς οὔτε ἀπότομα γίνονται οὔτε τόσο εὐκόλα ὅπως μπορούν νὰ γίνουν οἱ ἐξωτερικὲς, ὅσο ἂν εἶναι ὠριμασμένες γι' αὐτὲς οἱ ψυχὲς. Χρειαζόνται ἓνα κοσκίνισμα προσαρμογῆς, μιὰ περίοδο ἀναμονῆς, ἓνα στάδιο μεταβατικόν. Καὶ τὸ μεταβατικόν αὐτὸ στάδιο, ποὺ μοιάζει ἔτσι σὰν χάος καὶ σὰν νεφέλωμα κοσμογονικόν, συνειδητὰ πιά τὸ περνάει ἡ ἐποχὴ μας.

Μέσα σ' αὐτὸ τινάζονται μὲ τὴν ὀρμὴ καὶ τὸ φανατισμὸ τοῦ νεοφώτιστου, οἱ καινούργιες τάσεις καὶ ἰδέες, ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν παράδοση σ' ὅλες τὶς περιοχὰς τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου. Ἡ φιλοσοφία κουρασμένη ἀπὸ τὶς ἄγονες προσπάθειες τῆς ἐπιστήμης, ζητάει καὶ πάλι καταφύγιον κάτω ἀπὸ τὰ ρωμαντικὰ φυλλώματα τοῦ μυ-

στικισμού. Ἡ τέχνη τολμηρὴ ζητάει νέους δρόμους, νέα ἔκφραστικά μέσα. Τὸ Θέατρο πνίγεται μέσα στὰ καλούπια τῶν ἠθικῶν συγκρούσεων τοῦ περασμένου καιροῦ. Ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη ὑπόσχεται τὸ χρυσὸν αἰῶνα μὲ μιὰ ριζικὴ μεταβολή. Τὰ σχολεῖα ζητοῦν νέα θέση μέσα στὴν κοινωνία. Καὶ οἱ τάσεις αὐτὲς διαδέχονται πολλὰς φορές ἢ μιὰ τὴν ἄλλη μὲ ταχύτητα, πὺ δὲ μᾶς εἶχε συνηθίσει ἡ προπολεμικὴ ἐποχή. Δὲν προφταίνει μιὰ νέα ἰδέα καλὰ καλὰ νὰ χωνευτῆ, νὰ διαδοθῆ, νὰ ἐπιβληθῆ καὶ νὰ, ξεπερνιέται ἀπὸ μιὰ ἄλλη, σβήνεται, λησμονιέται, γιὰ νὰ στραφῆ ἡ προσοχὴ τοῦ κόσμου σὲ κάτι τι ἄλλο νεώτερο, βαθύτερο, τελειότερο..... Ἄς πάρουμε ἓνα μόνο παράδειγμα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς παιδαγωγικῆς κίνησης. Τὸ **σχολεῖο ἐργασίας**, πὺ φιλοδοξεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ παλιὸ **σχολεῖο τῶν γνώσεων**, δὲν πρόφτασε καλὰ καλὰ νὰ ἐφαρμοστῆ, νὰ ἀποκρυσταλλωθῆ σὲ ὠρισμένη μορφή, νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ στάδιο τοῦ πειραματισμοῦ, νὰ ἐπιβληθῆ καὶ διαδοθῆ, καὶ νὰ, παρουσιάζεται τὸ **σχολεῖο τῆς Ζωῆς** μὲ τοὺς ριζοσπάστες ὀπαδοὺς τῆς ριζικῆς σχολικῆς μεταρρύθμισης (Oestreich, Kawetan κ.λ.) καὶ ζητάει ὄχι πιά σχολικὴ μεταρρύθμιση παρὰ σχολικὴ ἐπανάσταση, βαθύτερη, πλατύτερη καὶ περιεχτικώτερη, ἐνωμένη καὶ συγχρονισμένη μὲ τὶς μεταρρυθμιστικὰς τάσεις καὶ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς ζωῆς.

Καὶ ἡ παράδοση δέχεται τὰ ἀλλεπάλληλα καὶ ὀρμητικὰ κύματα τοῦ μοντερνισμοῦ, ἀντιστέκεται μὲ τὸ πείσμα πὺ τὴν διακρίνει, ξαναθεωρεῖ τὶς ἀξίες της, ξαναεξετάζει τὴ δύναμη της, πολεμᾷ καὶ προσπαθεῖ

νὰ περάση μὲ ὅσο μπορεῖ λιγώτερη ζημία τὸ στάδιο αὐτὸ τὸ μεταβατικό. Γιατὶ καὶ ἡ περίοδος αὐτὴ ἢ μεταβατικὴ δὲν πρέπει νὰ νοηθῆ σὰν περίοδος παθητικῆς ἀναμονῆς, νέκρας, ρωμαντικῆς χαύνωσης. Εἶνε κι αὐτὴ ζωὴ πραγματικὴ. Ἔχει τὶς ἴδιες ἀπαιτήσεις, πὺ μπορεῖ νὰ ἔχη καὶ μιὰ ὀριστικώτερα προσανατολισμένη ἐποχὴ. Κι ἂν θέλετε, ἴσως δείχνει πὺ μεγαλύτερη ἔνταση πὺ μεγαλύτερη προσπάθεια, γιατί ποτίζεται ἀπὸ μιὰ μεγαλύτερη ἀνησυχία

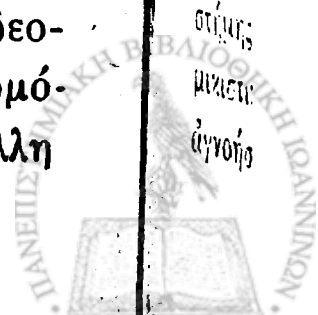
Μὰ μέσα σ' ὅλη αὐτὴ τὴν πάλη καὶ τὴν κίνηση δ φαίνεται τίποτα ἀκόμη τὸ πάγιο, δὲ διαγράφεται τίποτα ἀκόμη τὸ καθαρό, τὸ στέρεο, τὸ βέβαιο. Τίποτα πὺ θὰ δεσπύση, πὺ θὰ γεννήση τὴν πίστη, πὺ θὰ δώση τὴν κατευθυντήρια γραμμὴ γιὰ μιὰ ἀνάπλαση τῶν λαῶν. Θεωρίες ἐπάνω σὲ θεωρίες ἔρχονται καὶ διαβαίνουν καὶ διαδέχεται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη μὲ τὴ ταχύτητα κινηματογραφικῶν εἰκόνων. Κανένα φανέρωμα τῆς πνευματικῆς ἢ ἠθικῆς ζωῆς δὲν ρίχνει ρίζες βαθειὰς στὶς διψασμένες ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Καμμιά ὀδηγήτρα προσωπικότητα δὲν κατορθώνει νὰ στηλωθῆ καὶ νὰ σταθῆ ἀκλόνητα γιὰ ἓνα διάστημα ἔστω καὶ σχετικὰ μακρυνό. Καμμιά πίστη δὲν κατορθώνει νὰ συγκινήση σὲ βάθος καὶ πλάτος τὸν κόσμον, ἔτσι πὺ νὰ τὸν ἱκανοποιήση, νὰ τὸν κυριέψη, νὰ τὸν καταχτήση. Οἱ ἄνθρωποι, μένουν δισταχτικοί, ἀμφίβολοι, σκεπτικοί, πολλὰς φορὰς ἀνήσυχτοι. Καὶ εἶναι τόσο ὀλοφάνερη, τόσο γενικὴ ἢ κατάστασι αὐτὴ, πὺ νὰ θέλαμε μὲ μιὰ λέξη νὰ χαρακτηρίσωμε τὴ σημερινή μας ἐποχὴ, θὰ λέγαμε, πὺς τὴ χαρακτηρίζει τὸ **Ἀνικανοποίητο**.

* *

—Μέσα στὸ κύκλωμα αὐτὸ καὶ τὴν πάλῃ βρῖσκειται μπερδεμένη καὶ ἡ παιδαγωγικὴ σκέψη, ἐνωμένη ὀργανικά, ὅπως εἶναι φυσικό, μὲ τ' ἄλλα φανερώματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ ξεδιάλυμα τῆς, τὸ ἐσχώρισμά της, ὁ προσανατολισμὸς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μέσα στὰ ρεύματά της, εἶναι δύσκολος δυσκολώτερος ἀπ' ὅτι μπορεῖ κανεὶς ἀπόξω νὰ φαντασθῆ. Καὶ ὅμως οἱ ἀπαιτήσεις τῆς εἶναι τόσο ἐπιταχτικές, ὅσο ἐπιταχτικές εἶναι καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Ἡ πραγματικότητα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ διακυβέρνηση. Τὰ παιδιά ζοῦν καὶ εἶναι παραδομένα στὰ χέρια τῶν δασκάλων καὶ ἀπαιτοῦν διάπλαση, ἀνατροφή, ἀγωγή. Καὶ γιὰ νὰ ἀνταποκριθῆ στὴν ἀνάγκη αὐτῆ τῆς πραγματικότητας ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ πατήσῃ κάπου σίγουρα καὶ στερεά, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ δώσῃ στὴ ζαλισμένη ψυχὴ του, τοῦλάχιστο γιὰ ἓνα μακρινὸ χρονικὸ διάστημα, τὴν προεπούμενη ἡρεμία καὶ νὰ κατορθώσῃ νὰ ἀνταποκριθῆ κάπως στὴ μεγάλη του ἀποστολή. Νά, ὁ λόγος, πὺ θέλησα νὰ μεταφράσω γιὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸ μας κόσμον τὸ ἔργο τοῦ Kerschensteiner.

Πιστεύομε, πὺς ἡ τετραγώνη, ὀγκώδικη, βαθειὰ νηφάλια σκέψη τοῦ Βαυαροῦ παιδαγωγοῦ, πὺ εἶναι σήμερον ἡ ἐπιβλητικώτερη παιδαγωγικὴ φυσιογνωμία τῆς Εὐρώπης, θὰ βοηθήσῃ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη τὸν Ἕλληνα δάσκαλον στὸν ἰδεολογικὸν του προσανατολισμό. Πιστεύομε, πὺς μέσα στὴν ἰδεολογικὴ τρικυμία, πὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ μας, ἡ ἰδεολογία τοῦ Kerschensteiner εἶναι ἡ πιὸ προσαρμοσμένη σήμερον στὶς ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλλή

νικῆς παιδείας. Μ' αὐτὴ ὁ Ἕλληνας δάσκαλος θὰ στερεώσῃ τὴν ἄγκυρα τοῦ παιδαγωγικοῦ του πλοίου καὶ θὰ μπορέσῃ νὰ ἀφοσιωθῇ ἡσυχος στὸ ἔργο του μὲ τὴ συνείδηση πὼς, ὅσο ἡ σημερινὴ τοῦλάχιστο περίστασις τὸ ἐπιτρέπει, ξεπληρώνει τὸ χρέος του στὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία.

Καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ μας αὐτὸ νόμισα καταλληλότερο τὸ ἔργο «Der Begriff der staats bürgerlichen Erziehung,» τοῦ Kerschensteiner. Γιὰ νὰ κατανοηθῇ ὅμως καλύτερα, γιὰτὶ διάλεξα εἰδικὰ αὐτὸ τὸ βιβλίον τοῦ συγγραφέα, ἅς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ κάνω μιὰ σύντομη διαδρομὴ σὲ θέμα παράπλευρο μὰ οὐσιαστικὰ δεμένο μὲ τὸ κύριον θέμα τοῦ βιβλίου.

*
* *

Ὅπως εἶπαμε, τὸ σημερινὸ σχολεῖο, ὄχι μονάχα ὅπως τὸ ἔχομε ἐμεῖς στὴν Ἑλλάδα, μὰ καὶ ὅπως βρίσκεται ἀκόμη καὶ στὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Εὐρώπης, δείχτηκε ἀνίκανο νὰ ἀνταποκριθῇ στοὺς σκοποὺς τῆς ἀγωγῆς. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὴν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς ἐποπτείας κατόρθωσε νὰ ἀποτινάξῃ τὸ βερμπαλισμὸν, ποὺ χαραχτήριζε καὶ βάρυνε τὸ προηγούμενον τοῦ σχολεῖο. Εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια, πὼς σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ ἰδιαίτερα στὰ προγράμματα, τὶς διδαχτικὰς μέθοδους καὶ τὸ μεταχειρισμὸν τῶν παιδιῶν ἔκανε σημαντικὰς προόδους καὶ τὶς παράδωκε χτῆμα πᾶν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Ἐμπνευσμένο ὅμως, ὅπως εἶναι ἀπὸ τὸ ἀτομικιστικὸν ἰδανικὸν τῶν νεοανθρωπιστῶν, μὲ τὸ νὰ ἀγνοήσῃ τὴ μορφωτικὴ δύναμις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς,

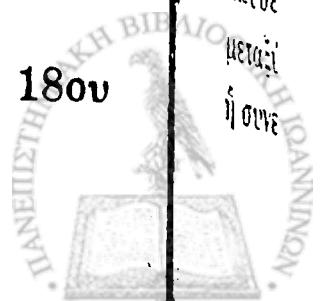
παρουσιάζει μονόπλευρη και μονόμερη παιδαγωγική επίδραση. Με τὸ νὰ καθιερώσῃ τὴν εἰδολογικὴν μόρφωση (formale Bildung) σκοπὸ κάθε διδασκαλίας, πετυχαίνει τὴν ἄμεση ἄσκηση, τὴν ἐξωτερικὴν μόρφωση τῆς διάνοιας. Στὴ βούληση ὅμως, στὸ χαρακτήρα μόνο ἔμμεσα ἐπιδραῖ. Καὶ ὅμως ὁ Herbart, πὺ ἡ φυσιογνωμία του ἔμπνέει τὸ σημερινὸ σχολεῖο, τὴ μόρφωση ἠθικοῦ χαρακτήρα, εἶχε βάλει γιὰ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς.

Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἰδέα, διαίρεσε καὶ τὴν παιδαγωγικὴ δράση σὲ διοίκηση, διδασκαλία καὶ παιδονομία καὶ σύμφωνα μὲ τὴν κατεύθυνση αὐτὴ διάρθρωσε ὀδηγητικὰ καὶ τὶς τρεῖς αὐτὲς ἐνέργειες. Τὰ μέσα ὅμως πὺ μεταχειρίστηκε γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ δὲν ἦταν τὰ σωστά. Με ξερὲς γνώσεις καὶ με λόγια ὁ χαρακτήρας δὲν μπορεῖ διόλου νὰ μορφωθῆ. Χρειάζεται ἀληθινὸ περιβάλλο ζωῆς καὶ μέσα σ' αὐτὸ καὶ με αὐτὸ νὰ φανερωθῆ ὁ χαρακτήρας νὰ δοκιμαστῆ καὶ νὰ γυμναστῆ. Καὶ αὐτὸ δὲν τὸ ἔδωσε τὸ Ἐρβατιανὸ σχολεῖο.

Ἔτσι ὅπως τὸ παλιὸ σχολεῖο τὸ χαρακτήριζε ὁ βερμπαλισμὸς ἔγινε γιὰ τὸ νεώτερο ὁ διανοητισμὸς (intellectualismus) τὸ κυριώτερο γνώρισμα, πὺ τὸ βαρύνει.

Ἄν θελήσωμε νὰ ἐξετάσωμε κάπως πλατύτερα τὰ αἷτια τῆς μονόμερης αὐτῆς κατεύθυνσης, πὺ πῆρε τὸ σημερινὸ σχολεῖο, θὰ ἰδοῦμε πὺς μποροῦν νὰ διαιρεθοῦν γενικὰ σὲ δυὸ κατηγορίες : σὲ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ.

Στὰ θετικὰ αἷτια ἔχομε α'). Στὸ τέλος τοῦ 18ου

αἰῶνα ἄρχισε ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τῶν νεοανθρωπιστῶν καὶ ἐπικράτησε στὶς ἀρχὰς τοῦ 19ου. Μ' αὐτὴ οἱ διανοητὲς ἔπαιρναν νέα στάσις ἀπέναντι στὰ ἔργα καὶ δημιουργήματα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ πρὸ πάντων τῆς Ἑλληνικῆς. Δὲν τὰ ἔστηναν πιά γιὰ πρότυπα τυφλῆς μίμησης, παρὰ τὰ θεωροῦσαν σὰν πηγὰς ἀνεξάντλητες γιὰ μιὰ αἰσθητικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωση τοῦ ἀτόμου, γιὰ ἓνα γενικὸ τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας ἀνυψωμό. "Ὅχι τὸ γράμμα, παρὰ τὸ πνεῦμα τῶν κλασσικῶν δημιουργημάτων ἔπρεπε νὰ γίνῃ πηγὴ ζωῆς καὶ μόρφωσης.

Ἡ κατεύθυνσις ἦταν νὰ πάρῃ τὸ ἄτομο γενικὴ ἀνώτερη μόρφωση, καὶ νὰ ὑψωθῇ σὲ σημεῖο, πού αὐθόρμητα νὰ ὑπηρετῇ τὶς μεγάλες ἰδέες τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ καλοῦ.

Ἦν κοινωνικὴ ζωὴ οὔτε πού τὴ λογάριζαν διόλου γιὰ συντελεστὴ τῆς ἀγωγῆς.

β'.) Φυσικὴ συνέπεια τῆς κίνησης αὐτῆς ἦταν ἓνα νέο ἀνθίσμα τῶν σπουδῶν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἔτσι ὁ κλασικισμὸς καὶ μαζί μ' αὐτὸν ἡ εἰδολογικὴ μόρφωση ἔδωσαν τὸ χαρακτηριστικὸ μοτίβο στὴν παιδεία καὶ κυριάρχησαν μονοπωλιακὰ ἐπάνω τῆς στὶς ὀχτὼ πρῶτες δεκαετηρίδες τοῦ 19ου αἰῶνα.

γ'.) Ἡ μεγάλη οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμιση, γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Φιλελευθερισμὸς (Liberalismus) εἶχε πιά συντελεστῇ στὶς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνα. Μὲ τὸ κήρυγμα τῆς ἀπεριόριστης ἐλευθερίας στὶς οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων ἀναμεταξύ τους καὶ μὲ τὸ Κράτος, γεννήθηκε στὸ ἄτομο ἡ συνείδησις, πὼς εἶναι φυσικὸ τοῦ δικαίωμά ὁ αὐτο-

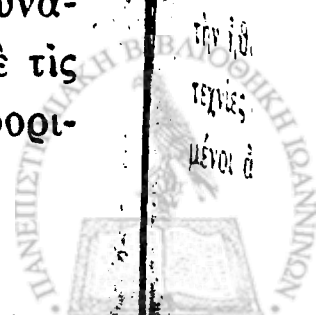

καθορισμός του· με τὸ χτύπημα τῆς πολιτικῆς δουλείας ὑψώθηκε τὸ ἀτομιστικὸ ἰδανικόν, σὰν σύμβολο νέας ζωῆς καὶ ἀχτινοβόλησε σ' ὅλες τὶς περιοχὰς τοῦ ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὸν ἐπιρροασμὸ αὐτὸ δὲ γλύτωσε καὶ ἡ ἀτομιστικὴ παιδαγωγικὴ τοῦ Herbart.

Δίπλα στὰ θετικὰ αὐτὰ αἷτια ἐπενεργοῦσαν καὶ αἷτια ἀρνητικά. α) Οἱ πρόοδες τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν εἶχαν ἀκόμα πάρει οὔτε τὸ πλάτος οὔτε τὴ δύναμη, ποῦ πῆραν τοὺς κατοπινοὺς χρόνους. β') Ἡ ἰδέα τῆς ἐξέλιξης, με τὴν τόσο μεγάλη ἐπίδραση της στὶς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς ἐπιστῆμες, δὲν εἶχε οὔτε τὴν αἴγλη οὔτε τὸ κῦρος, ποῦ τῆς ἔδωσαν κατόπιν οἱ μεγάλοι ἀντιπρόσωποι της. γ) Ἦταν ἄγνωστη ἡ μορφωτικὴ δύναμη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ ἡ ἰδέα τῆς κοινωνικῆς ἀλληλέγγυης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλοεξάρτησης τῶν ἀτόμων ἀναφάνηκε συνειδητὰ πιὸ ἀργότερα... Καὶ δ). Ἡ γενικὴ ψυχολογία ἦταν ἀκόμα ἐξάρτημα τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἡ παιδικὴ ψυχολογία ἄγνωστη σχεδὸν γιὰ ἰδιαίτερη ἐπιστήμη.

Ὅλες αὐτὲς οἱ αἷτιες, θετικὰς καὶ ἀρνητικὰς, καὶ ἀκόμη κι' ἄλλες, ποῦ μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσει, χάραξαν στὸ σημερινὸ σχολεῖο τὴ μονόπλευρη κατεύθυνση, ποῦ εἶπαμε. Τὸ ἀτομιστικὸ ἰδανικὸ ἦταν ἡ σημαία τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ φιλολογισμὸς εἶχε τὸ μονοπώλιο στὴν παιδεία. Ἡ ψυχὸσύνθεση τοῦ παιδιοῦ ἦταν ἄγνωστη. Ὁ δάσκαλος ἦταν ἡ πηγὴ κάθε μορφωτικῆς δυνάμης. Καὶ ἡ μάζα, ἡ ἀπέραντη μάζα τοῦ λαοῦ, με τὶς ἰδιαίτερες της ἀνάγκες καὶ τὸν ἰδιαίτερο της προορι-

οι
ἐκ
τι
ἐπ
το
χρ
ἀπ
κί
νέο
ἀνί
σμο
νον
πορ
ἐπο
Επ
λειο
προσ
ρινὸ
ἤτοι
ἢ
κίλων
τοῦ Ι
Π
ριόρις
καταλι
οὔτε τι
δύση
τὴν ἰδ
τεχνίς
μένοι ἂ

σμό, ἔμενε σχεδὸν ἄθιχτη ἢ πιεζόταν κάτω ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ αὐτὸν ἀριστοκρατισμό. Τὸ σχολεῖο μεταδίνοντας ξερὲς μόνο γνώσεις καὶ προσπαθώντας νὰ ἐπιδράσῃ μὲ τὴν ἄκαρπη αὐτὴ μάθηση στὴ βούληση τοῦ παιδιοῦ, δειχνόταν ἀνίκανο νὰ διαπλάσῃ χαραχτῆρες. Καταδικάζοντας τὸ παιδί στὴν παθητικὴ ἀποδοχὴ, σκότωνε τὴ σωματικὴ, πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ του ὑγεία. Ἀπόπνιγε κάθε πρωτοβουλία καὶ αὐτενέργεια του, καὶ τὸ παράδινε ἀνίκανο γιὰ τὴ ζωὴ, ἀνίσχυρο συντελεστὴ τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κοινωνίας. Ἀνεδαφικὸ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ κοινωνικὴ ζωὴ τὸ σχολεῖο δὲν μποροῦσε πιά νὰ ἀνταποκριθῆ στὶς θεωρητικὲς καὶ πρακτικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς. Οἱ ὀνομασίαι του *Lernschule*, *Denkschule*, *Erkenntnisschule* κτλ. ὁ χαρακτηρισμὸς του, «σχολεῖο τῆς ἄκαρπης μάθησης», ἔγιναν τὸ σύνθημα τῆς προσβολῆς τῶν ἀρχηγῶν τῆς νέας κίνησης. Τὸ σημερινὸ σχολεῖο ἔγινε πιά τὸ παλιὸ **σχολεῖο**, καὶ ἀναζητοῦσαν τὸ **νέο σχολεῖο**.

Ἡ μεταστροφὴ αὐτὴ ἦταν φυσικὴ συνέπεια ποικίλων μεταβολῶν ποὺ συντελέστηκαν στὸ πέρασμα τοῦ 19ου αἰῶνα.

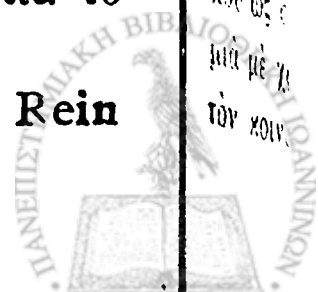
Πρῶτα πρῶτα γρήγορα κατανοήθηκε πὼς ὁ ἀπεριόριστος οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς δὲν ἦταν ὁ καταλληλότερος γιὰ τὴ προαγωγὴ οὔτε τῶν ἀτομικῶν οὔτε τῶν συνολικῶν συμφερόντων. Θέλοντας νὰ ἀποδώσῃ τὴν οἰκονομικὴ ἐλευθερία—καὶ μαζὶ μ' αὐτὴ τὴν ἠθικὴ ἀνεξαρτησία—διάλυσε τὶς μεσαιωνικὲς συντεχνίες (*Zunft*). Μὰ στὴ θέση τους οἱ ἐργάτες σπρωγμένοι ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀτομικῆς τους ὑπεράσπι-

σης δημιούργησαν νέους εργατικούς συνδέσμους και νέες ενώσεις. Ἡ διαφορά τους ἦταν, πὼς ἐδῶ ἡ συμμετοχὴ ἦταν ἐλεύθερη καὶ θεληματικὴ καὶ ὄχι ὑποχρεωτικὴ ὅπως πρῶτα. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μεριὰ πάλι, οἱ ἐργοδότες ἐνώνονταν κι' αὐτοὶ σὲ συνδέσμους, καὶ δημιουργοῦσαν τὰ γνωστὰ τράστ. Ἔτσι ἐνῶ ἡ θεωρία τοῦ φιλελευθερισμοῦ κρατιόταν ἀκόμη, ὁ φιλελευθερισμὸς στὴν πράξη, στὴ ζωὴ, ναυαγοῦσε. Τὸ ἀτομικιστικὸ ἰδανικὸ ἄρχισε νὰ σβήνη καὶ πρόβαλλε νέο κοινωνιστικὸ πιά πνεῦμα, συντελεστὴς τῆς οικονομικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Μέσα ἀπὸ τὶς ἀνάγκες αὐτὲς φύτρωναν νέες θεωρίες καὶ δημιουργόταν ἕνας νέος τρόπος, μία νέα μέθοδος ἀντικρουσμοῦ καὶ ἐξέτασης τῶν προβλημάτων, ἡ κοινωνιολογικὴ. Ἡ κοινωνία, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, ἡ κοινωνικὴ ἀλληλοεξάρτηση καὶ ἀλληλεγγύη ἀναγνωρίζονταν γιὰ κύριοι συντελεστὲς τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Ἀντίκρουστὰ ἀτομικιστικὰ ἰδανικὰ ὑψώνονταν τὰ κοινωνιστικὰ σ' ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Καὶ ἡ στροφὴ αὐτὴ δὲ μποροῦσε παρὰ νὰ ἔχη τὸν ἀντίκτυπό της καὶ στὴν ἀγωγή. Ἡ μορφωτικὴ δύναμη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀναγνωρίζόταν πιά ἀπ' ὅλους καὶ νέα κοινωνιστικὰ ἰδανικὰ προβάλλονταν γιὰ σκοποὶ τῆς ἀγωγῆς. Ἔτσι δίπλα στὴν ἀτομικιστικὴ παιδαγωγικὴ Rousseau, Schbeiermacher, Herbart δημιουργόταν ἡ κοινωνιστικὴ παιδαγωγικὴ, (Pestalozzi Paul Natorp, Paul Bergemann), πὺ ἀπαιτοῦσε νὰ καθορίζη τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς ὄχι πιά τὸ ἄτομο, παρὰ ἡ κοινωνία.

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς παιδαγωγοὶ ὅπως ὁ Rein

καὶ
γὰ
καὶ
μέτ
τιδ
ἐνδ
παρ
στη
νοί
ἀναγ
ζωῆς
Οἶκο
τὴν ἔ
συνει
ὅπως
ἀπὸ ἀ
σὴ κα
λοῦσαν
την
μοῦργ
φύλλοντα
Οἱ ἀτο
πρέπει
ἐστὶν ἡ
Ἔτο
παιδαγω
πὺ ὡς
μὴ με
τὸν κοιν

καὶ ὁ Willmann ὑποστήριξαν πῶς τὰ δυὸ αὐτὰ μεγάλα ρεύματα πάντοτε ὑπῆρχαν καὶ πῶς πότε τὸ ἓνα καὶ πότε τὸ ἄλλο ἐπικρατοῦσε κατὰ ἐποχὰς ἀνάλογα μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ ρεύματα. Στὴ πραγματικότητα ὅμως ἔλεγαν, εἶναι καὶ τὰ δυὸ οἱ δυὸ ὄψεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος, καὶ δὲν ὑπάρχει παρὰ μιὰ μονάχα παιδαγωγικὴ, ἑκείνη ποὺ ξέρει νὰ στηριχθῆ ἑπάνω στὴν ὀρθὴ σχέση ἀτόμου καὶ κοινωνίας.

Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ παραβλέψωμε, πῶς ἡ ἀναγνώριση τῆς μορφωτικῆς δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, εἶναι γέννημα τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τῆς μεγάλης Οἰκονομικο-πνευματικῆς κίνησης, ποὺ ἔγινε αὐτὴν τὴν ἐποχὴ. Μόνο ἀπὸ τότε ἄρχισε νὰ λογαριάζεται *συνειδητὰ* ὁ κοινωνικὸς παράγοντας. Καὶ ἐπειδὴ ὅπως εἶναι φυσικό, μιὰ νέα κίνηση μπορεῖ νὰ φτάσῃ ἀπὸ ἀντίδραση σὲ ὑπερβολές, παρουσιάστηκαν καὶ στὴ κοινωνιστικὴ παιδαγωγικὴ ὑπερβολές, ποὺ ἀπειλοῦσαν τὸν ὀλοκληρωτικὸ καταπιεσμὸ τῆς ἀτομικότητος τοῦ παιδιοῦ. Καὶ τότε ἡ νέα αὐτὴ θέση δημιουργήσῃ νέα ἀντίθεση. Δὲν ἔπρεπε νὰ παραγνωρίζονται τὰ δίκαια τῆς ἀτομικότητος τοῦ παιδιοῦ. Οἱ ἀτομικὲς δεξιότητες καὶ ἱκανότητες τοῦ παιδιοῦ πρέπει νὰ βρίσκουν στάδιο γιὰ τὸ πλέριο ἐλεύθερο ξετύλιγμα τους.

Ἔτσι ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων παιδαγωγικῶν ρευμάτων γεννήθησαν δύο κατευθύνσεις ποὺ ὡς σήμερον ἐπικρατοῦν στὴν παιδαγωγικὴ. Ἡ μιὰ μὲ χρῶμα ἀτομικιστικὸ, χωρὶς νὰ παραγνωρίσῃ τὸν κοινωνιστικὸ παράγοντα τονίζει περισσότερο τὰ

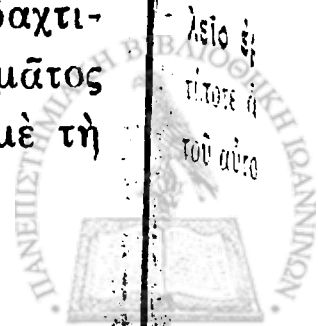
δίκαια τῆς προσωπικότητος. (Ellen Keg, Gurlitt, Badde, Linde, Stern, Gaudig.) Ἡ ἄλλη μὲ χρωμα κοινωνιστικό, δίνοντας τὴν πρεπούμενη θέση στὸ δικαιολογημένο ἄτομισμὸ, τονίζει περισσότερο τὴ σημασία καὶ συμβολὴ τοῦ κοινωνικοῦ παράγοντα (K. Muthesius, Dewey, Förster, Kerschesteiner Wyneken).

Καὶ οἱ δυὸ ὅμως αὐτὲς κατευθύνσεις συναντῶνται σ' ἓνα πράγμα. Πῶς τὸ σημερινὸ σχολεῖο δὲν μπορεῖ πιά νὰ πραγματοποιηῖ τὸ σκοπὸ του καὶ χρειάζεται ἄμεση μεταρρύθμισή του.

Ἐξὸν ὅμως ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ αὐτὴ κίνηση βόηθησαν καὶ ἄλλες αἰτίες γιὰ νὰ ζητιέται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ σημερινοῦ σχολείου. Οἱ πρόοδες τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἡ τεχνικὴ τάση τῆς ἐποχῆς, ἡ ἀναγνώριση τῆς σημασίας τῆς χειροτεχνικῆς ἐργασίας καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὸ ἄπλωμα τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης, δημιούργησαν νέες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ ζωὴ, νέες κοσμοθεωρίες, νέες ἀπόψεις κριτικῆς. Τὸ μονοπώλιο τοῦ φιλολογισμοῦ κλονίστηκε σοβαρὰ μὲ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τὰ σχολικὰ προγράμματα καὶ οἱ σχολικοὶ ὀργανισμοὶ φαίνονταν πιά μονόμεροι, στενοί, συντηρητικοὶ ὀπισθοδρομικοί.

Τέλος ἡ πειραματικὴ ψυχολογία καὶ ἡ ἰδιαίτερη ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ δυνάμωσάν τὸ σεβασμὸ στὴν ἄτομικότητα τοῦ παιδιοῦ, ἀπαίτησαν τὸ διαφορετικὸ ἀντίκρουσμα καὶ τὸ διαφορετικὸ μεταχειρισμὸ του, καὶ ὄρισαν νέους τρόπους καὶ νέες μέθοδοι στὴ Διδαχτική. Τὴ μεταστροφή αὐτὴ στὴ Διδαχτική, γεμάτος ἀπὸ ἐνθουσιασμὸ ὁ Dewey τὴν παραλληλίζει μὲ τὴ

Κ
ὁ
σχ
ἐπι
ὁ
σὴ
λαί
μέν
νὰ
κοιν
τὴν
Πρό
νὰ
τες.
πνευ
χειρ
ἐτοιμ
νὰ μί
οιγοί
ἐξείνω
τὸ διεκ
Ἐ
velle,
active,
Zukunft
πολλὰ γν
λίσιο ἐπ
τίποτε ἄ
τοῦ αὐτο

Κοπερνίκεια ἀνακάλυψη. «Τὸ παιδί θὰ εἶναι πᾶ ὁ ἥλιος καὶ γύρω ἀπ' αὐτὸ θὰ στρέφονται ὅλοι οἱ σχολικοὶ ὄργανισμοί.»

Τὸ καταστάλαγμα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς αἰτίες, ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴ κίνηση, εἶναι νὰ ζητιέται ἓνα νέο σχολεῖο ὀριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ παλιό. Διαφορετικὸ καὶ στὴν ἐξωτερικὴ του διάταξη καὶ στὸν ἐσωτερικὸ τῆς λειτουργίας του μηχανισμό. Τὸ νέο σχολεῖο στηριγμένο ἐπάνω στὴν ἰδιαίτερη φύση τοῦ παιδιοῦ, πρέπει νὰ καλλιεργῇ τὸ δικαιολογημένο ἀτομισμὸ μαζὶ μὲ τὰ κοινωνικὰ ἔνστιχτα τοῦ παιδιοῦ. Πρέπει νὰ καλλιεργῇ τὴν αὐτενέργεια καὶ τὴν πρωτοβουλία τοῦ παιδιοῦ. Πρέπει νὰ δίνη στὸ παιδί εὐκαιρίες νὰ ἀνθίσουν καὶ νὰ καρποφορήσουν οἱ ἀτομικὲς καὶ οἱ κοινωνικὲς ἀρετές. Πρέπει νὰ συνδυάζη θεωρία καὶ πράξη μαζὶ, πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ἐργασία. Πρέπει νὰ μεταχειρίζεται τὸ παιδί σὰν ζωντανὸ ὄργανισμὸ καὶ νὰ τὸ ἐτοιμάζη γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Πρέπει νὰ μᾶς δώσῃ τὸ νέο σχολεῖο τὸ ἔδαφος, ὅπου θὰ στηριχτοῦμε στερεὰ γιὰ νὰ πιάσωμε τὸ δυσκολοσύλληπτο ἐκεῖνο θέμα, ποὺ λέγεται *ἀγωγή τοῦ παιδιοῦ*, καὶ νὰ τὸ διευθύνωμε στὰ ἰδανικὰ τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ.

Ἔτσι ἀναπήδησε τὸ νέο σχολεῖο σὰν «*école nouvelle, école moderne, école pragmatiste, école active, Tatschule, Willensschule, Lebensschule, Zukunftsschule, Tätigkeitsschule*» καὶ μὲ τὸ πῶ πολὺ γνωστὸ ὄνομα «*Arbeitsschule*», δηλ. τὸ **σχολεῖο ἐργασίας**. Ὅλες αὐτὲς οἱ ὀνομασίες δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ διάφορα ἀντικρῦσματα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, διάφορες ἀπόψεις τῆς ἴδιας θέ-

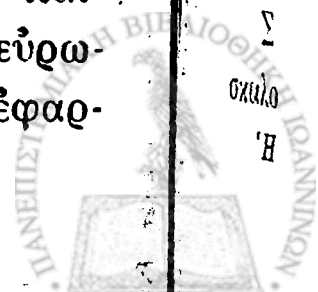

σης, διάφοροι φωτισμοὶ τῆς ἴδιας κίνησης ἀπὸ διάφορες πλευρές. Εἶναι τὸ σύμβολο τῆς σχολικῆς μεταρρύθμισης τῶν ἀρχῶν τοῦ 20 αἰῶνα.

Τὸ νέο ὅμως αὐτὸ σχολεῖό, μολονότι ἀπὸ καιρὸ τὸ εἶχαν ὄνειρευτεῖ τόσοι καὶ τόσοι φιλόσοφοι, παιδαγωγοὶ καὶ λοιποὶ στοχαστές, ἀπὸ τὸ Λούθηρο καὶ Ρουσσὸ ὡς τὸ Νatorp, δὲν κατόρθωνε νὰ βρῆ ἀκόμα ἐφαρμογὴ στὴ γηραλέα Εὐρώπη, ἂν καὶ πλησίαζε νὰ λήξη ὁ 19ος αἰῶνας.

Στὴν Ἀμερική, τῆ χώρα, ποῦ δὲν ἔχει μεγάλη ἱστορία, καὶ δὲν τὴν βαρύνουν οἱ πολλαπλῆς ἀξίες τῆς παράδοσης, ὅπου ἡ πραχτικὴ ἀντίληψη καὶ τὸ πραχτικὸ πνεῦμα κυριαρχοῦν, ὅπου ἡ ζωὴ ἐντονώτερα προβάλλει τὶς ἀπαιτήσεις της καὶ φαιδρότερα ἀντικρύζεται, ἐκεῖ ὅπου ἡ τεχνικὴ σημείωσε πολὺ μεγαλύτερες πρόοδες παρὰ οἱ θεωρητικῆς ἐπιστῆμες, ἐκεῖ λοιπὸν ἔμελλε νὰ σχεδιασθῆ γιὰ πρώτη φορὰ καὶ νὰ βρῆ τὴ πρώτη της ἐφαρμογὴ ἢ μεταβολὴ τοῦ σχολείου τῶν γνώσεων σὲ σχολεῖο ἐργασίας, ἢ μεταβολὴ τοῦ παθητικοῦ σχολείου σὲ σχολεῖο δράσης καὶ ἐνέργειας, μὲ βάση τὴν ἐργασιακὴ κοινότητα. Οἱ ἐργασίες τοῦ William James, τοῦ Stanley Hall τοῦ Mark Baldwin καὶ ἴσως-ἴσως πιὸ πολὺ ἀπ' ὅλες τοῦ John Dewey μᾶς δείχνουν τὶς σκέψεις καὶ τὶς ἐνέργειες ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα τοῦ κόσμου ἐκείνου καὶ εἶναι πολυτιμώτατοι ὁδηγοὶ γιὰ τὸ σημερινὸ παιδαγωγό.

Ἀπὸ κεῖ ἐμπνευσμένοι διάφοροι πραχτικοὶ παιδαγωγοὶ τῆς Εὐρώπης ἵδρυσαν στὰ διάφορα εὐρωπαϊκὰ κράτη νέα σχολεῖα, προσπαθώντας νὰ ἐφαρ-

μόσουν στην πράξη τις αρχές του σχολείου εργασίας.

Στην Ἀγγλία ὁ Dr. Reddie ἀνοίγει στὰ 1889 τὸ σχολεῖο τῆς Abbotsholme. Ἀκολουθεῖ ὁ Badley τὸ 1892 μὲ τὸ σχολεῖο στὴ Bedales καὶ ἄλλοι σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἀγγλίας.

Στὴ Γαλλία τὸ 1899 ὁ κοινωνιολόγος Edmond Demouilins ἰδρύει τὴν περίφημη école des Roches. Στὸ 1901 ὁ M. Scott τὴν école de l'Île-de-France στὸ Liancourt, τὸ 1902 ὁ M. Duhamel τὸ Collège de Normandie στὴ Rouen.

Στὸ Βέλγιο ὁ Dr. Ovide Decroly ἴδρυσε τὸ 1901 στὶς Βρυξέλλες ἓνα σχολεῖο γιὰ τὰ ἀνώμαλα καὶ καθυστερημένα παιδιά. Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις ἐπάνω σ' αὐτὰ ὀδηγημένος ζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὶς ἴδιες μέθοδοι καὶ στὰ φυσιολογικά, τὰ κανονικά παιδιά καὶ ἔκαμε τὴν περίφημη σχολὴ «de la rue de l'Ermitage». Ἀξιοσημεῖωτο ἐπίσης στὸ Βέλγιο εἶναι τὸ σχολεῖο ἐργασίας, ποὺ ἴδρυσε στὴν ἐξοχὴ de Bierges-lez-Wawre ὁ Πορτογάλλος M. Faria de Vasconcellos καὶ ποὺ λειτούργησε μόνο δύο χρόνια 1912—1914. Ἡ Γερμανικὴ ἐπιδρομὴ στὸ μεγάλο πόλεμο σταμάτησε τὴ λειτουργία του.

Στὴν Ἰταλία χάραξε τὸν καινούργιο δρόμο ἡ μεγάλη φυσιολογία τῆς Maria Montessori μὲ τὸ σχολεῖο τῆς Case dei Bambini καὶ τὶς θεωρίες τῆς.

Στὴν Σουηδία εἶχε προετοιμαστῆ τὸ ἔδαφος μὲ τὸ σχολεῖο τῆς οἰκιακῆς βιοτεχνίας, (Sloyd στὴ Näas, καὶ τῆς Hogre Samkola στὴ Gotebarg.

Στὴν Ὀλλανδία ὁ Jan Ligthart, ἓνας ἀπλὸς δάσκαλος, προσπαθεῖ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ σχολεῖο, ὅπου

διδάσκει πρὸς τὴν καινούργια κατεύθυνση καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἐπιδράσῃ σ' ὅλα τὰ δημόσια σχολεῖα.

Στὶς γερμανικὲς τέλος χῶρες ἀρχίζει ὁ Dr Lietz μὲ τὰ τρία ἐξοχικὰ του ἐκπαιδευτήρια (Landerziehungsheime) στὴν Ilsenburg, Haubinden καὶ Bieberstein, κατὰ τὸ Ἀγγλικὸ πρότυπο τῆς Abbotsholme. Ἀποχωρίζονται ἀπ' αὐτὸν ὁ Wynken καὶ ἰδρύει δικὸ του στὸ Wickersdorf καθὼς καὶ ὁ Geheeb ἄλλο στὸ Odenwald. Σύμφωνα μ' αὐτὰ οἱ Ἑλβετοὶ Frei καὶ Zuberbühler ἰδρύουν ἐξοχικὸ ἐκπαιδευτήριον στὸ Glarisegg καὶ ὁ Tobler παρόμοιον στὸ Obberkirch.

Μὰ ἐκεῖνοι ποὺ σύνδεσαν πρὸ πολὺ ἀπ' ὅλους τὸ ὄνομα τους μὲ τὴ νέα κίνηση εἶναι ὁ Kerchens- teiner μὲ τὴ μεταρρύθμιση τῶν σχολείων τοῦ Μονάχου καὶ ὁ Gaudig διευθυντὴς στὸ ἀνώτερον παρθεναγωγεῖο τῆς Λειψίας.

Ὅλα αὐτὰ τὰ σχολεῖα, καταστάλαγμα τῆς μεγάλης πνευματικῆς κίνησης ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, προσπαθοῦσαν μὲ μικρὲς ἢ μεγαλύτερες τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο παραλλαγές, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες τοῦ τόπου, νὰ βάλουν σὲ ἐφαρμογὴ τὶς ἀρχὲς τοῦ σχολείου ἐργασίας. Ὅλα αὐτὰ τὰ σχολεῖα, σκορπισμένα ἔτσι καθὼς ἦσαν στὰ διάφορα μέρη τοῦ πολιτισμένου κόσμου, χρησίμευαν γιὰ ὀχυρὰ προπύργια τῆς μεταρρύθμισης. Ἀπ' αὐτὰ μὲ τὰ ὄπλα τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης χτυπιόταν τὸ παλιὸ σχολεῖο καὶ κηρυχνόταν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ νέου. Ἦσαν τὰ ἤρεμα ἐργαστήρια ἀφοσιωμένων καὶ ἐμπνευσμένων παιδαγωγῶν,

ὅπου οἱ νέες ἰδέες δοκιμάζονταν ἐπάνω στήν πραγματικότητα γιά νά πάρουν τήν προεπούμενη μορφή. Αὐτά ἦσαν τὰ ἀναβρυτήρια τοῦ νέου φωτός. Οἱ φωτεινοί τους πίδακες ἀυλάκωναν τὸ σκοιάδι τῆς παράδοσης κι ἔδειχναν στίς ψυχές τῶν δασκάλων καὶ τῆς κοινωνίας τοὺς καινούργιους δρόμους. Ἀπ' αὐτά καὶ γύρω ἀπ' αὐτά ἀναπήδησαν καὶ ἀναπηδοῦν ἀκόμη σὲ χιλιάδες τὰ ἄρθρα καὶ τὰ βιβλία, πού συγκεντρώνουν τίς ἐργασίες καὶ παρατηρήσεις πρακτικῶν δασκάλων, θεωρητικῶν παιδαγωγῶν, φιλοσόφων, ψυχολόγων καὶ ἄλλων διανοητῶν. Ἡ ἀντίδραση τῆς παράδοσης δὲν ἦταν ἀξιοκαταφρόνητη. Μὰ τὸ ἀποέλεσμα τοῦ μακροῦ καὶ ἐλίπονου αὐτοῦ ἀγῶνα, πού ἔφτασε στὸ δεξύτερο του σημεῖο στήν ἀρχὴ τοῦ 20ου αἰῶνα, ἦταν νὰ ἀναγνωριστῆ ἀπὸ ὅλους ἡ ἀνάγκη τῆς σχολικῆς μεταβολῆς καὶ νὰ ἐπιβληθῆ τὸ σχολεῖο τῆς ἐργασίας, σὰν τὸ σχολεῖο τοῦ μέλλοντος. Ἡ μεταπολεμικὴ σκέψη ἐπικύρωσε, μὲ τὴ γενικὴ τῆς ἐπιδοκιμασία σὲ συνέδρια καὶ ουνελεύσεις εἰδικῶν, τὴ μεταβολή, πού ἔγινε. Ἔτσι γίνεται πάντα, ἅμα μιὰ μεταρρύθμιση ἔχει μέσα της τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια καὶ στηρίζεται ἐπάνω σὲ ζωτικὲς ἀνάγκες ἐνὸς λαοῦ. Τὸ πλέριο ἄπλωμα της καὶ ἡ γενικὴ ἐφαρμογὴ της εἶναι ζήτημα τοῦ χρόνου καὶ τῆς βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου βρίσκεται κάθε λαός.

* *
*

Ἄς ἰδοῦμε τώρα σύντομα τίς κυριώτερες χαρακτηριστικὲς διαφορὲς τοῦ νέου σχολείου ἀπὸ τὸ παλιό. Αὐτὲς εἶναι :

Α'.) Ἡ καθολικὴ ὀργάνωσις τῆς σχολικῆς ζωῆς, ἔτσι πού τὸ σχολεῖο νὰ παρουσιάσῃ μιὰ μικρογραφία τῆς κοινωνίας, ὅπου μέσα νὰ ἀναπνέῃ καὶ νὰ ζῆ ὁ μαθητής. Ἡ σχολικὴ ζωὴ ἔτσι ὀργανωμένη θὰ τοῦ καλλιεργήσῃ τὰ συναισθήματα τῆς εὐθύνης, τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἀλληλοεξάρτησης καὶ θὰ τοῦ γυμνάσῃ ὅλες τὶς κοινωνικὰς ἀρετὰς. Τὸ παιδί καλὰ ὀπλισμένο θὰ γίνῃ ἀργότερα χρῆσιμο καὶ ἐνεργητικὸ μέλος τῆς κοινωνίας του.

Β'.) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς αὐτενέργειας καὶ πρωτοβουλίας τοῦ παιδιοῦ σὲ κάθε πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ἐργασία καὶ μὲ κατάλληλα μέσα. (Σχολικὲς βιβλιοθήκες, ἀτομικὲς καὶ ὁμαδικὲς ἐργασίαι ἐπάνω σὲ πηγὰς, ἐργαστήρια χειροτεχνίας, ἐργαστήρια φυσικοχημικῶν ἐπιστημῶν, συλλογὲς διάφορες, σχολικοὶ κῆποι, ζωολογικοὶ κῆποι, γυμναστικὴ, σπόρτ, κ.τ.λ.) Μοναδικὴ φροντίδα, ἡ ἀρχὴ αὐτῆ τῆς αὐτενέργειας νὰ μὴ μένῃ, ὅπως πρῶτα, θεωρητικὴ ἀπαίτησις, μὰ νὰ γίνεται οὐσιαστικὸς παράγοντας τῆς ἀνατροφῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ νὰ τὸ φέρῃ σὲ πραγματικὴ αὐτοτέλεια.

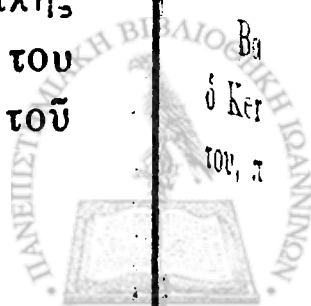
Γ'.) Ἡ εἰσαγωγή τῆς χειροτεχνίας στὸ καινούριον αὐτὸ σχολεῖο καὶ ἡ ἐχτίμησις τῆς σημασίας της γιὰ τὴν σωματικὴν, πνευματικὴν, ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀγωγὴν τοῦ παιδιοῦ.

Δ'.) Ἡ μετατόπισις τοῦ κέντρου τῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου ἀπὸ τὸ δάσκαλον στὸ μαθητή. Ὁ σεβασμὸς στὴν ἀτομικότητα του θὰ ρυθμίσῃ τὸν τρόπο καὶ τὶς μέθοδοις τῆς ἀγωγῆς. Τὰ στάδια τῆς ψυχολογικῆς του ἐξέλιξης, τὰ ἐνδιαφέροντα του καὶ οἱ κλίσεις του θὰ κανονίζουσι τὴν διδαχτικὴν ὕλην. Ἄμεση ἐπαφὴ τοῦ

π
τε
Σ
ρι
με
σι
βο
ρο
τῆς

εἶγε
σχ
παι
σὺ
λογι
ἢ π
της
χρει
τὴν
ραμε
γικά

Ἔ
εἶγαμ
σαν
κάθε
σκαλι
κῆς κα
Ba
ὁ Κερ
του, π

παιδιοῦ μὲ τὰ ἴδια τὰ πράματα καὶ τὰ προβλήματα τους.

Στις βασικὲς αὐτὲς ἀρχὲς συμφωνοῦν ὅλοι οἱ μεταρρυθμιστές. Φυσικὸ βέβαια εἶναι στὴν πράξη νὰ σημειωθοῦν ἀξιοκατάκριτες ὑπερβολὲς καὶ σχολαστικισμοί, μὰ ἡ ἐμπειρία σιγὰ-σιγὰ διώχνει κάθε ὑπερβολικὸ ἢ περιττό, συμπληρώνει κάθε κενό, πὺ πικρουσιάζεται καὶ πλάθει ὅλο καὶ πλάθει μὲ τὸ φῶς τῆς σκέψης τελειότερο τὸ νέο σχολικὸ τύπο.

Διαφωνίες ἐπάνω στὴν ἔννοια τοῦ νέου σχολείου εἶχαμε καὶ ὑπάρχουν ἀκόμα πολλές. (Ἀμερικανικὰ σχολεῖα, Robert Seidel στὴ Ζυρίχη, Kerschensteiner στὸ Μόναχο, Gaudig στὴ Λειψία, Wynken στὸ Wickersdorf). Αἰτία εἶναι ἡ πολιτικὴ, κοινωνιολογικὴ ἢ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη τῶν παιδαγωγῶν, πὺ ἡ πιὸ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση τους δὲν ἔχει τὴ θέση της σ' αὐτὴ μου τὴν ἐργασία. Ὅσο γιὰ τὸν Kerschensteiner εἶναι γνωστὸ πῶς καθώρισε τὴ δική του τὴν ἀντίληψη στὸ βιβλίο, πὺ καὶ παραπάνω ἀναφέραμε, μεταφρασμένο Ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν κ. Δ. Γεωργακάκη: «Ἐννοια τοῦ σχολείου Ἐργασίας».

Ἐξὸν ὅμως ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς αὐτὲς διαφωνίες εἶχαμε καὶ ἀληθινὲς παρεξηγήσεις. Καὶ ἀφορμὴ ἔδωσαν οἱ δυὸ μεταρρυθμίσεις, πὺ χτυποῦν στὰ μάτια κάθε ἐπισκέπτη τοῦ νέου σχολείου. Δηλαδή ἡ διδασκαλία τῆς χειροτεχνίας καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς σχολικῆς κοινότητας.

Βαθειὰ μέσα στὴ διπλὴ αὐτὴ μεταρρύθμιση, λέει ὁ Kerschensteiner στὸ IV Κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του, πὺ μεταφράζω, λίγοι παρατηροῦν. Πολὺ λί-

γοι κατορθώνουν νὰ ξεχωρίσουν τὴ βασικὴ ἰδέα. Ἐκατοντάδες καὶ χιλιάδες ἐπισκέπτες τῶν ἐργαστηρίων στὰ σχολεῖα τοῦ Μονάχου δὲν κατόρθωσαν μέσα σ' αὐτὰ νὰ ἰδοῦν τίποτε ἄλλο παρὰ **ἓνα μέσο γιὰ τεχνικὴ μόρφωση**. Καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαίτερη τους ἀντίληψη, ἄλλοι εὐχαριστιόνταν καὶ ἐνθουσιάζονταν καὶ ἄλλοι, ὅπως οἱ βορειογερμανοὶ μικροχειροτέχνες καὶ μικροβιομήχανοι ἀγαναχτοῦσαν! Στὸ βάθος ὅμως πολὺ λίγοι ἔβλεπαν. Καὶ ὅμως μέσα ἐκεῖ βρίσκονται τὰ θεμέλια τῆς ἀγωγῆς. Νά, ὁ λόγος ποὺ ἔγραψε τὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ Kerschesteiner. "Ἦθελε νὰ δείξῃ, σύμφωνα βέβαια μὲ τὴν ἀντίληψη του, ποῦ τείνει αὐτὸ τὸ νέο σχολεῖο. Ποιοὺς σκοποὺς ἔχει. Ποῦ θέλει νὰ φέρῃ τὰ παιδιά. "Ἦθελε νὰ φωτίσῃ τὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνηση μὲ τὸ φῶς τοῦ Ἰδανικοῦ τῆς ἀγωγῆς. Καὶ εἶναι ἀλήθεια, πὼς μόνο ἔτσι τοποθετημένη καὶ ἔτσι φωτισμένη ἡ σχολικὴ μεταρρύθμιση μπορεῖ καὶ βαθειὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ νὰ κατανοηθῇ.

Γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτικὸ κόσμον, ποὺ εἶναι προωρισμένος νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ στὰ δικά μας τὰ σχολεῖα τὴ μεταρρύθμιση, νομίζω πὼς εἶναι ἀπαραίτητος ὁ θεωρητικὸς αὐτὸς διαφωτισμὸς. Καὶ ἂν ἔκανα τὴ σύντομη αὐτὴ διαδρομὴ στὶς αἰτίες, ποὺ γένησαν αὐτὴ τὴν κίνηση καὶ στὶς μεταβολὰς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν της, τὸ ἔκανα γιὰ δυὸ λόγους. Πρῶτα γιατί ἤθελα νὰ διευκολύνω τὸν ἀναγνώστη νὰ καταλάβῃ καλύτερα τὴ σχέση τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ποὺ μετάφρασα, μὲ τὴν ὅλη κίνηση καὶ ἔπειτα γιατί μοῦ φαίνεται, πὼς καὶ ἡ κίνηση αὐτὴ δὲν εἶναι καὶ τόσο καλὰ γνωστὴ σὲ μᾶς. Μὲ τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ

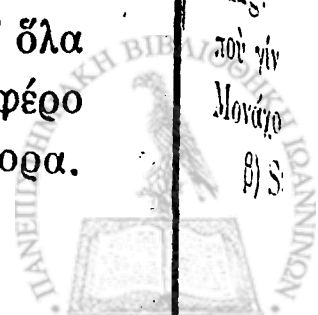

Schweinfurt καὶ τὰ φυσικὰ μαθήματα. Στὸ ἔργο του πρόσεχε πῶς πολὺ στὴν πράξιν, στὴν ἐφαρμογὴν. Ἡ θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ τὸν ἄφηνε ψυχρὸν. Ἡ διδασκαλία του ἦταν πρωτότυπη. Ζωντανή, θερμή, ξένη σὲ κάθε παράδοση, χωρὶς ἐξέταση, χωρὶς προγράμματα, μὲ πολλὴ ἐλευθερία, πλησίαζε τὴν ἰδανικὴν διδασκαλίαν. Ἀπόφευγε νὰ δώσῃ πολλὴ ὕλη. Ἐξέταζε δυὸ—τρία κομμάτια, μὰ βαθειά, συστηματικά. Δέ ζητοῦσε νὰ κἀνῃ τὰ παιδιὰ νὰ μάθουν, μὰ νὰ κατανοήσουν. Οἱ μαθητὲς του τὸν λάτρευαν. Σὰν φίλοι τὸν συνόδευαν παντοῦ σὲ σπόρτι, σὲ ἐκδρομὰς καὶ μάθαιναν μαζί του νὰ παρατηροῦν καὶ νὰ ἀγαποῦν τὴ φύσιν.

Τὸ παιδαγωγικὸ αὐτὸ εἰδύλλιο, λέει ὁ Ferrière, ἀπ' ὅπου δανείζομαι τὶς βιογραφικὰς αὐτὰς σημειώσεις, κράτησε ὡς τρία χρόνια. Στὰ 1895 τέλος διορίζεται ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος στὸ Μόναχο, καὶ ἀπὸ τότε ἀρχίζει ὁ ἀγὼνας γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν παιδαγωγικῶν ἀρχῶν, ποὺ εἶχε στὸ μεταξὺ διαμορφώσει.

Γύρω του σηκώνεται μιὰ ἀντίδραση τρομερὴ ἀπ' ὅλες τὶς μεριές. Ἀπὸ πολιτικούς, ἀπὸ φιλοσόφους, ἀπὸ παιδαγωγούς, ἀπὸ δημοδιδασκάλους, ἀπὸ δασκάλους τῆς Μέσης, ἀπὸ σωματεῖα ἐργατικά, σωματεῖα βιομηχανικά κτλ. Μὲ μετριοφροσύνη, μὰ καὶ μὲ σταθερότητα καὶ δύναμη ὅλο καὶ προχωρεῖ στὸ ἔργο του. Πολεμᾷ σ' ὅλες τὶς διευθύνσεις, σ' ὅλα τὰ μέτωπα, μὲ ἄρθρα, μὲ βιβλία, μὲ διαλέξεις, μὲ συνέδρια παιδαγωγικά, μὲ συνελεύσεις καὶ ἐπάνω ἀπ' ὅλα μὲ τὴν πράξιν, μὲ τὴν ἐφαρμογὴν. Τὸ θερμὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἔργο του, τὸν σπρώχνει σὲ ταξίδια διάφορα.

Ε
ου
τοί
δου
ιδέ
μέ
σοφ
ὁ Ρ
καί
μω
μω
που
του
για
εἶχε
ris c
1918
μοσί
τους
τερικ
Στ
να, (I
Wert
chtes)
πειν
α) i
bung.
πὸν γίν
Μονάχο
β) S.

Ἐπισκέπτεται τὴ Σουηδία, τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἀμερικὴ. Πηγαίνει παντοῦ ὅπου ἀκούει, πὼς τὰ σχολεῖα τοῦ τόπου εἶναι ἐνδιαφεροτικά. Ἡ θεωρητικὴ ἀντίδραση καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ στηρίξη ἐπιστημονικὰ τὶς ἰδέες του, τὸν ἀναγκάζουν νὰ καταγίνει βαθύτερα καὶ μὲ μελέτες θεωρητικῆς. Ἐργάζεται ἐπάνω στὴ φιλοσοφία, τὴν ψυχολογία, τὴν κοινωνιολογία. Ὁ Kant, ὁ Pestalozzi, ὁ Simmel, ὁ Natorp, ὁ Windelband καὶ ἰδιαίτερα ὁ John Dewey, πού μὲ πολλὴ εὐγνωμοσύνη τὸν ἀναφέρει, μεστῶνουν τὴ φιλοσοφικὴ του μόρφωση. Μὰ καμιὰ φιλοσοφικὴ σχολὴ καὶ καμιὰ προσωπικότητα δὲν τὸν περιορίζει. Ἡ ἐπικοινωνία του μὲ τὴν ψυχολογία καὶ τὴν φιλοσοφία χρησίμευσαν γιὰ νὰ δώσουν τὸ θεωρητικὸ σκελετὸ σὲ ὅ,τι μέσα του εἶχε διαιστανθῆ, λέει ὁ Ferrière. Καθηγητὴς honoris causa στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου ἀπὸ τὸ 1918 καὶ Doktor honoris causa ἀπὸ τὸ 1919 δημοσίευσεν πολλὰς μελέτες καὶ ἔργα. Ἡ μετάφραση τους σὲ ξένες γλῶσσες τὸν ἔκαμαν γνωστὸ στὸ ἔξωτερικὸ καὶ τοῦ ἐξασφάλισαν παγκόσμια φήμη.

Στὰ κυριώτερα ἔργα του, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δυὸ ἐκεῖνα, (Begriff der Arbeitsschule καὶ Wesen und Wert des naturwissenschaftlichen Unterrichtes) πού εἶναι μεταφρασμένα στὴν Ἑλληνικὴ, πρέπει νὰ περιλάβωμε καὶ τὰ ἀκόλουθα :

α) Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung. München 1906. Στηρίζεται ἐπάνω σὲ ἔρευνα πού γίνηκε στὰ παιδιὰ τῶν δημοτικῶν σχολείων τοῦ Μονάχου.

β) Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen

Jugend, Erfurt 1901, ἔργο βραβευμένο σὲ διαγωνισμό καὶ μεταφρασμένο σὲ πολλὰς ξένες γλώσσας.

γ) Grundfragen der Schulorganisation Leipzig 1907. Εἶναι συλλογὴ ἐργασιῶν γιὰ διάφορα ζητήματα. Μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα αὐτὰ ἀνάπτυξε ὁ ἴδιος σὲ ἰδιαίτερα βιβλία ἀργότερα.

δ) Charakterbegriff καὶ Charaktererziehung 4. A. 1919, ὅπου πραγματεύεται ἰδιαίτερα τὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ χαρακτήρα.

ε) Freie Bahn dem Tüchtigen, 1918.

ς) Das Grundaxiom des Bildungsprozesses, 1917.

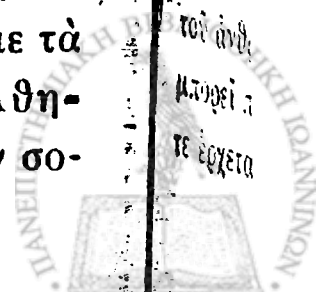
Ἀπὸ τὰ τελευταῖα τοῦ ἔργου εἶναι ζ) Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung πὺν πρόκειται καὶ αὐτὸ νὰ μεταφραστῆ Ἑλληνικὰ καὶ η) Autorität und Freiheit als Bildungsgrundsätze, Theorie der Bildung. 1925 Leipzig.

Τὸ βιβλίον, πὺν μεταφράζω: Der Begriff der Staatsbürgerlichen Erziehung, 3η ἔκδ. Λειψία 1914 βγήκε ἀπὸ μιὰ διάλεξη πὺν ἔκανε τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1909 σ' ἓνα παιδαγωγικὸ συνέδριον. (βλ. πρόλογο πρώτης ἔκδοσης).

*
*
*

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη, ἡ σημασία καὶ ἡ ἀνάγκη αὐτῆς τῆς ἀγωγῆς εἶχε κατανοηθῆ βέβαια ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὰ συστήματα τῆς ἀγωγῆς τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν σο-

φι
δη
αἰ
fr
191
μερ
νὰ
λίε
φο
μέ
νκο
ἀπο
νέο
ἀπο
τα
τῆ
πλό
ἔστ
ἀγο
διδασ
οἴτε
σικ
γω
Σίμ
κάθε
καὶ
ἔνδια
ῶτερα
τοῦ
μπαρ
τε

φιστῶν. Ὅπως ὁμως σήμερα τὴν ἐννοοῦμε, εἶναι δημιούργημα τῶν μεταβολῶν, πού ἔγιναν στὸ 19^ο αἰῶνα. Ὁ Kerschensteiner σ' ἄλλο του ἔργο (Grundfragen der Schulorganisation Teubner Leipzig 1912) λέει στὴ σελίδα 162 τῆς 3ης ἔκδοσης. «Ἡ σημερινὴ ἐξέλιξη τοῦ Συνταγματικοῦ Κράτους, μὲ τὸ νὰ δώσῃ ἴσα ἐκλογικὰ δικαιώματα σ' ὅλους τοὺς πολῖτες καὶ νὰ καθιερώσῃ τὴ μυστικὴ καθολικὴ ψηφοφορία, μᾶς ἐπιβάλλει ἐπιταχτικὰ νὰ φροντίσωμε γιὰ μιὰ τέτια ἀγωγή». Εἶναι λοιπὸν γέννημα τῶν κοινωνικοπολιτικῶν μεταβολῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ οὐσιωδέστερα προβλήματα τῆς νεώτερης κοινωνίας. Στὸ πρόβλημα αὐτὸ θέλοντας νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Kerschensteiner προσπαθεῖ πρῶτα πρῶτα νὰ ξεκαθαρίσῃ τὴν ἐννοια τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη, ἀπὸ διάφορες παρεξηγήσεις, πλάνες, μονομέρειες, στενότητες ἢ ὑπερβολές. Κι ἀφοῦ ἔτσι ὀρίσῃ, σὰν νὰ εἰποῦμε, ἀρνητικὰ τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή, πὼς δὲν εἶναι τὸ ἴδιο οὔτε μὲ τὴν πολιτειακὴν διδασκαλίαν, οὔτε μὲ τὴν οἰκονομικοτεχνικὴν ἀγωγήν, οὔτε μὲ τὴν πολιτικὴν μόρφωσιν, οὔτε μὲ τὴν κοινωνικὴν ἀγωγήν, μπαίνει στὸ θετικὸ τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς ὀρισμὸς.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Kerschensteiner κάθε ἀγωγή πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπάνω στὰ φυσικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα φυσικὰ ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξασφαλίσῃ γιὰ τὸ ἄτομον του ὅσο μπορεῖ περισσότερον εὐτυχισμένη ὑπαρξιν. Φυσικὰ τότε ἔρχεται σὲ σύγκρουσιν μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα, πού ἐπι-

τα τὰ σχολεῖα νὰ ὀργανωθοῦν ἔτσι, πού νὰ ἐτοιμάζουσαν τὸ μαθητὴ καὶ νὰ τὸν κάνουν ἐνεργητικὸ μέλος μιᾶς ἠθικῆς κοινωνίας. Πρέπει τὰ ἴδια νὰ ἀποτελοῦσαν μιὰ κοινωνία, μιὰ μικρογραφία τοῦ κράτους, μιὰ «an embryonic community life». Ἐκεῖ μὲ τὴ δημιουργία καὶ τὴ ζωὴ τῆς σχολικῆς κοινότητος θὰ πάρη τὸ παιδὶ τὴν πρώτη ἔννοια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Οἱ κοινοὶ σκοποὶ καὶ οἱ κοινὲς προσπάθειες θὰ κάνουν συνειδητὴ στὸ παιδὶ τὴν ἀλληλοεξάρτηση καὶ θὰ τὸ συνειθίσουν στὴν αὐθόρμητη αὐταπάρηση. Ἐκεῖ θὰ γνωρίση τὴ σύγκρουση τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων καὶ θὰ νιώση βαθειὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ συμβιβασμοῦ. Ἐκεῖ μὲ τὴν αὐτοδιοίκηση θὰ ἀποκτήση τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης—τὴ βάση κάθε ἐλευθερίας. Ἐκεῖ τέλος θὰ καλλιεργήση καὶ θὰ γυμνάση τὴν κάθε του δεξιότητα καὶ τὴν κάθε του κοινωνικὴ ἀρετὴ, πού θὰ τὸν κάνουν ἀργότερα χρήσιμο καὶ ἐνεργητικὸ μέλος τῆς μεγάλης κοινωνίας, τοῦ Κράτους τῆς Δικαιοσύνης καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ κράτους εἶναι ἡ βάση, εἶναι τὸ ἀξίωμα, ὅπου ἐπάνω θεμελιώνει ὁ Kerschensteiner τὴν παιδαγωγικὴν του σκέψη καὶ θεωρία. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἐξέλιξης τοῦ κρατικοῦ πολιτισμοῦ ἀτενίζει στὸ ἀπώτερο ἰδανικόν, στὴν ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητας. Χωρὶς νὰ ἀπελπίζεται ἢ νὰ ἀρνιέται τὴν τελευταία, πιστεύει πὼς τότε μόνο μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ, ὅταν πρῶτα ὅλα τὰ κράτη ἀνυψωθοῦν σὲ ἠθικὲς κοινωνίες. Γιὰ νὰ γίνωμε καλοὶ κοσμοπολίτες πρέπει πρῶτα νὰ γίνωμε καλοὶ πολῖτες τοῦ κράτους μας, λέει. «Der Weg zum wertvollen

Weltbürger geht ausschliesslich über den wertvollen Staatsbürger »

* *
*

Οἱ ἰδέες τοῦ Kerschensteiner γιά τήν ἀγωγή καί τή μεταρρύθμιση τῶν σχολείων βρίσκουν πολλές ἀντιρρήσεις καί γενικές καί λεπτομερειακές. Αἰτία εἶναι ἡ ἰδιοσύνθεση τοῦ κάθε ἐπικριτῆ ἢ ἡ φιλοσοφική ἢ πολιτική του θέση. Ἐκείνη ἐπίκριση ὅμως—ὅσες καί νά τοῦ ἔγιναν καί ἔγιναν πολλές—δέν ἔλειψε ποτέ ὁ ἀνυπόκριτος θαυμασμός καί ὁ ἀπόλυτος σεβασμός στήν ψυχολογική, κοινωνιολογική καί φιλοσοφική σκέψη τοῦ μεγάλου παιδαγωγοῦ.

Πολλές φορές στενοχωρήθηκαν ὅσοι ὄνειροπολοῦν τὸ ἰδανικὸ τῆς πλατειᾶς ἀνθρώπινης κοινωνίας, ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ τοῦ κράτους τοῦ Kerschensteiner. Τὸ βρίσκουν πολὺ στενὸ γιὰ τὰ ὄνειρα τους καί στενότερη ἀκόμη τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή. Τοὺς φαίνεται, πὼς βάζει φραγμὸ στὴ γενικὴ μόρφωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, πὼς ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητας δέν εἶναι ξένη στὸν Kerschensteiner. Τὴ θεωρεῖ ὅμως σὰν ἀπώτερο ἰδανικόν, πού γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσωμε πρέπει πρῶτα νὰ περάσωμε ἀπὸ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ Ἰδανικοῦ Κράτους.

Ἡ ἰδεολογικὴ θεωρία τοῦ Kerschensteiner γιὰ τὸ Κράτος τῆς Δικαιοσύνης καί τοῦ Πολιτισμοῦ ἔχει τίς ρίζες της μέσα στὸ Γερμανικὸ Ἰδεαλισμὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ Goethe καί Fichte. Γι' αὐτὸ καί λέει «οἱ μεγάλες σκέψεις τοῦ Goethe καί Fichte πρέπει

νὰ ἀναγράφονται στὴ σημαία μας σ' ὅλες τὶς ἐπο-
χές. Κάτω ἀπ' αὐτὲς θέλομε νὰ πολεμᾶμε καὶ νὰ
νικᾶμε. Νὰ νικᾶμε ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας, παρὰ γιὰ
τὴ νέα μας γενεά, γιὰ τὴν πατρίδα μας, πού σ' αὐτὴν
πιστεύομε, σ' αὐτὴν ἐλπίζομε, αὐτὴν ἀγαπούμε».
Πραγματοποίηση ὅμως παιδαγωγικοῦ ἰδανικοῦ δὲν
μπορεῖ νὰ γίνη παρὰ μόνο, ἅμα ἡ ἀγωγή, καὶ στὸ πνεῦ-
μα της καὶ στοὺς σκοποὺς της καὶ στὴ μέθοδο της, στη
ριχτῆ ἐπάνω στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ὁ κοινωνικὸς πα-
ράγοντας, ἡ μορφωτικὴ δύναμη τῆς κοινωνίας, εἶναι
ὁ *sine qua non*, εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος γιὰ τὴν
πραγματοποίηση κάθε ἀγωγῆς καὶ μάλιστα τῆς ἀγω-
γῆς τῆς προσωπικότητος.

Αὐτὸν τὸν κοινωνικὸν παράγοντα πιστεύει πὼς
τὸν κλείνει μέσα στὴν παιδαγωγικὴ του θεωρία ὁ
Kerschensteiner, ἀφοῦ ἀντικατασταίνει τὸ ἀτομι-
στικὸ ἰδανικὸ τῶν ἀνθρωπιστῶν μὲ τὸ κοινωνικὸ ἰδα-
νικὸ τοῦ καλοῦ πολίτη.

Τὸ παλιὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδανικὸ, πού τὸ ξαναπρό-
βαλλαν ἀργότερα οἱ νεοανθρωπιστές, ἔχει μέσα του
πολὺ ὑποκειμενισμό. Ζητάει νὰ ἀναθρέψη τὸν ἄν-
θρωπο γιὰ τὴν ἐξυπερέταση τῆς ιδέας τοῦ ἀλη-
θινοῦ, τοῦ ὡραίου, καὶ τοῦ καλοῦ. Ἀπὸ τὴν
ἐποχὴ ὅμως τῶν Σοφιστῶν μέχρι καὶ τοῦ σημερινοῦ
Πιραντέλλο, ὑψωνόταν τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι ἀλη-
θινό; Τί εἶναι καλό; τί εἶναι ὡραῖο; Ὁ ὑποκειμε-
νισμὸς του εἶναι φανερός. Τὸ περιεχόμενον του ρευστὸ
σὰν ἄπιαστο, σὰν ἀκαθόριστο. Ἀντίθετα τὸ ἰδανικὸ
τοῦ καλοῦ πολίτη, φαίνεται κοντινότερον στὴ ζωὴ,
περισσότερον συγκεκριμένον, πιὸ ἀντικειμενικόν, μὲ κα-

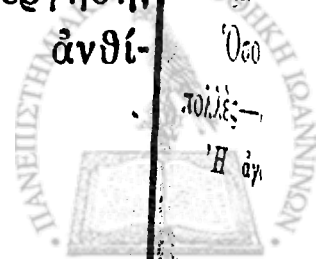
θάριο καὶ σταθερὸ περιεχόμενον, φτάνει νὰ τὸ ἀντι-
κρίσωμε καὶ τὸ καταλάβωμε σ' ὅλο του τὸ πλάτος
καὶ βάθος, ὅπως τὸ φαντάστηκε ὁ μέγας παιδα-
γωγός.

Γιὰ μᾶς μένει ἄλυτη μιὰ ἀπορία. Ἡ ἀγωγή,
λέει, ἔχει σκοπὸ νὰ προετοιμάζη χρήσιμους πολίτες,
τέτιους πού νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ὑπερετοῦν τὸ κράτος
τους καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ τὸ πλησιάσουν στὸ Ἰδα-
νικὸ Κράτος τῆς Δικαιοσύνης καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ,
Τὶ θὰ γίνῃ ὅμως ἅμα τὰ ὅρια τοῦ κράτους δὲν συμ-
πίπτουν μὲ τὰ ὅρια τοῦ ἔθνους; Ἄμα ἓνα κράτος
ἔχει ὑπόδουλο ἓνα ἄλλο ἔθνος ἢ τμήματα του μόνο;
Ποιὲς εἶναι οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ πολίτη, πού ἢ ἐθνι-
κότητα του εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐθνικότητα
τῶν ἄλλων πολιτῶν;

Τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν τὸ θίγει ὁ Kerschesteiner.
Ἄπὸ ὅσα ὅμως λέει πρέπει νὰ συμπεράνωμε, πὼς
ὁ ταυτισμὸς τῶν κρατικῶν καὶ ἐθνικῶν ὁρίων εἶναι
ἀκαγκαίᾳ προϋπόθεσις τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἀγωγῆς τοῦ
Kerschesteiner.

Ἄλλοι πάλι, οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀπεριορίστης, τῆς
ἐλεύθερης ἀγωγῆς τοῦ ἀτόμου, νόμισαν πὼς τὸ παι-
δαγωγικὸ διάγραμμα τοῦ Kerschesteiner ἀποτελεῖ
κίντυνο γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἐξέλιξη τῆς ἀτομικότητας
τοῦ παιδιοῦ. Καὶ ἀντίθετα, τὰ συντηρητικὰ πνεύματα,
φοβήθησαν πὼς ἡ νεόφαντη ἐλευθερία, πού δίνεται
στὰ παιδιά, μὲ τὴ σχολικὴ κοινότητα καὶ τὴν αὐτο-
διοίκηση, φέρνει ἐσωτερικὴ ἀναρχία, καὶ κλονίζει τὸ
σεβασμὸ στὶς ἱστορικὰς Ἀξίες. Ἀντὶ νὰ καλλιεργήσῃ,
λένε, τὶς κοινωνικὰς ἀρετὰς γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἀνθί-

σο
τῆς
μα
Μα
ναι
ἀντ
ὁ Ν
κάτ
θνή
ὅπω
νομί
ἀγω
νον
σάξ
Σ
τους δ
λογικ
τὸ μέ
τῆς ἀ
κοινων
ταράξ
ρων. Θ
τοῦ Ση
τὸ Αἰθ
χάση οἱ
ναι ἐπὶ
ἀπενίξ
Ὅσο
πολλές—
Ἡ ἀγ

σουν ὅλα τὰ ἐγωϊστικὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀνθρώπου τῆς σημερινῆς κοινωνίας.

Ἐλεύθεροι ὅμως ἄνθρωποι μόνο μὲ ἐλευθερία μπορεῖ νὰ ἀνατραφοῦν, φρονεῖ ὁ Kerschensteiner. Μὰ δὲ θέλει καὶ νὰ πέση ἡ ἐλευθερία στὸν ἀχυλί-νωτο ὑποκειμενισμό τῆς Ellen Key καὶ τοῦ Ludwig Gurlitto. Τὴν ἐλευθερία τὴν ὑποτάσσει, ὅπως ὁ Natorp, στὴν κυριαρχία τῆς ιδέας. Γιατὶ μόνο κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς ιδέας εἶναι μπορετὴ ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία. Σέβεται τὸ δικαιολογημένο ἀτομισμὸ, ὅπως σέβεται καὶ τὶς ζωντανὲς ἱστορικὲς Ἀξίες. Μὰ νομίζει, πὼς δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ καμιὰ ἀγωγή, ἅμα δὲ λογαριάζει τοὺς παράγοντες τῆς κοι-νωνικῆς ζωῆς καὶ τὶς ἀξίες, ποὺ κάθε φορὰ παρου-σιάζει ἡ ἐξέλιξη της.

Σ' ὅλες αὐτὲς, τὶς πολλὰς φορές ἀντίθετες μεταξύ τους διαφωνίες καὶ ἐπικρίσεις δίνει ἀφορμὴ ἡ ἰδεο-λογικὴ στάση τοῦ Kerschensteiner. Ἀκολουθαίει τὸ μέσο δρόμο. Βρίσκεται ἀνάμεσα στοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀσυγκράτητης ἀτομιστικῆς καὶ τῆς πλατύτατης κοινωνιστικῆς ἀγωγῆς. Ἡ νηφάλια σκέψη του δὲν ταραζέται ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τῶν οὐτοπιστικῶν ὀνει-ρων. Θέλει νὰ ἐπιδράσῃ ἐπάνω στὴν πραγματικότητα τοῦ Σήμερα. Γιατὶ μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐτοιμαστῇ τὸ Αὔριο. Στὴν προοδευτικὴ ὁρμὴ του δὲ βρίσκουν χάρη οἱ νεκροὶ φραγμοὶ τῶν περασμένων. Στηριγμέ-νος ἐπάνω σὲ ὅ,τι γερὸ κρατιέται ἀπὸ τὴν παράδοση ἀτενίζει μὲ φαιδρότητα καὶ ἐλπίδα τὸ μέλλον.

Ἄσσοδῆποτε τέλος βάσιμες κι ἂν εἶναι—καὶ εἶναι πολλὰς—οἱ ἐπικρίσεις στὶς λεπτομέρειες τοῦ παιδαγω-

Ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη

γικοῦ διαγράμματος τοῦ Kerschensteiner, τὸ βέβαιο εἶναι, πὼς ἡ παιδαγωγικὴ του σύλληψη, στὶς γενικὲς τῆς γραμμὲς, κυριαρχεῖ σήμερα στὴν παιδαγωγικὴ κίνηση τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐπίδραση τῆς στὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνηση τῶν Εὐρωπαϊκῶν σχολείων εἶναι τεράστια. Τὸν εἶπαν τὸν μεγαλύτερο παιδαγωγὸ μετὰ τὸν Pestalozzi. Τὸ μέλλον θὰ δείξη, ἂν εἶναι δικαιολογημένος αὐτὸς ὁ θαυμασμός. Ἡ βαθειὰ καὶ συστηματικὴ ὁμως μελέτη ὅλου του τοῦ ἔργου νομίζομε, πὼς εἶναι ὑποχρέωση γιὰ τὸν Ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν κόσμον, ἅμα θέλη νὰ προσανατολιστῆ καὶ στὰ ἔλαττώματα τοῦ δικοῦ μας ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ νὰ προετοιμάσῃ ἓνα καλύτερον αὐριον γιὰ τὴν παιδείαν μας.

Καλλιθέα ἀνοιξὴ 1926.

ΕΥΑΓΓ. Σ. ΚΑΚΟΥΡΟΣ

1) J
2) J
3) A
4) Ed.
5) Fa
6) G. (P
7) Pau
in
ch
la
8) G. B
K
19

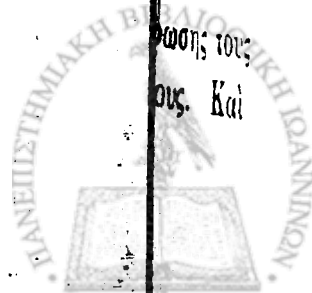

- 9) *August Messer*: «Geschichte der Pädagogik». Ferdinandin Breslau 1925.
- 10) *August Messer*: «Pädagogik der Gegenwart». Berlin, Mauritius 1926.
- 11) *A. Herget*: «Die wichtigsten Strömungen im pädagogischen Leben der Gegenwart». Leipzig A. Haase 1919.
- 12) *Kurt Kessler*: «Pädagogische Charakterköpfe». Frankfurt a. M. Moritz Diesterweg 1925.
- 13) *E. W. Foerster*: «Schule und Charakter». Leipzig 1914.
- 14) *Hugo Gaudig*: «Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit». Leipzig Quelle u. Meyer 1917.
- 15) *A. Seidel*: «Arbeitsschule, Arbeitsprinzip und Arbeitsmethode». Zurich, Orell Füssli 1910.
- 16) *Gustav Wyneken*¹: «Schule und Jugendkultur». Jena, Eugen Diederichs 1914.

E. K.

---

1. Το έργο αυτό του Wyneken μεταφράστηκε και τυπώνεται στη «Βιβλιοθήκη για διδασκάλους και γονείς» της Έκδοτικής Έταιρίας Α. Ράλλη και Σια.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.

I

Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΕΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Ἡ ἐξέλιξη πού πῆρε τὸ σημερινὸ συνταγματικὸ ράτος, δημιουργεῖ γιὰ ὅλους τοὺς πολιτισμένους αὐτοὺς ἓνα δυσκολώτατο πρόβλημα : Πῶς νὰ διαπαιαγωγήσουν ὅσο μπορεῖ περισσότερους ὁμόεθνους ἑαυτῶν πού νὰ αἰσιτάνωνται, νὰ σκέπτονται, νὰ θέλουν καὶ νὰ ἐνεργοῦν σὰν καλοὶ πολίτες.

Ἐπὶ τούτων ὑπάρχουν σήμερα πολλοί, πού ἐξετάζοντας τὶς ἡμερινὲς κοινωνικὲς καὶ βιομηχανικὲς συνθῆκες νομίζουσιν τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἄλυτο. Αὐτοὶ ξεχωρίζουν ἄλλοτελα τὸν ἑαυτὸ τους ἀπὸ τὰ πλήθη τοὺς ἀμόρφωτους, τοὺς μισομορφωμένους καὶ ἀπὸ ἐκείνους πού ἀπομονωμένη ἀπόδειξις τῆς λεγόμενης ἀνώτερης μόρφωσης τοὺς ἔχουν νὰ δείξουν τὰ ἐπίσημα διπλώματα αὐτῶν. Καὶ ἔτσι ἀποτραβηγμένοι, ἀποκρούουσιν τὴν

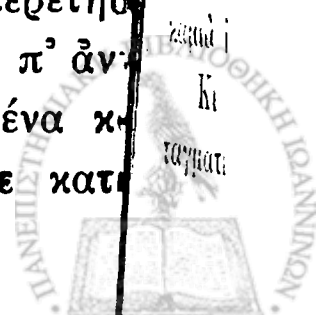

ιδέα μιᾶς κοινῆς ἀγωγῆς καὶ ἀποζητοῦν νὰ περισώσουν τὸν προσωπικὸν τους πολιτισμὸν καὶ τὸν προσωπικὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς τους μέσα σ' ἓνα σωστὸ κύκλο ἀνθρώπων, πού τοὺς διαλέγουν μόνοι τους. "Ὅχι μόνο στὴν πολιτικὴ τοῦ κράτους γιὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πολιτισμοῦ δὲν παίρνουν μέρος, μὰ οὔτε καὶ σὲ καμιὰ ἄλλη πολιτικὴ. Γι' αὐτοὺς εἶναι πιά βέβαιον, πὼς τὸ ἀκράτητο ρέμα τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ γίνεται ἀναπόφευχτα ὀλέθριον γιὰ κάθε φανέρωμα τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐπὶ ὑπάρχει ἐξάλλου μιὰ ἄλλη ὁμάδα ἀνθρώπων, πού ἡ ὑπερήφανη καὶ δεσποτικὴ φύση τους ὑψώνει σινικὰ τεῖχη ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ τοὺς συμπολίτες τους. Αὐτοὶ δὲν καταδέχονται νὰ ἔχουν ἴσα δικαιώματα καὶ καθήκοντα μὲ τὸν ὄχλον καὶ στρέφουν νοσταλγικὸν ἀκόμη καὶ σήμερον τὸ βλέμμα τους εἰς τὰ περασμένα στὴν ἐποχὴ, πού ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς ἀπὸ δυνατοὺς ἄρχοντες καθόριζε τὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ.

Τέλος ἓνα πυκνὸ καὶ ἀδιαπέραστο σύννεφο καὶ λαισθητικῆς καὶ ὠραιόπαθης κοσμοθεωρίας, ἃν ἐπιτρέπεται νὰ μιλήσῃ κανεὶς γιὰ μιὰ τέτια θεωρία, ἐμποδίζει μιὰ τρίτη ὁμάδα ἀνθρώπων νὰ βλέπουν τὴν πραγματικότητα. Ὁ κόσμος τῆς ὠραιοφάνειας ἔχει ξετοπίσει ὀλότελα ἀπὸ τὴν ψυχὴν τους τὸν κόσμον τοῦ πόνου.

Θὰ ἦταν πολὺ κακὸν γιὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ σύγχρονου κράτους, θὰ ἦταν πολὺ κακὸν γιὰ ὅλες τὰς καλὰς ἐξελίξεις, πού ἀκαταμάχητα τραβοῦν στὴν ἐξυπερέτησιν τοὺς τοὺς ἀριστοὺς πολίτες, ἃν οἱ ἀνθρώποι π' ἀντικαθίστανται σὲ τρεῖς αὐτὰς ὁμάδας γίνονταν ὀλοένα καὶ περισσότεροι. Ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς εἶνε κατὰ

χτηση, πού κάθε μέρα χάνεται, ἅμα κάθε μέρα δὲν ξανακερδίζεται. Κι ἐδῶ βρίσκεται ἡ οὐσιαστικὴ του διαφορὰ ἀπὸ τὸν ἀπλὸ, τὸν ἐξωτερικό, τὸν ὑλικὸ πολιτισμό.

Εἶναι βέβαια σωστὸ, πὼς ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή τῶν μαζῶν, ἂν ὄχι στὴ θεωρία, καθὼς θὰ ἰδοῦμε, ἐξάπαντος ὅμως στὴν πράξη εἶναι τὸ δυσκολώτερο ἀπὸ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς. Καὶ ἂν ἡ δυσκολία αὕτη εἶναι ἀσήμαντη γιὰ ἓνα κράτος πού ἔχει σταθεροὺς καὶ ἀμετάβλητους θεσμούς, εἶναι ὅμως παραπολὺ μεγάλη γιὰ τὸ κράτος, πού οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ του ἀδιάκοπα ξετυλίγονται καὶ προοδευτικὰ ἐξυψώνονται.

Μὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα εἶναι σωστό, πὼς τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο εἶναι ὁ ὑπερβολικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, πού γίνεται μέσα στὸ βιομηχανικὸ καὶ γραφειοκρατικὸ κράτος. Αὐτὸς ὁ καταμερισμὸς πηγαίνοντας ὡς καὶ στὰ ἐλάχιστα, καὶ καταδικάζοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἑκατομμύρια πολίτες σὲ μηχανικὴ πνευματικὴ καὶ χειροτεχνικὴ ἐργασία, τοὺς ἀποκλείνει ὀλότελα καὶ γιὰ ὅλη τους τὴ ζωὴ τὴν προσωπικὴ τους συμμετοχὴ στὴ δράση τοῦ κράτους γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι ὅμως ἐπίσης ἀλήθεια, πὼς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δύσκολη θέση, ὅπου μᾶς ἔφερε ἡ ἐξέλιξη τοῦ Κράτους καὶ τῆς Βιομηχανίας, ξαπολύθηκαν γιὰ νὰ τὴν ὑπερνικήσουν νέες δυνάμεις. Γιὰ τέτοιου εἴδους δυνάμεις οἱ παλαιότερες ἐποχὲς δὲν εἶχαν καμιὰ ἰδέα.

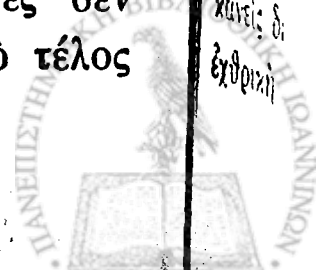
Κι ἀκόμα εἶναι ἀλήθεια, πὼς τὸ σημερινὸ συνταγματικὸ κράτος εἶναι τὸ καταλληλότερο ἔδαφος γιὰ

ν' αναπτύξουν αὐτὲς οἱ δυνάμεις ὅλη τους τὴ δράση, χωρὶς καὶ νὰ συντρίψουν τὴν ὁλότητα. Ἀντίκρου στοὺς ἄψυχους, τοὺς ἀλαζόνες ἢ τοὺς ἀδιάφορους βλέπομε ἓνα σημαντικὰ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀνθρώπους, ἄντρες καὶ γυναῖκες, γεμάτους ἐνεργητικὴ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνθρώπους ποὺ πιστεύουν, πὼς τὸ πρόβλημα παρ' ὅλες τὶς γιγάντιες δυσκολίες του μπορεῖ νὰ λυθῆ. Καὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι πάντα πρόθυμοι χωρὶς καμιὰ ἰδιοτέλεια νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς ἠθικῆς κοινότητος.

Ἐκεῖνο, ποὺ περισσότερο ἀπ' ὅλα τραβάει τὴν προσοχὴ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, εἶναι φυσικά, πὼς νὰ ὀργανωθῆ κατάλληλα καὶ σκόπιμα ἡ δημόσια παιδεία. Καί, μὰ τὴν ἀλήθεια, δὲν μπορεῖ νὰ εἰπῆ κανεὶς, πὼς ἦταν ποτὲ ἐποχὴ, ποὺ μὲ τὰ ζητήματα τῆς ἀγωγῆς καταγίνονταν τόσο πολλοὶ κύκλοι, ὅσοι σήμερα, στὴν ἐποχὴ ποὺ ζοῦμε.

Ἐχομε ἐποχές, ποὺ ἦταν πολὺ ἀπελπιστικώτερες ἀπὸ τὴ σημερινὴ γιὰ τὸν πολιτισμὸ τοῦ κράτους καὶ τῆς λαϊκῆς μάζας. Καὶ ὅμως τότε, τὰ ζητήματα τῆς ἀγωγῆς δὲν ἀπασχολοῦσαν οὔτε ἐλάχιστο ἀριθμὸ ἀνθρώπους. Μὰ σήμερα, ποὺ ἡ ἀνάγκη τῶν καιρῶν ξύπνησε τὸ ἐνδιαφέρου γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς μέσα στὶς ψυχὲς ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, δὲν πρέπει τάχα νὰ ἐλπίζωμε, πὼς καὶ τώρα θὰ ὑπερ-νικήσωμε κι αὐτὴ τὴν ἀνάγκη ; Ἐφτασε λοιπὸν στὸ τέλος τῆς σοφίας του ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ; Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, πὼς ἡ ἀναμφισβήτητη πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ — πρόοδος, ποὺ οὔτε οἱ πεσιμιστὲς δὲν ἀρονοῦνται, πὼς ἦταν ὀλοφάνερη ἀκόμη καὶ στὸ τέλος

τοῦ 18 αἰῶνα, — ἔφτασε σήμερα σιὰ σύνορα τῆς ὀρι-
στικῆς παρακμῆς; Δὲν πιστεύω νὰ τολμήσῃ κανεὶς
νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ σοβαρά.

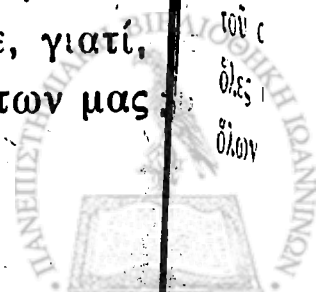
Δίπλα στοὺς καθαροὺς πρόμαχους τοῦ πολιτισμοῦ,
ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητος,
γιὰ τὸ ἀνύψωμα τοῦ διανοητικοῦ, καλλιτεχνικοῦ, κοι-
νωνικοῦ, ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ πολιτισμοῦ, ἔχει νὰ
ἐπιδείξῃ ἡ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ συνταγματικοῦ κράτους
πλῆθος καθαρὰ πολιτικούς πολεμιστῆς, ποὺ εἶναι
ἀφωσιωμένοι στὴν ἐξυπερέταση τῆς ὀλότητος, στὴν
προαγωγὴ τῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτειακῶν ἀγαθῶν
τοῦ λαοῦ. Ὅσοδῆποτε πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς κι ἂν σπρώ-
χονται ἀπὸ ἑλατήρια ἐγωϊστικά, πάντα ἀπομένει ἕνα
μεγάλο μέρος, ποὺ τὸ παρακινεῖ σὲ δράση χωρὶς ἰδιο-
τέλεια ἢ δύναμη τῶν πολιτικῶν τους ἀντιλήψεων καὶ
πολιτικῶν ἰδανικῶν. Σὲ ὁποιοδῆποτε πολιτικὸ κόμμα
κι ἂν ἀνήκουν αὐτοὶ ὑπερετοῦν τὸ ἴδιο τὰ συμφέ-
ροντα τοῦ κόμματος ὅπως καὶ τὸν πολιτισμὸ τοῦ
κράτους, μὰ ὁ καθένας βέβαια μὲ τὸ δικὸ του τρόπο
κι ἀνάλογα μὲ τὴν δικὴν του τὴν ἀντίληψη, ποὺ φυ-
σικὰ μπορεῖ συχνὰ νὰ διαφέρει, καὶ μάλιστα πολὺ,
ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῶν ἄλλων. Ὅλοι αὐτοὶ νιώθουν
μέσα τους ζωηρότατο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πολιτειακὴ
διαπαιδαγώγησιν τῆς νέας γενεᾶς. Καὶ μολονότι τὸ
ἐνδιαφέρον τους αὐτὸ φανερώνεται στὴν πράξιν σύμ-
φωνα μὲ τὴν πολιτικὴν τους ἀντίληψη, μολονότι ἡ
ἀντίληψη τους γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ πολίτη εἶναι πολὺ
συχνὰ μονόπλευρη καὶ χρωματισμένη, μολαταῦτα
κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ εἰπῇ, πὼς ἡ δράση τους εἶναι
ἐχθρική στὸν πολιτισμὸ, τουλάχιστο δὲν μπορεῖ κα-

νείς νὰ τὸ ἰσχυριστῆ γιὰ τὴν πρόθεση τους. Γιὰ κανένα πολιτικὸ κόμμα δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξη, πὼς καταπιάνεται τὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νέας γενεᾶς μὲ ἐχθρικὸ σκοπὸ γιὰ τὸν πολιτισμὸ. Γιατὶ ἀγωγή δὲν εἶνε βέβαια τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ μεταβιβάζη κανεὶς στὴ νέα γενεὰ ἀξίες πολιτισμοῦ, δηλαδὴ θρησκευτικά, ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικά, ἠθικά, πολιτειακὰ ἰδανικὰ καὶ σὲ τέτιο τρόπο, ποὺ νὰ τῆς γίνονται ἀξιώματα παρορμητικὰ στὴ μελλούμενη δράση της. "Ἄν εἶναι λοιπὸν ἔτσι, γιατί δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμε βάσιμες ἐλπίδες, πὼς θὰ κατορθωθῆ μιὰ μέρα νὰ πλησιάσωμε τὸν ἕναν μὲ τὸν ἄλλον ὅλους ἐκείνους, ποὺ ἔχουν πραγματικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ πολιτισμὸ ὁποιασδήποτε μορφῆς κι ἂν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τους αὐτό ; Γιατὶ δὲ θὰ μπορέσωμε νὰ τοὺς ἐνώσωμε σὲ μιὰ κοινὴ ἐργασία καὶ νὰ τοὺς ἐμποδίσωμε νὰ καταξοδεύουν τὴν καλύτερη τους δύναμη σὲ αἰώνιες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐξόντωση τῶν ἀντιπάλων τους ; Πρέπει νὰ πιστέψωμε, πὼς δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ βρεθῆ τὸ ἔδαφος, ὅπου οἱ ἐξοχώτεροι ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν κομμάτων θὰ διαβλέπουν τὴ δυνατότητα μιᾶς κοινῆς ἐργασίας γιὰ τὴν ἀγωγή ;

Θὰ προσπαθῆσω νὰ δείξω, πὼς αὐτὸ εἶναι μπορετό.

Ἡ κυριώτερη δυσκολία γιὰ νὰ ἐνωθοῦν ὅλοι οἱ πολῖτες τοῦ σημερινοῦ συνταγματικοῦ κράτους σὲ μιὰ κοινὴ ἐργασία βρίσκεται πρὸ πάντων στὸν καθορισμὸ τῆς ἔννοιας τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη. Ἀλλιώτικα δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ καταλάβωμε, γιατί, μέσα στὴν τόσο προοδευμένη ζωὴ τῶν κομμάτων μας

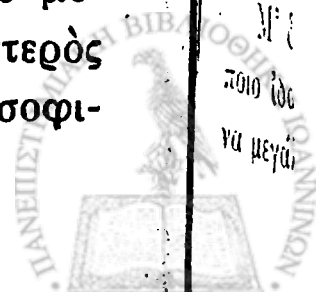
δὲν ἔχομε ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἐνθαρρυντικὰς προσπάθειες
γιὰ μιὰ συστηματικὴ καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς πολίτες πα-
ραδεγμένη ἀγωγή. Ὅλοι μας δὲ ξέρομε, πὼς ὅλες
ἐκεῖνες οἱ ιδιότητες, πὺ κάνουν τὸν ἄνθρωπον ἀξιό-
λογο πολίτη, αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ διακριτικὴ σφαγίδα
τοῦ πολίτιμου κομματικοῦ φίλου. Γιατὶ ὅποιος ἔμαθε
νὰ ὑπερετῆ μιὰ μεγάλη ὁλότητα καὶ νιώθει κάποια
ἔσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ τῆς προσφέρη πραγματικὴ ὑπε-
ρεσία, αὐτὸς ξέρει νὰ ὑπερετῆ καὶ ἓνα μικρὸ μέρος
αὐτῆς τῆς ὁλότητας. Καὶ ἔχει χρέος νὰ τὸ κάνη, γιατί
μόνον ἔτσι ἐξασφαλίζεται ἡ πλέρια ἐπίδραση τῆς πο-
λιτικῆς του δύναμης καὶ τῶν πολιτικῶν του ἀντιλή-
ψεων. Ὅλα τὰ κόμματα λοιπόν, ὅσο πιστεύουν στὴν
ἀξία τοῦ συνταγματικοῦ κράτους θὰ εἶχαν τὸ μεγα-
λύτερο ἐνδιαφέρο νὰ ὑποστηρίξουν ὅλα ἐκεῖνα τὰ
μέτρα πὺ εἶναι κατάλληλα νὰ ξυπνήσουν τὸ ἐνδια-
φέρο τοῦ λαοῦ γιὰ τὸ κράτος καὶ γιὰ τοὺς σκοπούς,
πὺ μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἐπιδιώχνη σὰν Κράτος τοῦ Δι-
καίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Ὅλα τὰ κόμματα θὰ
φρόντιζαν ὁ καθένας ἔτσι νὰ ἀνατραφῆ ἀπὸ μικρὸ
παιδί, ὥστε νὰ βάζη τὸν ἑαυτὸ του στὴν ὑπερεσία τῆς
Κοινότητος καὶ τῶν σκοπῶν της. Στὴν ἐξέλιξη ὅμως
αὐτοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ στὴν ἐμπράγματη ἐφαρ-
μογὴ του παρουσιάζει μεγάλα ἐμπόδια ἢ δυσπιστία
πὺ ἔχει τὸ ἓνα κόμμα σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια πὺ
δίνουν τὰ ἄλλα κόμματα στὴν πολιτειακὴ ἀγωγή.
Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καταντάει ἡ ἔννοια ἀληθινὴ πέτρα
τοῦ σκανδάλου. Ἐκεῖ ναυαγοῦν, τουλάχιστο ὡς τώρα,
ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ ἐνωθοῦν οἱ ὀρθόφρονοι
ὅλων τῶν κομμάτων καὶ νὰ ἐπιχειρήσουν μαζὶ ἐκεῖνο

πὸ εἶναι τὸ πῖο πολὺ χρῆσιμο καὶ τὸ πῖο πολὺ σύμφωνο στὴ φύση τοῦ συνταγματικοῦ κράτους, νὰ ἀναθρέφουν δηλαδὴ τοὺς πολίτες του ἔτσι πὸ νὰ θεωροῦν τὸν ἑαυτὸ τους ὑπερέτη τῆς κοινότητος. Ἄν δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν ἔννοια τοῦ πολίτη, πὸ νὰ στέκη ἔπάνω ἀπὸ τὶς ἔννοιες πὸ ἔχουν γι' αὐτὸν τὰ κόμματα, μολονότι ὁ σωστὸς πολίτης μόνο μέσα σ' ἓνα κόμμα πρέπει νὰ ἐνεργῇ, ἢ πολιτειακὴ ἀγωγή θὰ ἦταν μιὰ σαπουνόφουσκα, πὸ λαμπυρίζει βέβαια σὲ χίλια δυὸ χρώματα, μὰ σπάζει μόλις τὴν πιάση κανεῖς. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπάρχη μιὰ τέτια ἔννοια. Γιατὶ ἀλλιῶς δὲ θὰ μπορούσαν ἀκόμα καὶ οἱ πῖο ἀπλοὶ ἠθικοὶ στοχασμοὶ νὰ ἀναγνωρίζουν στὸ ὀργανωμένον Κράτος μιὰ μέγιστη Ἀξία. Ποιὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ἔννοια ; Ποιὸς εἶναι ὁ σωστὸς πολίτης ;

Εἶναι ἐκεῖνος, πὸ ἔχει ἀμέτρητες πολιτικὲς γνώσεις καὶ κάνει εὐσυνείδητα χρῆση τοῦ ἐκλογικοῦ του δικαιώματος ; Εἶναι ἐκεῖνος, πὸ ἀγόγγυστα ἀφιερώνει ὅλη του τὴ ζωὴ στὴν ὑπερεσία ἑνὸς πολιτικοῦ κόμματος ; Εἶναι ἐκεῖνος, πὸ ἔξω ἀπὸ κάθε κομματικὴ διαπάλη, σὰν πειθαρχικὸς ὑπήκοος, σέβεται τὸ σύνταγμα, ὅπως μιὰ φορὰ καταρτίστηκε, καὶ τιμᾷ τὸ βασιλιά του ; Εἶναι καλύτερος πολίτης ὁ Γερμανὸς μὲ τὶς αὐστηρὲς συντηρητικὲς του ἀρχές, ἀμετάβλητες πάντοτε, παρὰ ἓνας ἄλλος μὲ τὴ σοσιαλοδημοκρατικὴ του ἀντίληψη ; Εἶναι ἄξιος μικρότερης τιμῆς ὁ ὀπαδὸς τοῦ Κέντρου, ἀπὸ ἓνα δραστήριο μέλος τοῦ Εὐαγγελικοῦ Συνδέσμου ; Ποιὸς ἔχει τὸ μονοπώλιο τοῦ σωστοῦ πολίτη, ὁ δεξιὸς ἢ ὁ ἀριστερὸς φιλελεύθερος ; Καὶ θὰ μπορούσε κανεῖς ἀκόμη σοφι-

ο
ἰ
τι
λά
κα
δὲ
τῆ
πό
εἶτε
ἐκεῖ
γῶ
μόν
γῆτι
πολί
τῆς
Μ
ὄλον
πλειον
ἐπιτυ
ματικὸ
ρετικῶ
γέματι
τῆς ἠθ
ἐνδιαφέ
κακὴ
Μ
ποιο ἴσο
να μεγά

στικώτερα νὰ ἐρωτήση: Ἐπιπροσωπεύει πάντοτε ἡ ἴδια ἡ Κρατικὴ Κυβέρνηση τὶς ὀρθὰς πολιτειακὰς ἀντιλήψεις;

Δὲν πιστεύω, πὼς μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ ὅσους τουλάχιστο βλέπουν μὲ κάποια διαύγεια τὴν δημόσια ζωὴν καὶ ἐξετάζουν χωρὶς ἐμπάθεια αὐτὰ τὰ ζητήματα, νὰ δώσῃ ἀπὸ πρὶν κατηγορηματικὴ ἀπάντησις στὰ ἐρωτήματα αὐτά, ἀποκλείοντας κάθε «ἄν» καὶ «μά».

Εὐκολώτερα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ καταλάβῃ, πὼς, ὅσα κόμματα δὲ συμερίζονται εἴτε συνολικὰ εἴτε μερικὰ κάθε φορὰ τὴν κυβερνητικὴν ἀντίληψιν, ἐκεῖνα καὶ δυσπιστοῦν στὰ μέτρα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς ποὺ ἔρχονται ἀπὸ μιὰ τέτλια Κυβέρνηση. Καὶ μόνο ἡ δυσπιστία αὕτη, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀδικαιολόγητη, σὲ μιὰ ἢ καὶ περισσότερες μεγάλες ὁμάδες συμπολίτες εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ στέρησῃ τὰ κρατικὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς ἀπὸ τὴν καλύτερη τους ἐπίδραση.

Μόνον ἅμα βάλωμε γιὰ βάση τὴν ἐμπιστοσύνη ὅλων τῶν συμπολιτῶν ἢ τουλάχιστο τῆς μεγάλης πλειονότητος, μπορούμε νὰ ἐπιδιώξωμε μὲ ἐλπίδες ἐπιτυχίας τὴν ἀγωγήν τοῦ πολίτη μέσα στὸ συνταγματικὸ κράτος. Ἐδῶ οἱ συνθήκες εἶναι πολὺ διαφορετικώτερες ἀπ' ὅ,τι εἶναι στὰ ζητήματα τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς γενικῆς μόρφωσης ἢ καὶ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς γενικά. Γιὰ τὴν ἀτομικὴν ἀγωγήν ἐνδιαφέρονται ἀμεσώτατα ὅλοι οἱ γονεῖς. Γιὰ τὴν πολιτικὴν ἀγωγήν μόνο μὲ μερικὰς προϋποθέσεις.

Μῦ ὅσα εἶπαμε ὅμως, φαίνεται πὼς ὑπάρχει κάποιο ἰδανικὸ πολιτειακῆς ἀγωγῆς, ποὺ γι' αὐτὸ κανεὶς νὰ μεγάλο κόμμα δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ σοβαρὴ ἐπιφύ-

λαξη, καὶ ἀκόμη πὼς τῇ στιγμῇ ποὺ προσπαθοῦμε νὰ πραγματοποιήσωμε αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ φτάνομε σὲ κεῖνο ποὺ ζωηρὰ ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐπιτύχωμε μὲ τὴν ἀγωγὴ τοῦ λαοῦ, ἀποβλέποντας στὴ διατήρηση καὶ ἐξέλιξη τοῦ νεώτερου συνταγματικοῦ κράτους καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἠθικῶν του δυνάμεων. Ποιὰ εἶναι ὅμως ἡ οὐσία μιᾶς τέτιας πολιτειακῆς ἀγωγῆς; Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα, ποὺ θὰ προσπαθήσωμε τώρα νὰ λύσωμε.

ΠΟΙ

σωμ

πρὸ

πὼς

λιτει

ωμάτι

ἐκεῖνο.

περισσ

ἢ ἴδια

τῶν, ὅ:

τικά, ὅ:

Κατήχη

καὶ διδο

ἀντι νὰ

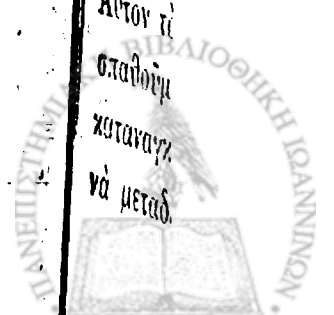
κὴ ποᾶ:

Αὐτὸν τὴ

σταθοῦμ

καταναγ

νὰ μεταδ.

στό μαθητή. Γίνεται μάλιστα αναπόφευχτος ὁ κίν-
τνος, ἅμα μὲ τὴν πίεση αὐτὴ θέλομε νὰ ἀποστηθίσῃ
ὁ μαθητὴς ἠθικὰς γνώσεις· δηλαδὴ γνώσεις ποὺ
πρέπει νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἠθικὰς ἐνέργειες.

Παρόμοιες εἶναι σὲ μεγάλο μέρος καὶ οἱ πολιτεια-
κὰς γνώσεις. Ἡ διδασκαλία γιὰ τοὺς νόμους, γιὰ τὸ
Σύνταγμα γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τοὺς ὀργανισμοὺς
τοῦ κράτους, γιὰ τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα
τοῦ πολίτη, τότε μόνον ἔχει ἐπίδραση καὶ με-
γάλη ἀξία, ἅμα ἀποφεύγοντας τὴ μηχανικὴ, ἀναγκα-
στικὴ ἀποστήθιση πέφτη ἐπάνω σὲ ἔδαφος, ποὺ τὸ
ἔχει πρὶν ὀργώσει τὸ σιδερένιο ἀλέτρι τῆς ἀσκήσης
σὲ πολιτειακὴ δράση. Ὅπου ἔχει ἀναλάβει τὸ ὄρω-
μα αὐτὸ ἡ οἰκογένεια, ἐκεῖ πραγματικὰ ὁ σπόρος
τῆς σχολικῆς διδασκαλίας φέρνει καρπούς. Ὅπου
ὅμως δὲν τὸ κάνει αὐτὸ ἡ οἰκογένεια—κι αὐτὸ γίνεται
τὶς περισσότερες φορὲς—ἐκεῖ ἡ διδασκαλία αὐτὴ θὰ
εἰπῆ σκόρπισμα τοῦ σπόρου ἐπάνω στὸν ἄμμο ἐρήμου.

Ἡ μάθηση εἶναι πάντοτε πολυτιμότερο ἐφόδιο
ἐκεῖ ὅπου τὴ συνοδεύει ἡ βούληση γιὰ ἐνέργεια καὶ
φυσικὰ καὶ οἱ εὐνοϊκὰς περιστάσεις. Εἶναι ὅμως με-
γάλο λάθος σ' ὅλα τὰ σχολικὰ μας προγράμματα νὰ
περιμένουν, πὼς μποροῦν μόνες τους οἱ γνώσεις νὰ
ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ ἐνεργῇ ὀρθά. «Εἶναι
πλάνη νὰ πιστεύωμε, πὼς ἡ ὀρθὴ γνώση τῶν θεσμῶν
μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὀρθὴν ἐνέργεια» γράφει ὁ
John Dewey στὸ βιβλίον τοῦ «Moral Principles»

1. Κοίταξε καὶ τὸ κεφάλαιον «Ἠθικὴ καὶ ἀγωγή» στὸ
ἔργο τοῦ Dewey «Τὸ σχολεῖο καὶ τὸ παιδί» μετάφραση Κ.
Δ. Σωτηρίου. Σ. Μ.

μο
τη
τόν
μο
εἶ
ἡ
καὶ
τι
τε
—
ἐ
εἶ
τὴν
καὶ
χ
ν
γ
α
πο
στ
πε
ὁ
χα
εἰ
Οἱ
βα
ἔ
ἀ
γι
να
Ἡ

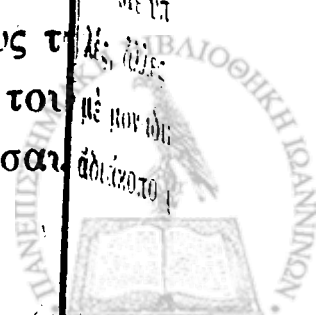
Πολιτειακή ἀγωγή δὲν εἶναι ἐπίσης οἰκονομολογικὴ ἢ τεχνικὴ ἀγωγή. Βέβαια πολλὰς ἱκανότητες καὶ ἀρετὰς, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ λείψουν καὶ ἀπὸ τὸν πολίτη, καλλιεργοῦνται, ἅμα ὀργανωθῆ καὶ ἐφαρμοστῆ ὅπως πρέπει μιὰ τέτια ἀγωγή. Ὅπως π. χ. ἡ εὐσυνειδησία, ἡ τιμιότητα, ἡ καρτερία, ἡ περίσκεψη, ἡ ἐπιμέλεια, ἡ οἰκονομία, ἡ χαρὰ τῆς δημιουργίας καὶ ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς, ἡ ἐπαγγελματικὴ δραστηριότητα κτλ. κτλ. Γιατὶ ἡ καλὴ ὀργάνωση μιᾶς τέτιας τεχνικῆς ἀγωγῆς φέρνει τὴν καλυτέρευση τῆς ποιότητος — ὄχι τὴν αὐξηση τῆς ποσότητος — τῶν προϊόντων τοῦ ἐργάτη. Ἐπειτα μὲ τὸν ὑψωμὸ πιά τῆς ἀξίας τοῦ εἰδικοῦ ἐργάτη, τῆς εἰδικῆς ἐργασίας σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Naumann συμβαδίζει χέρι μὲ χέρι καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ πλατύτερη καὶ βαθύτερη τεχνικὴ μόρφωση τοῦ ἐργάτη. Καὶ ἔτσι ὁ ἐργάτης γίνεται καταλληλότερος γιὰ νὰ δεχτῆ ἀνώτερη ἠθικὴ ἀγωγή καὶ ἔτσι ὑψώνεται ὀλόκληρος ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος, ποὺ τοῦ γεμίζει τὰ στήθια του ἡ χαρὰ τῆς δημιουργίας, δέχεται μὲ πολὺ περισσότερη εὐγνωμοσύνη κάθε μέτρο ἀγωγῆς παρὰ ὁ σκλάβος τῆς μηχανῆς, ποὺ ἡ ζωὴ του περνᾶ χωρὶς χαρὰ καὶ χωρὶς συμπόνια, ὁ σκλάβος, πού, γιὰ νὰ εἰποῦμε τὴν ἀλήθεια, δὲν ἐξαφανίστηκε ὀλότελα ἀκόμη.

Οἱ κύριες ὅμως ἀρετὰς τοῦ πολίτη, καὶ τέτιες βέβαια εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ ἡ ἠθικὴ ἔξη τῆς ἀφοσίωσης, δὲν καλλιεργοῦνται αὐθόρμητα ἀπὸ τὴν ἱκανότητα γιὰ ἐργασία καὶ τὴν εὐχαρίστηση γι' αὐτή. Ἡ ἱκανότητα καὶ ἡ χαρὰ τῆς ἐργασίας εἶναι βέβαια ὄροι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ πο-

λίτη, μὰ κάθε ἄλλο παρὰ ἄρκειές εἶναι. Ἰκανότητα καὶ χαρὰ δημιουργίας μποροῦν πολὺ καλὰ νὰ κατοικοῦν μαζί μέσα στὸ ἴδιο στήθος καὶ δίπλα στὸν πιὸ ἀδιάφορο ἐπαγγελματικὸ ἐγωϊσμὸ καὶ στήν πιὸ ἀχαλίνωτη φιλοδοξία. Καὶ ἴσα ἴσα εἶναι χαρακτηριστικὸ ὄχι μονάχα τῶν πλουτολογικῶν καὶ τεχνικῶν μαθησολῶν, μὰ καὶ αὐτῶν τῶν σχολείων, ποὺ δίνουν γενική μὀρφωση, πῶς δὲν παίρνουν κανένα μέτρο οὔτε στὸν ὀργανισμὸ τους οὔτε στήν ἐσωτερικὴ τους διάταξη, νὰ κατορθώσουν σιγὰ σιγὰ νὰ μὴ συνυπάρχουν αὐτὰ τὰ ἀνομοιότατα ἀδελφικὰ ζευγάρια.

Τὸ ἐναντίο ! Ὅλες μας οἱ σχολικὲς λειτουργίες λές ἔχουν μιὰ ἀποκλειστικὴ κατεύθυνση, πῶς νὰ προοδέψουν τὸ ἄτομο. Τὰ σχολεῖα μας δὲ δίνουν μιὰ «an embryonic community life», μιὰ μικρογραφία τῆς ζωῆς τοῦ κράτους, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ ἔξοχος Ἀμερικανὸς φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς John Dewey. Οἱ κρατικὲς μας Κυβερνήσεις πολὺ λίγο πρόσεξαν ὡς τώρα «sur la possibilité de rendre les Ecoles publiques plus analogues à la vie civile» ὅπως πρότεινε ἄλλοτε σὲ κάποιον ἀκαδημαϊκὸ τοῦ λόγου ὁ Freiherr von Zedlitz, ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου. Φυσικὴ ὅμως συνέπεια εἶναι, πῶς ἴσα ἴσα οἱ ἰκανώτεροι μαθητὲς μαπαλὺ συχνὰ ἀφήνουν τὸ σχολεῖο μὲ τὴ φλογερὴ ἐπιθυμία νὰ ἀναδειχτοῦν νικητὲς στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Νικητὲς, μὰ ὄχι τοῦ ἑαυτοῦ των, παρὰ τῶν συναδέλφων τους ! νὰ κερδίσουν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τὴ δάφνη τῆς Δόξας, νὰ συγκεντρώσουν στὸν ἑαυτὸ τοῦ τῆ μεγαλύτερη δύναμη, τοὺς πλουσιώτερους θησαυ

ροὺς χωρὶς καὶ νὰ πολυσκοτίζονται ἀπὸ σοβαροὺς
δισταγμοὺς, πὺν θὰ μποροῦσε νὰ γεννήσῃ μέσα τους
τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἄλλους! Στὸ σημερινὸ ὅμως
βιομηχανικὸ καὶ γραφειοκρατικὸ κράτος μὲ τοὺς παρά-
βολους οἰκονομικοὺς του ἀγῶνες, μὲ τὸ γόνιμο του
ἔδαφος γιὰ τὸν ἀκράτητο ἐγωϊσμὸ καὶ τὶς φλογερὰς
φιλοδοξίες, μὲ τὸν πυκνὸ ὑπερπληθυσμὸ του, ἀποτε-
λεῖ πιὸ πολὺ κίντυνο παρὰ εὐλογία ἢ εἰδικὴ μόρφωση
ἢ ἀκόμα καὶ ἡ γενικὴ, ἅμα δὲ συνοδεύεται ἡ μόρ-
φωση αὐτὴ ἀπὸ τὴν κατάλληλη χρησιμοποίησις της
σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Κα-
μιὰ χώρα δὲν ὑπόφερε τόσο πολὺ, (καὶ ὑποφέρει
κάπως ἀκόμα) ὅσο οἱ Ἐνωμέναις Πολιτεῖαι τῆς Β.
Ἀμερικῆς, μολονότι ἔχουν πλῆθος δημοτικὰ σχολεῖα
χειροτεχνίας, πλῆθος χειροτεχνικὰ μέσα καὶ πλῆθος
τεχνικὰ κολλέγια. Μὰ καὶ καμιὰ χώρα δὲν ἔνωσε
βαθυτέρα καὶ ἰσχυρότερα τὴν ἀναγκαιότητα τῆς πο-
λιτειακῆς ἀγωγῆς. Τὸ τί κάνουν, ἔδῳ καὶ δέκα χρόνια
οἱ μεγάλας πόλεις τῆς Ἀμερικῆς γιὰ νὰ μεταμορφώ-
σουν τὸ γρηγορότερο ὅλους τοὺς μετανάστες, πὺν τρέ-
χουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ νὰ τοὺς κά-
νουν πολίτες ποτισμένους βαθειὰ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς
κοινοτικῆς ζωῆς μοῦ φαίνεται, ὕστερα ἀπὸ προσωπι-
κὰς μελέτες πὺν ἔκαμα ὁ ἴδιος σ' αὐτὴ τὴν χώρα, μο-
ναδικὸ παράδειγμα στὴν ἱστορία τῆς ἀγωγῆς τῶν πο-
λιτισμένων κρατῶν.

Μὲ ὑπέρογκες θυσίες διατηροῦν πολυδάπανες scho-
λές, ἄλλες γιὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ ἄλλες γιὰ ἐνήλικους,
μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ ἑξαμερικανίσουν ὅλο ἐκεῖνο τὸ
ἀδιάκοπο ρέμα. Ἄλλα τεράστια ποσὰ διαθέτονται

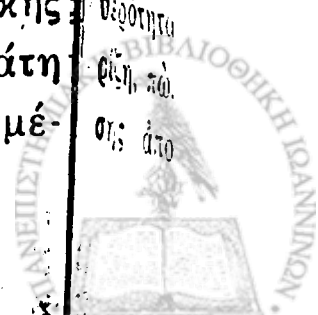
κανονίζη τις ἐνέργειες του σύμφωνα μὲ τὴν ἰδέα, ποὺ ἔχει γιὰ τὸ κράτος καὶ ἀνάλογα μὲ τις πολιτικὲς του γνῶμες. Μιὰ τέτια πολιτικὴ μὀρφωση θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη κάθε πολίτης. Κι αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ὅλων μας κοινὸς πόθος καὶ φροντίδα. Μὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονᾶμε, πὼς γι' αὐτὸ χρειάζεται καὶ κάπιο ὄχι καὶ ἀσήμαντο ποσὸ εὐφυΐας. Μόνο λίγοι ἀπὸ τοὺς συμπολίτες μας φτάνουν ὡς ἐκεῖ, νὰ μορφώσουν δηλαδὴ δικὲς του σταθερὲς γνῶμες γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέσα του κράτους. Οἱ περισσότεροι ἀφήνουν τοὺς ἄλλους νὰ σκέπτονται γιὰ λογαριασμὸ τους τὰ πολιτικὰ ζητήματα. Κι ἔτσι ἡ δράση τους, ποὺ γίνονται σὰν πολίτες, καθὼς καὶ οἱ πολιτικὲς τους γνῶμες εἶναι καὶ παραμένουν αἰῶνια τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὑποβλητικῆς δύνάμης, ποὺ ἀσκοῦν ἐπάνω τους οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ ὑποσχέσεις τους. Μὰ καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ εἶναι σὲ θέση μόνοι τους νὰ σχηματίσουν δικὴ τους πολιτικὴ γνώμη, πρέπει νὰ ἀποχτήσουν ἀκόμα κάτι τι. Δηλαδὴ ἐκεῖνο ποὺ φέρνει τις γνῶμες τους ὄχι μονάχα ἴσα μὲ τὴ θέληση, παρὰ καὶ ὡς τὴν ἐνέργεια. Γιατὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ θέληση ὡς τὴν πολιτικὴ ἐνέργεια εἶναι πολὺ πολὺ μεγάλη ἡ ἀπόσταση.

Γι' αὐτὸ ξέρουν νὰ ψάλλουν κατὰ περίεργον τρόπο ὁμόφωνη ἱερεμιάδα οἱ ἀρχηγοὶ ὅλων τῶν κομμάτων χωρὶς καμιὰ ἐξαίρεση. Γιὰ νὰ μεταβάλλεται ὅμως αὐθόρμητα ἡ ὀρθὴ μας σκέψη σὲ ὀρθὴ ἐνέργεια πρέπει ἔμεῖς ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ καὶ συστηματικὰ νὰ εἴμαστε σ' αὐτὸ συνηθισμένοι. Αὐτὸ εἶναι ἓνα βασικὸ ψυχολογικὸ ἀξίωμα. Καὶ ἐδῶ ἴσα ἴσα παρουσιάζει ἑλλείψεις ὅλη μας ἡ παιδεία. Στὸ ὄξιανᾶγνωστο

βιβλίο τοῦ Dr. P. Rühlmann «Politische Bildung» (Πολιτική μόρφωση), πού τὸ διάβασα μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση—καὶ μάλιστα πῆρα καὶ μερικὲς σημειώσεις ἀπ' αὐτό— δὲν τονίζεται αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀρκετά. Παρόμοιο σφάλμα κάνει ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή, πού τὴν ἐπιβάλλουν ἐπίσημα καὶ ὑποχρεωτικὰ σ' ὅλα τὰ σχολεῖα. Μερικοὶ πιστεύουν, πὼς ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή κάνει περιττὴ τὴν πολιτικὴ μόρφωση ἢ καὶ τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας γεννιέται μέσα μας στὴν πιὸ εὐνοϊκὴ περίσταση, εἶναι συναισθήματα καὶ παραστάσεις καὶ ἴσως καὶ ἡ συνείδηση τῆς ἠθικῆς ἐπιβολῆς (Autorität) πού φορεῖς τῆς εἶναι τὰ δύο προηγούμενα ψυχικὰ στοιχεῖα. Ὅπως ὅμως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Legationsrat von Nostitz (καθὼς μᾶς πληροφορεῖ στὸ βιβλίο τοῦ ὁ Rühlmann): «Πρέπει νὰ μὴ λησμονήσωμε, πὼς δὲ φτάνει νὰ κρατᾷ πάντα ξύπνια τὴν κρατικὴ μας συνείδηση ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς ἐπιβολῆς. Τὸ μέλλον μας κρεμιέται ἀπὸ τὸ ἂν θὰ κατορθώσωμε στὴ θέση τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς τοῦ ὑπηκόου νὰ βάλωμε τὸ **συναίστημα τοῦ καθήκοντος** τοῦ νεώτερου πολίτη, πού ἔμαθε νὰ σκέπτεται», καὶ—ὅπως ἐγὼ ἀκόμη μιὰ φορὰ θέλω νὰ προσθέσω—τὴ συνήθεια νὰ μετατρέπη αὐτὸ τὸ συναίστημα τοῦ καθήκοντος σὲ ἐνέργεια καὶ δράση. Τὸ συναίστημα αὐτὸ στὴν ἀρχὴ ἀναπτύσσεται ἀπὸ ὠρισμένες συνήθειες ἀλληλοβοήθειας. Κι ἔπειτα ἔχω τὴν πεποίθηση, πὼς τὸ καλύτερο μέσο γιὰ νὰ ριζώση καὶ στερεωθῇ στὴν ψυχὴ τῆς λαϊκῆς μάζας εἶναι ἡ πεποίθηση, πού δίνει στὸν ἔντιμο ἐργάτη τὸ καλὰ ὀργανωμένο κράτος, πὼς εἶναι ἐξασφαλισμέ-

νι
ἀνι
πιε
διε
τικῆ
μπο
των
πρωι
μοῦ
οἰς
ἀγω
μένο
πὼς
φοσι
ἡ
πολιτε
ἀποψη
ματος
ἄλλο κα
κρατικῆ
ἀδ τοῦ
τὸν κα
τείνει
ἐπικρατ
ἐξασφαλ
τικῆ ἐξο
Τὸ σ
θεοότητα
οἰη, πὼ
σις ἀπο

νη ἢ ὕλική καὶ πνευματικὴ του ζωῆ. Αὐτὸ φαίνεται ἀληθινὰ πολὺ πεζό, μὰ γι' αὐτὸ καὶ ψυχολογικὰ δὲν παρουσιάζει δυσκολίες. Ἡ συνηθισμένη πατριωτικὴ διδασκαλία δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν πολιτικὴν μόρφωση, ὅπως καὶ ἡ πολιτικὴ μόρφωση δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν πολιτειακὴν ἀγωγή. Καὶ τῶν τριῶν ψυχικὸς φορέας εἶναι ἡ ὁρμὴ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἰδανικῶν τους. Φιλοπατρία ὁμως χωρὶς πολιτικὴν μόρφωση μοιάζει ἀερόπλοιο χωρὶς τιμόνι καὶ πολιτικὴν μόρφωση χωρὶς πολιτειακὴν ἀγωγή εἶναι ἀερόπλοιο μὲ τιμόνι μὰ χωρὶς ἔξασκημένο κυβερνήτη. Σ' αὐτὰ ὅλα ἄς προστεθῇ ἀκόμη, πὼς πολὺ εὐκόλα γίνεται σύγχυση τῆς πολιτικῆς μόρφωσης μὲ τὴν κομματικὴν.

Ἡ τελευταία ὁμως εἶναι ἴσα ἴσα τὸ ἀντίθετο τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, ἅμα τὴν ἀντικρύσωμε ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ καθαροῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ὀπαδὸς ἑνὸς κόμματος, ὁ ὀπαδὸς τῶν ἄκρων, δὲν ἀναγνωρίζει κανένα ἄλλο κρατικὸ ἰδανικὸ παρὰ τὸ δικὸ του, κανένα ἄλλον κρατικὸ σκοπὸ, παρὰ ἐκεῖνον ποὺ αὐτὸς ἔχει στὸ μυαλὸ του, κανένα ἄλλο μέσο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν κρατικῶν σκοπῶν παρὰ ἐκεῖνα, ποὺ αὐτὸς προτείνει. Ὅλες του οἱ προσπάθειες ἀποβλέπουν, πὼς νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀντίληψη τοῦ κόμματος του καὶ πὼς νὰ ἐξασφαλιστῇ ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ κόμμα του ἡ πολιτικὴ ἐξουσία.

Τὸ σωστὸ ὁμως πολίτη, δὲν τὸν ἐμποδίζει ἡ σταθερότητα τῶν πολιτικῶν του φρονημάτων νὰ γνωρίζῃ, πὼς ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ τῆς συνείδησης ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς κρατικῆς δυνάμεως στὸ

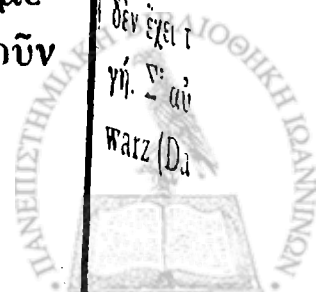

σημερινὸ συνταγματικὸ κράτος. Γι' αὐτὸν ἔχει δικαίωμα κάθε ἄδολος πολιτικὸς ἀντίπαλος νὰ ζῆ μέσα στὸ κράτος· γι' αὐτὸν κάθε ζωὴ μέσα στὸ κράτος στηρίζεται ἐπάνω στὴν ἀμοιβαία συννεόηση καὶ συμφωνία καὶ τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα ἐξασφαλίζονται καλύτερα μὲ τὸν ἐξομαλισμὸ τῶν καθολικῶν συμφερόντων. Τὸ ἰδανικὸ λοιπὸν τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς εἶναι οὐσιαστικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ τῆς πολιτικῆς μόρφωσης, ὅπως μάλιστα ἡ τελευταία ζῆ στὰ κεφάλια τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν. Μόνο ὅσο περιορίζεται ἡ πολιτικὴ μόρφωση μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος, τότε μόνον ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ μέρος τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Μὰ ἴσα ἴσα ἐπειδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντικειμενικότητα εἶναι κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς χρήσιμης πολιτικῆς μόρφωσης, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐφαρμογὴ της εἶναι περιορισμένη σ' ἐκεῖνα μόνον τὰ κεφάλια, ποὺ ἀπὸ φυσικὸ τους ἔχουν ἐπιστημονικὴ ὀξύτητα καὶ ἐπιστημονικὸ τρόπο στὴ σκέψη τους. Γιὰ τὶς λαϊκὲς μάζες ἔχει πολὺ μεγαλύτερη σημασία νὰ τὶς γυμνάσῃ κανεὶς ἀπὸ νωρὶς στὶς πολιτειακὲς ἀρετὲς τοῦ πολίτη παρὰ νὰ τοὺς δώσῃ μιὰ οὐδέτερον πολιτικὴ μόρφωση.

Τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή δὲν πρέπει νὰ τὴ συγχίξωμε ἐπίσης μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀγωγή γενικά.

Ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή, ἡ διαπαιδαγώγησις δηλαδὴ τοῦ πολίτη νὰ ὑπερετῆ τὴν κοινότητα ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ μέρος τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, μὰ μὲ μερικὲς προϋποθέσεις, ποὺ πρέπει νὰ συμπεριληφτοῦν στὴν ἔννοια της.

κα
χοι
νὰ
ποι
χοι
μεγ
Μ'
ζοντ
ἔσσι
τηρη
μόνο
ρετο
λαντι
τιζι,
μοῦ
τῶμε
ἱκανοπ
ἀνάγκη
μονικὴ
ἕνα ἀπ
λιτισμοι
νὰ ἔχη
ὑπερεσίε
Μόλι
βάση σ'
ἴδιε; ἢθ
δὲν ἔχει τ
γῆ. Σ' αὐ
warz (Da

Ἡ σπουδαιότερη προϋπόθεση εἶναι νὰ μὴ νομίζη κανεὶς, πὼς ἐννοοῦμε μόνο τὴν ἄμεση ὑπερεσία στὴν κοινότητα. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ποὺ καὶ μόνο μὲ τὸ νὰ προσπαθοῦν νὰ ὑψώσουν τὴν ἀξία τῆς ἴδιας τους προσωπικότητας προ φέρουν μεγάλη ὑπερεσία στὴν κοινότητα. Σ' αὐτοὺς ἀνήκουν ὅλοι οἱ πραγματικὰ μεγάλοι στὸ βασίλειο τῆς Τέχνης καὶ τῆς Ἐπιστήμης. Μ' αὐτὸ δὲν ἐννοοῦμε βέβαια ἐκείνους, ποὺ φαντίζονται πὼς εἶναι μεγάλοι, παρὰ ἐκείνους, ποὺ ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη ἐργάζονται γιὰ τὴν ἠθικὴ ἐπικράτηση τοῦ ἰδανικοῦ τῆς Ἀλήθειας. Ἀπ' αὐτοὺς τὸ μόνο, ποὺ μποροῦμε νὰ ἀπαιτήσωμε, εἶναι νὰ ἐξυπερετοῦν μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ τους καὶ καλλιτεχνικὸ τάλαντο κάπως συνειδητὰ, καὶ ὄχι βέβαια προγραμματικὰ, τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ μας. Καὶ τότε, δὲν πρέπει τίποτε ἄλλο νὰ ζητᾶμε πιά ἀπ' αὐτοὺς, παρὰ νὰ ἀφοσιώνονται στὴν ἱκανοποίηση τῆς ἰδιαίτερης τους, ἐσωτερικῆς, ἠθικῆς, ἀνάγκης. Γιατὶ ἡ καλλιτεχνικὴ καθὼς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ Ἀλήθεια, εἶναι μόνη τῆς (ὅπως καὶ ἡ ἠθικὴ) ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀγαθὰ τοῦ κράτους τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τὴν πρόοδο αὐτοῦ τοῦ κράτους πρέπει νὰ ἔχη σκοπὸ ἡ πολιτειακὴ μας ἀγωγή, ἡ κοινοικὴ ὑπερεσία μας.

Μόλις ὅμως ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή θελήσῃ νὰ ἐπιβάλλῃ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῆς κοινότητος τὶς ἴδιες ἠθικὰς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ ἴδια καθήκοντα, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ πιά μὲ τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή. Σ' αὐτὸ, συμφωνῶ πέρα πέρα μὲ τὸν H. Schwarz (Das sittliche Leben, Berlin, Beuther κ.

Reichhart § 30), πού αντίθετα μέ τόν Kant παρατηρεῖ, πώς οἱ ἠθικῆς ὑποχρεώσεις τοῦ καθενός πρέπει νά καθορίζωνται ἀπό τή φύση τῶν κλίσεων του. Ἡ ἠθική διαπαιδαγώγηση, ὅπως ἐμεῖς τήν ἐννοοῦμε μέσα στήν πολιτειακή ἀγωγή οὔτε μπορεῖ οὔτε ἐπιτρέπεται νά προσπαθῇ νά ἐλευθερώσῃ τὸ ἄτομο ἀπό τὰ θεληματικά δεσμά κάθε φυσικῆς του κλίσης, καί νά ἀναζητήσῃ τήν ἀγνή ἐννοια τοῦ καθήκοντος μόνο στήν ἀναγκαστική προσαρμογή τοῦ ἀτόμου σέ σκοπό, πού τοῦ δίνεται ἀπέξω καί χωρίς καμιά εὐχαρίστηση. Τῆς ἀγωγῆς ἔργο μπορεῖ νά εἶναι μόνο, νά προσφέρῃ ποικιλώτατες εὐκαιρίες σὸ μαθητὴ γιὰ τήν καλλιέργεια τῆς ὁποιασδήποτε ἠθικῆς του κλίσης. Τὸ κούφιο κήρυγμα γιὰ κοινωνική ἀγωγή θὰ μπορούσε ἄλλωστε νά φέρῃ τὸ ἴδιο κακὸ πού φέρνει ἡ ἐπιπόλαια ἀπαίτηση γιὰ τήν ἀποκλειστική ἀγωγή τῆς προσωπικότητας.

Πίσω ἀπὸ τήν ἐννοια τῆς κοινωνικῆς ἀγωγῆς ὑπάρχουν ἀκόμα καί ἄλλα ἐρωτηματικά. Σκοπὸς της μπορεῖ νά εἶναι τόσο καλὰ ὁ διεθνικὸς κοσμοπολιτισμός, ὅσο καί ἡ περιορισμένη ἐννοια τῆς κοινότητας σέ μιὰ κοινωνική ἢ ἐπαγγελματική τάξη. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἐμεῖς πρέπει νά βάζουμε σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ **κοινότητα τοῦ κράτους**. Ὑπάρχουν μερικοὶ παράξενοι ἰδεολόγοι, πού πιστεύουν, πώς κάθε ἀγωγή, πού ἀποβλέπει σέ **μιὰ ὠρισμένη κρατική κοινότητα** ἀποτελεῖ κίντυνο γιὰ τὰ κράτη καί τοὺς λαοὺς γιὰ τήν εἰρηνική ἀναμεταξὺ τους διαβίωση, κίντυνο γιὰ τήν ἀνθρωπότητα. Μὰ τότε καί ἡ ἀγωγή μέ κατεύθυνση μιὰ ὠρισμένη οἰκογενειακή

κα
α
γ
κα
ἀν
δ
τό
ἐπ
ρο
βρι
μεγ
τῆ
Ἡ
ἀνα
πολι
μεσα
Ἡ
ἐπ
ἐπι
καὶ ἀ
τῶν ἀ
ομοπο
τοῦ ἔθ
πρώτα
κράτος
νόστη,
νωνία, π
κῆς παθ
ση μετὰ
κράτη θ

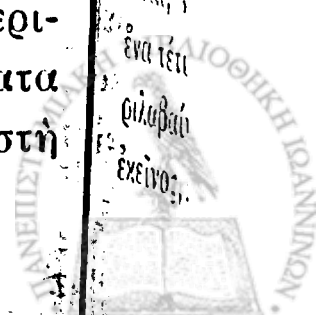
κοινότητα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι κίντυνος γιὰ τὸ κράτος, πὸν περιλαβαίνει τὴν δλόγητα αὐτῶν τῶν οἰκογενειῶν. Κανένας ἄνθρωπος ὅμως, πὸν γνωρίζει πόσες καὶ ποιές δυνάμεις πολιτειακῆς ἀγωγῆς μποροῦν νὰ ἀναπτυχτοῦν μέσα σὲ μιὰ σωστὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ὑποστηρίξη αὐτὸ σοβαρὰ. Τὸ ἐναντίο· ἂν εἶχαν ὅλες οἱ οἰκογένειες ἑνὸς κράτους τὴν ἐπίγνωση, πὸς ὅλες χωρὶς καμιὰ ἐξαίριση θὰ μποροῦσαν νὰ καλλιεργήσουν τὶς ἠθικὰς δυνάμεις πὸν βρίσκονται μέσα στὴ φύση τῆς οἰκογένειας, τότε ἓνα μεγάλο μέρος τῶν κόπων μας καὶ προσπαθειῶν γιὰ τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή τῆς νεολαίας θὰ ἦταν περιττό. Ἡ ἠθικότητα, πὸν μὲ εὐνοϊκὰς συνθῆκες μπορεῖ ν' ἀναπτυχτῆ σὲ μιὰ μικρὴ ἐργατικὴ κοινότητα εἶναι πολὺ ὠφέλιμη σὲ μιὰ μεγαλύτερη, πὸν περικλείνει μέσα τῆς τὴν πρώτη.

Ἡ ἀμεσώτερη καὶ στενώτερη ἐπαφὴ καθὼς καὶ ἡ ἀλληλοεξάρτηση στὰ συμφέροντα στὶς μικρὰς κοινότητες εἶναι τὸ μοναδικὸ σχολεῖο γιὰ τὴν εἰρηνικὴ καὶ ἀλτρουϊστικὴ ζωὴ μέσα σὲ κάθε μεγάλη ἔνωση τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ νὰ γίνωμε καλοὶ καὶ ἄξιοι κοσμοπολίτες πρέπει πρῶτα νὰ γίνωμε καλοὶ πολίτες τοῦ ἔθνους μας. Ὁ δρόμος γιὰ τοὺς πρώτους περνάει πρῶτα ἀπὸ τοὺς δευτέρους. Μόνον ὅταν τὸ κάθε κράτος χωριστὰ γίνῃ μιὰ ἡμέρα αὐτότελη ἠθικὴ κοινότητα, ὑπάρχει ἡ ἐλπίδα καὶ γιὰ μιὰ ἀνθρώπινη κοινωνία, πὸν νὰ τὴν κυβερνοῦν οἱ νόμοι κοινωνικῆς ἠθικῆς παρόμοιας μ' ἐκείνη, πὸν κανονίζει τὴν ἠθικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Ὡς τότε στοὺς λαοὺς καὶ στὰ κράτη θὰ κυριαρχῆ τὸ δίκιο τοῦ ἰσχυρότερου. Καὶ

εἶναι πολὺ ἀνόητο νὰ μὴν ἐξασφαλίζη κανεὶς γιὰ τὸ κράτος του, μὲ μιὰ κατάλληλη κρατικὴ ἀγωγή, κάθε δυνατότητα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς, ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς του δύναμης, ὄχι μὲ τὸ σκοπὸ νὰ προσβάλη τοὺς ἄλλους, παρὰ νὰ ἀμυνθῆ στὴν ἐπίθεση τῶν ἄλλων κρατῶν.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σωστὴ πολιτειακὴ ἀγωγή εἶναι σύγχρονα καὶ ἐθνικὴ ἀγωγή. Ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ὅπως μποροῦν νὰ τὴν συλλάβουν οἱ καλύτερες διανοίες, ἀληθινὰ εἶναι διεθνικὴ. Τὸ χρωμα τῆς ὅμως, τῆ ζωῆ της, τὴν ἐπιρροὴ της ἐπάνω στὴ βούληση τὴν παίρνει ἀπὸ τὸ συναίσθημα τοῦ κράτους. Τὴν παίρνει ἀπὸ τὸ κρατικὸ φρόνημα, πὺ ὅσο περισσότερο ἐργάζεται κανεὶς γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἰδιαίτερου του κράτους, τόσο καὶ ἰσχυρότερο γίνεται. Τὸ κρατικὸ φρόνημα εἶναι πάντοτε κάτι τι χειροπιαστό, πὺ ἔχει τὶς ρίζες του μέσα στὸν ἰδιαίτερο λαὸ καθε κράτους. Γεννιέται μέσα μας ὀλωσδιόλου ἄθελα καὶ ἀσύνειδα, μόλις σκεφτοῦμε νὰ βάλουμε δίπλα στὴν ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ κράτους αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ συγκεκριμένο κράτος, πὺ μᾶς ἐπιβάλλεται προσωπικὰ σ' ἐμᾶς καὶ ὅπου μέσα πρέπει καὶ θέλομε νὰ ζήσωμε σὰν πολίτες. Καὶ τὸ φρόνημα αὐτό, πὺ δημιουργιέται ἀπὸ τὴν ἴδια μας τὴν ἐργασία, μοῦ φαίνεται πὺς εἶναι πολὺ ἀνώτερο, ἀπὸ ἐκεῖνο πὺ παίρνομε μὲ τὴν ἀνατροφὴ μας ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ τὴ διδασκαλία καὶ πὺ πολλές φορὲς εἶναι μασκαρεμένο κομματικὸ φρόνημα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀπερισκεψία ἀπὸ τὸ νὰ προσπαθοῦν τὰ κυρίαρχα κόμματα νὰ ἀποκλείσουν ἀπὸ τὴν κοινὴ ἐργασία μέσα στὴ

κρατική ζωή, άλλα κόμματα με τάσεις διεθνικές, ἔπει-
δή τάχα ὑστεροῦν σὲ κρατικὸ φρόνημα. "Ὅχι. Ν᾽ ἀ-
νοίξουν σ' αὐτὰ τὰ κόμματα ὅλους τοὺς δρόμους τῆς
συνεργασίας, αὐτὸ εἶναι σοφὴ πολιτικὴ.

*Τέλος ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή δὲν εἶναι μιὰ ἐργα-
σία πού μπορεῖ νὰ τὴν κάνωμε παράλληλα με ἄλ-
λους σκοποὺς τῆς ἀγωγῆς, π.χ. παράλληλα με τὴν
ἀγωγή τῶν πολεμιστῶν, τῶν σοφῶν, τῶν καλλιτεχνῶν,
τῶν κληρικῶν, τῶν γεωργῶν, τῶν τεχνικῶν, τῶν ἐμπό-
ρων κτλ. Δὲν εἶναι κάτι πού μπορεῖ κανεὶς ἔτσι σὺν
πάρεργο νὰ τὸ κάνη, κάτι πού κι αὐτὸ πρέπει νὰ γίνη
γιὰ νὰ φτιάσωμε στὸν τέλειο ὀλοκληρωμὸ τῆς ἀγωγῆς
τοῦ ἀνθρώπου. "Ἄν τὴν ἀντιληφθοῦμε σωστά, ἡ πο-
λιτειακὴ ἀγωγή εἶναι ἡ γενικὴ Ἀγωγή, πού κλείνει
μέσα της ὅλους τοὺς ἄλλους σκοποὺς καὶ τὰ τέρατα
τῆς μόρφωσης τοῦ ἀνθρώπου, ἅμα βέβαια λέγοντας
μόρφωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχωμε στὸ μυαλὸ μας
τὸν "Ἀνθρωπο—Κυρίαρχο. Γιατὶ οἱ πιὸ ἀπλοὶ ἠθι-
κοὶ συλλογισμοὶ μᾶς δείχνουν, πὼς ὁ ἀνώτατος σκο-
πὸς τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας εἶναι ἡ πραγματοποί-
ηση τοῦ Κράτους τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ,
σύμφωνα με τὴν ἔννοια μιᾶς ἠθικῆς κοινότητος. (Παρ.
τὴν ἐργασία μου «Begriff der Arbeitsschule». «Ἡ
ἔννοια τοῦ σχολείου ἐργασίας» 2 ἔκδοσις Λειψία). Ὁ
πιὸ εὐγενικὸς λοιπὸν σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ
εἶναι, νὰ μορφώνωμε τοὺς ἀνθρώπους κατάλληλα γιὰ
ἓνα τέτιο ἰδανικὸ καὶ ὁ σκοπὸς αὐτὸς πρέπει νὰ πε-
ριλαβαίνη ὅλους τοὺς ἄλλους. Σωστὸς πολίτης εἶναι
ἐκεῖνος, πού με ἱερὴ ἀφοσίωσις καὶ αὐταπάρνησις ἀφιε-*

ρώνεται στην πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἠθικῆς κοινότητας. Βέβαια κάθε πολίτης αὐτῆς τῆς κοινότητας πρέπει νὰ ἔχη πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ ἐπάγγελμα του, τὴ θέση ὅπου ἐπάνω θὰ στέκεται, τὸ στερεὸ ἔδαφος, ἀπ' ὅπου σύμφωνα μὲ τὶς φυσικὰς καὶ ἐπίχτητες ἱκανότητες του θὰ μπορῇ νὰ δρᾷ· καὶ δίχως ἄλλο μιὰ ἀπὸ τὶς φροντίδες μας πρέπει νὰ εἶναι, νὰ δώσωμε στὸν καθένα τὴ δυνατότητα νὰ βρῇ ἓνα ἐπάγγελμα σύμφωνο μὲ τὶς ἰδιαιτέρες του δεξιότητες καὶ κλίσεις. Μὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ αὐτὴ ἀγωγή πρέπει νὰ τὴν ἀντικρούσωμε ἀπὸ κάποιο ψηλότερο σημεῖο, καὶ πρέπει νὰ τὴ διοργανώσωμε μὲ τέτιο τρόπο, πὺ νὰ μὴ καταποντίζεται ὁ πολίτης μέσα στὸν ἐργάτη, τὸ σοφό, τὸν καλλιτέχνη, τὸν κληρικό, τὸ γεωργό.

πολι
βασι.
τὶς δι
κίολα
οἱ προ
στὸ τ
ταστικ
γιο κα
χάστη.
τὴν ἀνε
κῶν τοι
τέτια κ
ἀγωγῆς.
ἐφαρμογ
οἱ θανα
Ἄν ἰ
πρόοδο,

III

Η ΚΑΘΑΥΤΟ ΗΘΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Μὲ τοὺς τελευταίους συλλογισμοὺς φτάσαμε πιά πολὺ κοντὰ στὴν οὐσία τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Ἡ βασικὴ σκέψη μιᾶς τέτιας ἀγωγῆς, τουλάχιστο γιὰ τὶς δυὸ ἀνώτερες κοινωνικὲς τάξεις, ἔχει πραγματευθῆ κιόλας ὁ Πλάτωνας στὴν «Πολιτεία» του. Μόνο πὺ οἱ πραχτικὲς του προτάσεις δὲν εἶχαν προσαρμογὴ στὸ τότε Ἀθηναϊκὸ κράτος, παρὰ σὲ κάποιο φανταστικὸ κράτος τῆς Βίας, μὲ ὄλωσδιόλου καινούργιο καὶ ἀμετάβλητο γιὰ ὅλες τὶς ἐποχὲς καταστατικὸ χάρτη. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Fichte μὲ τὶς ἰδέες του γιὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ Γερμανικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἠθικῶν του δυνάμεων. Τὶς συνέδεσε τὶς ἰδέες του μὲ τέτια κρατικὴ ὀργάνωση καὶ τέτιους ὀργανισμοὺς ἀγωγῆς, πὺ στὴν πράξη δὲ μποροῦσαν νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴ. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν, πὺς καὶ τῶν δύο οἱ θαυμάσιες προτάσεις ἔμειναν χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Ἄν θέλωμε λοιπὸν ἐμεῖς νὰ πετύχωμε κάποια πρόοδο, πρέπει νὰ προσαρμοστοῦμε στοὺς ὀργανι-

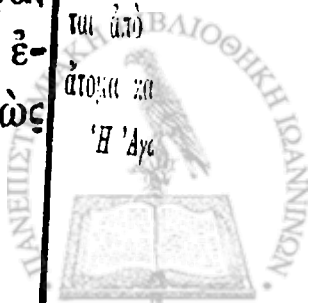

σμούς τῆς ὠρισμένης μας πατρίδας καὶ στὶς συνθη-
κες, πὸν ρυθμίζει ὁ καταστατικὸς τῆς χάριτος, καὶ
νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴ δημόσια ὀργάνωση τῆς ἀγω-
γῆς, πὸν σήμερα ὑπάρχει. Πῶς θὰ κατορθώσωμε
ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ δρόμο νὰ πλησιάσωμε στὸ σκοπὸ
τῆς ἀγωγῆς, ὅπως τὸν ὄρισα παραπάνω, θὰ τὸ ἐ-
ξηγήσω στὰ παρακάτω, καὶ ἐκεῖ θὰ δείξω ἀκόμη
καθαρότερα καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῦ προβλήματος.

Κάθε ἀγωγή πρέπει νὰ ἀρχίζη μὲ τὰ φυσικὰ ἐν-
διαφέροντα τοῦ παιδιοῦ. Ὅλη τῆς ἡ ἐπιτυχία κρε-
μιέται ἀπὸ τὸ ἂν θὰ κατορθώσῃ ὁ παιδαγωγὸς μὲ τὴ
συνήθεια καὶ τὸ διαφωτισμὸ νὰ συνδέσῃ καὶ νὰ
συγχωνέψῃ τοὺς ἐπιδιώξιμους σκοποὺς μὲ τὰ φυσικὰ
ἐνδιαφέροντα τοῦ παιδιοῦ. Ἡ ἐξάσκηση μάλιστα
μόνον ἔτσι πετυχαίνει καλύτερα, ἅμα κρατᾷ δηλαδὴ
πάντοτε αὐτὴ τὴ βασικὴ ἀρχή.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἰσχυρὰ φυσικὰ ἐνδιαφέροντα
τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων εἶναι, νὰ
δημιουργήσωμε γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους μιὰ αὐτότελη
ὑπαρξή. Ὅσο περισσότερο ἀνεξάρτητη καὶ περισ-
σότερο ἐλεύθερη εἶναι ἡ ὑπαρξὴ αὐτή, τόσο περισ-
σότερο περιμάχητη φαίνεται καὶ μὲ τόσο περισσότερο
δύναμη καὶ ἀσυλλογισιὰ ἀγωνίζεται ὁ ἄνθρωπος καὶ
ἐνάντια στὸν ἑαυτὸ του καὶ ἐνάντια στοὺς ἄλλους
γιὰ νὰ τὴν πετύχῃ. Γιατὶ ὁ καθένας μας θέλει νὰ
ἀπολαύῃ τὸ δράμα τοῦ κόσμου ἔχοντας ὅσο μπο-
ρεῖ εὐνοϊκώτερη θέση. Μὰ γιὰ τὸν καθένα, ἀκόμη
καὶ γιὰ τὸν πιὸ τυχερὸ στὴ βιοπάλη, ἔρχεται ἡ ὥρα,
πὸν ἀναγκάζεται νὰ καταλάβῃ, πῶς πραγματικὰ ἐ-
λεύθερη καὶ ἀνεξάρτητη ὑπαρξὴ δὲν ὑπάρχει· πῶς

ἡ ἰ-
ἀπο
ἴ-
μέσα
ναμ
προσ
συμφ
οίων
χουν
με στα
μεγάλη
τὰ ἴδι
Οἱ πε
πηγᾶ
Γι
γανισμ
ἀνεξάρτη
προσδει
πικροὶ τε
ἐγώιστι
λυτῆ, π
θισμένη
Ἡ φιλο
ἐνθουσια
σίς, τίς
κρός στι
ἀγλιάνω
πικρὴ πει
ται ἀπὸ
ἀποκατα
Ἡ Ἄγε

ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων βρίσκει ἀπροσπέραστο φραγμὸν στὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων. Ὡς ὅτου ὅμως ἡ συναίστησις αὐτὴ γίνῃ ὀλοκάθαρη μέσα στὴ συνείδηση καὶ ὡς ὅτου ἀποχτήσῃ τὴ δύναμιν νὰ μετατρέπῃ τὴ βούλησιν τῆς ἀπεριόριστης προσωπικῆς δυνάμεως σὲ βούλησιν ἑναρμονισμοῦ τῶν συμφερόντων, περνάει ὀλόκληρη ἡ ζωὴ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μὲ ἀγόνους πολέμους γιὰ νὰ πετύχουν ἀδύνατα πράγματα. Καὶ αὐτό, ποὺ παρατηροῦμε στὰ ἄτομα, βλέπομε νὰ γίνεται καὶ σὲ μικρὰς ἢ μεγάλας ομάδας ἀνθρώπων, ποὺ συνεργάζονται γιὰ τὰ ἴδια ἐπάνω κάτω πνευματικὰ ἢ ὑλικὰ συμφέροντα. Οἱ περισσότεροι ἀγῶνες μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος πηγάζουν ἀπὸ τὴ βασικὴ αὐτὴ αἰτία τῆς συμβίωσης.

Γιὰ τὸ ἄτομο, στὴν ἀρχή, τὸ κράτος καὶ οἱ ὀργανισμοὶ τοῦ ἔχουν πολὺ λίγη ἀξία. Ἡ ἀξία τοὺς ἀνεβαίνει ὅσο τὸ ἄτομο βλέπει, πῶς μὲ τὸ κράτος προοδεύουν τὰ ζωτικὰ τοῦ συμφέροντα καὶ οἱ προσωπικοὶ τοῦ σκοποί. Ἡ ἐχτίμησις ὅμως αὐτὴ εἶναι πολὺ ἐγωϊστικὴ καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ, ἀπόλυτη, παρὰ σχετικὴ. Κι ἂν κανεὶς ἀντιτάξῃ τὴ συνειδησμένη ἰδέαν τῆς φιλοπατρίας, τίποτε πάλι δὲν ἀλλάζει. Ἡ φιλοπατρία ξεσπάει βέβαια συχνὰ σὲ φλογεροὺς ἐνθουσιασμούς, ὅσο δὲν ἀπαιτοῦνται καὶ τίποτε θυσιῆς, τὶς περισσότερες ὅμως φορὲς εἶναι κάποιος μικρὸς σπινθὴρας κάτω ἀπὸ σωροὺς στάχτης τοῦ πιὸ ἀχαλίνωτου ἐγωϊσμοῦ. Μόνο σιγὰ σιγὰ καὶ ὕστερα ἀπὸ πικρὴ πεῖρα, ποὺ, ἀλλοίμονο, πολὺ εὐκόλα λησμονιέται ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ, γεννιέται στὰ ἐξυπνότερα ἄτομα καὶ κόμματα ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης ἀξίας τοῦ

Ἡ Ἀγωγή τοῦ πολίτη

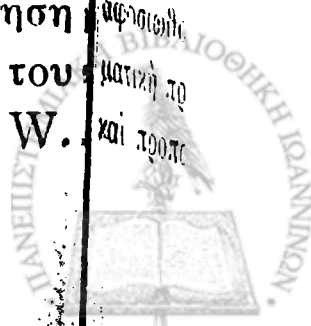
6

ὀργανωμένου κράτους. Μόνον ὕστερα ἀπὸ ἓνα πολύ-
χρονο παρελθὸν γεμάτο αἱματηροὺς ἀγῶνες, ἔσωτερι-
κοὺς, οἰκονομικοὺς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτειακοὺς, βλέ-
πουν οἱ λογικοὶ, πὼς ξαναγυρίζει αἰῶνια ὁ ἄνθρωπος,
ὁ μικρὸς ἄνθρωπος, μὲ ὅλες του τὶς χιλιοπρόσωπες
ἐγωϊστικὲς ἐπιθυμίαις, μ' ὅλες του τὶς φυλαρχίαις καὶ
τυραννικὲς διαθέσεις, μὲ τὴν εὐκολοπιστία του γιὰ
κάθε εὐχάριστο καὶ τὴ βαρηκοΐα του γιὰ κάθε δυσά-
ρεστο πρᾶμα, μὲ ὅλη του τέλος τὴν πεποίθησι στὴν
τελειότητα τῶν δικῶν του ἀντιλήψεων. Κι ἂν δὲν μᾶς
διδάσκη τίποτε ἄλλο ἢ ἱστορία, μᾶς δείχνει ὅμως, σὲ
κάθε σχεδὸν τῆς φύλλο, μιὰ ἀλήθεια : Πὼς οἱ ἄνθρω-
ποι πρέπει αἰῶνια νὰ πολεμοῦν καὶ αἰῶνια νὰ εἰρη-
νεύουν μεταξὺ τους. Μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς πολέμους
καὶ τὴν εἰρήνηξετυλίγεται ὁ πολιτισμὸς καὶ προπάντων
ἡ κρατικὴ ζωὴ. Ἡ αἰῶνια εἰρήνη θὰ ἔρθῃ μαζί μὲ τὸν
τελευταῖο ἄνθρωπο. Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτειακῆς ἀγω-
γῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ κἀνη ἀνθρωπιστι-
κώτερο τὸν πόλεμο αὐτὸν καὶ πῶς αὐθόρητη καὶ θε-
ληματικὴ τὴν εἰρήνην.

Ἔτσι προβάλλει στὴ συνείδησι τῶν ἐπιστημόνων
ἡ εἰκόνα τῆς ἠθικῆς Κοινότητος, ἡ εἰκόνα τοῦ Κρά-
τους τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Μέσα σ' ἓνα
τέτιο κράτος ἡ σύγκρουσι τῶν συμφερόντων καὶ τῶν
ἀντιλήψεων ζητάει καὶ βρίσκει τὸν ἐξομαλισμὸ τῆς σὲ
ὀλοένα ἀνθρωπινώτερες φόρμες, τὰ κρατικὰ συμφέ-
ροντα τέλος σκεπάζονται μὲ τὰ ἑναρμονισμένα συμ-
φέροντα τῆς ὀλότητος. Ἔτσι ἀποχτοῦν τὴ συνείδησι
πὼς, ὅπως λέει καὶ ὁ John Morley στὸ βιβλίον του
«On compromise» (Λονδίνο 1898) (Κοίταξε F. W.

Ἡ δὲ
B. C
στη
μεν
Γ
ἴδαν
εἶναι
γνωσ
λετῆς
τοῦν
πὼς,
του
σκεπὸ
τῶν ἱε
θηκε κ
ἐναντι
ναστεί
κράτος
δεῖ γιὰ
ὄχι, ἐξ
καὶ μ'
Τὸ
ὀργανώ
σχοίει
τὶς μεθ
νὰ ἔπε
πρὸς τ
ἀποστο
ματιῶ
καὶ προ

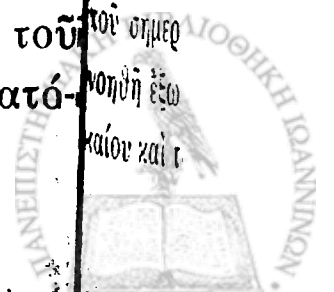

Ἐπειτα ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή πρέπει νὰ ἔυπνήσῃ
στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν μὲ τὴν κοινὴ αὐτὴ ἐργασία
τὸ συναίσθημα ἐκεῖνο τῆς εὐθύνης γιὰ κάθε τους
ἐνέργεια καὶ πράξη, ὅπου ἐπάνω στηρίζονται γερὰ
οἱ ἐλευθερίες, ποὺ τόσο πολὺ στὸ σύγχρονο κράτος
ἐχτιμοῦμε. Ἀκόμα πρέπει νὰ συνηθίσῃ τὰ παιδιά νὰ
συμβιβάζουν καὶ νὰ λύνουν τὴν κάθε ἀντίθεση τῶν
συμφερόντων τους—καὶ τέτοιες ἀντιθέσεις παρουσιάζ-
ονται καὶ στὶς πιὸ μικρὲς ἐργατικὲς κοινότητες—σύμ-
φωνα μὲ τὸ δίκιο καὶ τὸ σωστό. Καὶ τρίτο πρέπει νὰ
ἐπιχειρήσῃ μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα καὶ σύγ-
χρονα καὶ ἀπὸ τὸν περασμένο καιρὸ, νὰ ζωντανέψῃ
καὶ νὰ κἀνῃ καθαρὰ συνειδητὴν παράστασιν τὸ αἴ-
σθημα ἐκεῖνο τῶν παιδιῶν, ποὺ τοὺς ἔχει κιόλας γίνει
ἀπὸ τὶς δικὲς τους ὀργανώσεις συνήθεια, πὼς τὰ
συμφέροντα τοῦ ἑνὸς συνδέονται στενὰ μὲ τὰ συμφέ-
ροντα τῶν ἄλλων. Ἔτσι τὸ Κράτος—Κοινότητα μὲ
τὶς ἀμέτρητες περιπλοκὲς τῶν συμφερόντων τῶν πολι-
τῶν θὰ φαίνεται σὰν γιγαντιαία μεγαλογραφία τῆς μα-
θητικῆς κοινότητος μὲ τοὺς κανονισμοὺς της, κοινότη-
τας ποὺ ἔρριξε πιά στὴν ψυχὴ τῶν μαθητῶν τὰ θε-
μέλια τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν. Μ' ἄλλα λόγια : Σκοπὸς
τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ πραγμάτωσις μιᾶς
ἠθικῆς Κοινότητος. Εἶναι τὸ ἰδανικὸ τοῦ Κράτους
τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

Εἶναι τὸ ἰδανικὸ τοῦ Κράτους τοῦ Δικαίου ὅσο ἡ
Κοινότητα, ποὺ θέλομε νὰ πραγματοποιήσωμε, θὰ
κανονίξῃ τὴν σχέσιν τῶν πολιτῶν ἀναμεταξὺ τους σύμ-
φωνα μὲ τὸ σωστὸ καὶ τὸ δίκιο. Εἶναι τὸ ἰδανικὸ τοῦ
Κράτους τοῦ Πολιτισμοῦ, ὅσο θὰ δώσῃ τὴ δυνατό-

τητα σ' ὅλους τοὺς πολίτες, χωρὶς ἐξαίρεση, νὰ ἐργάζονται γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς κάθε ἠθικῆς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ σύμφωνα μὲ τὰ φυσικὰ τους χαρίσματα.

Ἔργο λοιπὸν τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ μορφώσῃ ἔτσι τοὺς πολίτες, ὥστε ἡ δράση τους συνειδητὰ ἢ ἀσύνειδα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα νὰ φέρῃ τὸ συνταγματικὸ κράτος, πὺν ἀποτελοῦν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ὅλοένα καὶ κοντίτερα στὸ ἀπόμακρο ἰδανικὸ τῆς ἠθικῆς Κοινότητος. Ὁ ὁρισμὸς αὐτός, πὺν δώσαμε, γιὰ τὸ σκοπὸ καὶ τὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς, ταιριάζει ἀμετάβλητος σ' ὅλες τὶς ἐποχὰς καὶ σ' ὅλες τὶς συνθῆκες. Ὅποιοδῆποτε κι ἂν εἶναι κάθε φορὰ τὸ πολίτευμα ἑνὸς ὠρισμένου κράτους, καὶ ὅποιοδῆποτε κι ἂν εἶναι ἡ πολιτικὴ δράση τοῦ τρόφιμου μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ κράτους αὐτοῦ τοῦ Δικαίου, ὁ πολίτης ὑπερειώνοντας τὸ ἰδανικὸ θὰ ὑπερετεῖ ταυτόχρονα ὅπως πρέπει καὶ τὸ πολίτευμα, πὺν κάθε φορὰ ἰσχύει, εἴτε συμφωνεῖ μὲ τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ κράτος, εἴτε δὲ συμφωνεῖ. Γιατὶ ὅποιοδῆποτε ἀντίληψη καὶ ἂν ἔχη ἓνα κόμμα γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ κράτους καὶ τὰ μέσα πὺν φέρνουν στὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, ἅμα τὸ κόμμα αὐτὸ πραγματικὰ ποθῆ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἠθικὴ Κοινότητα, καὶ ὁ μόνος δρόμος νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ εἶναι ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ καταλήξῃ στὴν ἰδέα τοῦ Κράτους τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Παρόμοια καὶ μιὰ προοδευτικὴ ἐξέλιξη τοῦ σημερινοῦ συνταγματικοῦ κράτους δὲν μπορεῖ νὰ ὁδηθῆ ἔξω ἀπὸ τὴν κατεύθυνση τοῦ Κράτους τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Ἴσα ἴσα ὅμως, ἐπειδὴ τὸ

Ἰδανικὸ αὐτὸ δὲ μᾶς λέει, ποιῆς εἶναι οἱ ἀπαραίτητες πολιτειακὲς συνυῆκες γιὰ τὴν πραγματοποίηση του, ἔπειδὴ ἀφήνει ὅπωςδὴποτε ἐλεύθερο χῶρο καὶ πολλές δυνατότητες στὴν ἐξέλιξη, ἔπειδὴ δὲν ἀπαιτεῖ νὰ θεωρήσωμε μιὰ ὠρισμένη πολιτειακὴ μορφή αἰώνια ἀμετάβλητη, ἴσα ἴσα λοιπὸν γι' αὐτὸ δὲ βρίσκεται ἀπὸ πρὶν σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῶν μεγάλων κομμάτων. Καὶ ἔτσι ὁλοένα συμβιβάζοντας τὶς διάφορες ἀντιλήψεις καὶ τὰ συμφέροντα, πού αἰώνια συγκρούονται, καὶ ἐνώνοντας τὶς ἐνέργειες ὅλων, ὅσοι σκέπτονται μὲ εἰλικρίνεια, προετοιμάζει τὸ δρόμο ποὶ θὰ φέρῃ τὴν κοινότητα ὅλων τῶν πολιτῶν στὸ μέγαλο Σκοπὸ, πὸν πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονα ἢ ἐπιθυμία ὅλων τῶν ἠθικῶν ἀνθρώπων. Σ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο βρίσκεται, σύμφωνα μ' ὅσα εἶπαμε, ἡ οὐσία τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη.

IV

Η ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ, ΤΟ ΘΕΜΕΛΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Τώρα προβάλλει τὸ ἀκόλουθο ζήτημα: Μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ ἓνα τέτιο σχέδιο καὶ μάλιστα μετὰ σημερινὰ δημόσια σχολεῖα καὶ παιδαγωγικὰ ἰδρύματα;

Εἶδαμε παραπάνω, πὼς νὰ εἶναι κανεὶς πολίτης θὰ εἶπῃ, νὰ ἐπιδιώχῃ τὴν πραγμάτωση ἑνὸς ὠρισμένου ἰδανικοῦ, ἑνὸς ἀνώτερου σκοποῦ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας. Ἀγωγή λοιπὸν τοῦ πολίτη σημαίνει σχεδὸν ὅ,τι καὶ ἀγωγή γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀρετῶν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφοσίωσης, ὅ,τι καὶ ἀγωγή γιὰ τὴ μόρφωση αὐταπάραρητου χαρακτήρα. Μὰ ἴσα ἴσα τίποτε ἄλλο δὲν ἀπαιτεῖ περισσότερη καὶ συστηματικώτερη ἐργασία, ὅσο ἢ μόρφωση τοῦ χαρακτήρα. Νὰ ἀναπτύξῃ τὴ διάνοια, εἶναι σχετικὰ εὐκόλο. Γιατὶ ἐδῶ μᾶς βοηθεῖ ὁ φυσικὸς ἐγωϊσμὸς τοῦ μαθητῆ. Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου τρέχει μόνος του, ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη σπρωγμένος, νὰ ἀρπάξῃ τὴν τροφή, πού τοῦ προσφέρουμε, φτάνει μόνο ἢ τροφή αὐτὴ νὰ ταιριάζῃ στὶς εἰδικὲς του ἰδιότητες.

Στὸ ζήτημα ὅμως τῆς μόρφωσης χαρακτήρα, πού νὰ τὸν ἔχη ποτίσει πέρα πέρα ἢ ἀρετὴ τῆς ἀφοσίωσης, χρειάζεται κάποιον λύγισμα τῆς ἐγωϊστικῆς βούλησης. Ὅλα τὰ δημόσια σχολεῖα μας εἶναι ὀργανωμένα καθ'αυτὸ γιὰ νὰ καλλιεργοῦν τὴ διάνοια. Στὶς λίγες περιπτώσεις, πού τυχαίνει νὰ εἶναι καλὰ συγκροτημένος ὁ σύλλογος τῶν δασκάλων καὶ νὰ ἔχη σωστὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς σχολικῆς ἐργασίας, ἐκεῖ προσέχουν λίγο καὶ τὸν χαρακτήρα, μὰ μόνο τὸν χαρακτήρα πού μᾶς προβάλλει ἡ Ἠθικὴ τῶν πρώτων Στωϊκῶν, ἢ Ἠθικὴ τῆς αὐτοσυντήρησης.

Πέρα πέρα διαφορετικὸ εἶναι τὸ ζήτημα, ἅμα σκοπεύουμε μὲ τὴν ἀγωγή νὰ καλλιεργήσωμε τὴν ἠθικὴ αὐταπάρηση. Τὰ σχολεῖα μας βάζουν ἀληθινὰ γιὰ σκοπὸ τους καὶ αὐτὴ τὴν πλευρὰ, τὴ μόρφωση δηλαδή τοῦ χαρακτήρα, τουλάχιστο εἶναι τυπωμένο σ' ὅλα τὰ προγράμματα. Δὲν ἔχουν ὅμως κανένα ὀργανωμένο, συστηματικὸ θεσμὸ γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο δὲν κάνουν καὶ τίποτα σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ σημαντικώτατο ζήτημα. Τὴν αἰτία θὰ τὴν δείξω ἀκόμη καθαρώτερα μὲ μιὰ κλασσικὴ εἰκόνα, πού βροῖκα στὸ βιβλίον τοῦ John Dewey «Moral principles» πού ἀνάφερα καὶ παραπάνω. «Μοῦ διηγήθηκαν, λέει στὸ δεύτερο κεφάλαιον, πὼς εἶχε ἰδρυθῆ σὲ κάποια πόλη μιὰ κολυμπητικὴ σχολή, ὅπου οἱ μαθητὲς μάθαιναν νὰ κολυμποῦν χωρὶς νὰ μπαίνουν στὸ νερό. Καὶ τὸ κατόρθωσαν ὕστερα ἀπὸ μεμάλην γυμναστικὴν, ὅπου ἔκαναν στὸν ἀέρα τὶς ἀπαραίτητες κινήσεις γιὰ τὸ κολύμπι. Ὅταν λοιπὸν ρώτησαν ἓναν ἀπὸ τοὺς μαθητὲς αὐτοὺς, τί θὰ κάνη σὰν

πέση στὸ νερό, ἀποκρίθηκε λακωνικώτατα : «θὰ βου-
λιάξω !»

«Ἡ ἱστορία εἶναι κατὰ σύμπτωση ἀληθινή. Μὰ
κι ἂν δὲν ἦταν, θὰ φαινόταν, πὼς πλάστηκε ἐπίτηδες
γιὰ νὰ δώση ἓνα τυπικὸ παράδειγμα τῆς σχέσης τοῦ
σχολείου μὲ τὴν πλατύτερη κοινωνία. Τὸ σχολεῖο δὲν
μπορεῖ νὰ εἶναι ποτὲ προπαρασκευὴ γιὰ τὴν κοι-
νωνικὴ ζωὴ, ἅμα δὲν ἔχη μέσα στὴ ιδιαίτερη
του ὀργάνωση τὶς τυπικὲς συνθῆκες τῆς κοινωνικῆς
ζωῆς. Ὁ μόνος τρόπος νὰ προετοιμαστοῦμε γιὰ
τὴν κρατικὴ ζωὴ εἶναι, νὰ κινιούμαστε μέσα στὴν
κοινωνικὴ ζωὴ. Νὰ θέλωμε νὰ μορφώνωμε ἕξεις
χρήσιμες καὶ πολύτιμες γι' αὐτὴ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ
ἔξω ἀπὸ κάθε ἄμεση κοινωνικὴ ἀνάγκη καὶ αἰτία,
ἔξω ἀπὸ κάθε πραγματικὴ κοινωνικὴ συνθήκη, εἶναι
ἀπαράλλαχτα τὸ ἴδιο, σὰν νὰ θέλωμε νὰ διδάξωμε
στὰ παιδιὰ μὲ κινήσεις τὸ κολύμπι ἔξω ἀπὸ τὸ νερό.»

Θὰ ἤθελα νὰ συστήσω σ' ὄλους τοὺς ἐκπαδευτικοὺς
λειτουργοὺς καὶ τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Ὑπουργείου τῆς
Παιδείας, πὺ ἀναλαβαίνουν τὴν ὑποχρέωση νὰ πάη
ἔμπρὸς ἢ ἀγωγή τοῦ πολίτη, νὰ ἐντυπώσουν πολὺ
βαθεῖα στὴ μνήμη τους αὐτὸ τὸ παράδειγμα, γιὰ νὰ
λείψη τελospάντων καμιὰ φορὰ αὐτὴ ἡ μοιραία
σύγχυση τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς μὲ τὴν πολιτειακὴ
διδασκαλία.

Ἐδῶ καὶ ἑκατὸ χρόνια ὁ Fichte θέλησε νὰ δη-
μιουργήση μέσα στὶς μικρὲς οἰκονομικοσχολικὲς του
πολιτεῖες ὅλες ἐκεῖνες τὶς κοινωνικὲς συνθῆκες, πὺ
εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ δοθῇ στὴ Γερμανικὴ νεο-
λαΐα ἡ σωστὴ ἀγωγή τοῦ πολίτη. Οἱ θαυμάσιες

προτάσεις του ἦσαν ἐπιστολές, πού δὲν ἔλαβε τὸ κράτος. Δὲν ἔλειπε μόνο ἡ πεποίθηση, πὼς ἡ ἐκτέλεση τους εἶναι ἀναγκαιότατη, μὰ προπάντων ἔλειπαν τὰ ἀπαραίτητα τεράστια ὑλικά μέσα, πού ἔπρεπε νὰ καταβάλουν οἱ κοινότητες ἢ τὸ κράτος γιὰ τὴν ἐφαρμογή. Ἐὰν τὰ τέτια παιδαγωγεῖα, ὅπως τὰ φαντάστηκε ὁ Hichie καὶ πού χωρὶς καμιά ἀμφιβολία εἶναι ἀποτελεσματικώτατα, δὲν ἦσαν συνδυασμένα μὲ τεράστιες δαπάνες, θὰ εἶχε γίνει ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἡ Γερμανία μας ὁ παράδεισος τῆς ἀγωγῆς. Μά, ἂν δὲν μπορούμε ἡμεῖς ἀκόμη σήμερα νὰ φτάσωμε στὸ τέλειο, πρέπει νὰ κάνωμε ὅμως τὸ κάθε τι, γιὰ νὰ πετύχωμε ἐκεῖνο, πού μπορεῖ νὰ γίνη.

Καὶ γιὰ νὰ καταλάβωμε ποιὸ εἶναι αὐτό, πρέπει νὰ ἐξετάσωμε τὸ ἀκόλουθο ζήτημα: Ποιὲς εἶναι οἱ βασικὲς συνθῆκες, πού ἐπηρεάζουν μέσα στὸ κράτος τὴν κοινωνικὴ ζωὴ; Ἄμα μπορούμε παρόμοιες συνθῆκες νὰ δημιουργήσωμε καὶ μέσα στὰ σχολεῖα μας, τότε δίχως ἄλλο αὐτὲς θὰ εἶναι τὸ καταλληλότερο μέσο ἀγωγῆς γιὰ τὴν κρατικὴ ζωὴ.

Πιστεύω, πὼς δὲ θὰ πέσω ἔξω, ἅμα δώσω τὴν ἀκόλουθη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα μας. Οἱ βασικὲς αὐτὲς συνθῆκες εἶναι α'.) Ἡ κοινὴ ἐργασία μὲ ὅλες τὶς μορφές, πού παίρνει σήμερα ἡ ἐργασία μὲ τὸν καταμερισμὸ της. β'.) Τὸ εἶδος τῆς συμμετοχῆς καὶ τῆς ἐνέργειας, πού κάνει τὸ ἄτομο, σὰν μέλος ἐνὸς συνόλου, μέσα σ' ἓνα μεγάλο οἰκονομικὸ πλάνο καὶ τέλος γ'.) Ἡ αὐτοδιοίκηση τῆς κοινότητος μὲ τὸ συμβιβασμὸ της στὰ συμφέροντα καὶ τὴ θεληματικὴ

ὑποταγή τοῦ ἀτόμου στίς ἀναγνωρισμένους ἀπὸ τὴν κοινότητα ἀξίες.

Μποροῦμε νὰ δημιουργήσωμε καὶ στὴ σχολικὴ μας ζωὴ αὐτὲς τὶς βασικὲς συνθῆκες; Ἀναμφισβήτητα, ναί. Γιατὶ τὰ τελευταῖα χρόνια, τόσο στὴ Γερμανία ὅσο καὶ ἄλλοῦ, ἔχομε ἐδῶ καὶ ἐκεῖ παραδείγματα, ὅπου βλέπομε νὰ ἐφαρμόζονται οἱ συνθῆκες αὐτὲς συνειδητὰ καὶ καρποφόρα καὶ νὰ εἶναι ὁ κυριώτερος στύλος τῶν σχολικῶν ὀργανισμῶν, ἂν ὄχι ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, πάντα ὅμως ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Δὲ θὰ ἐπιχειρήσω τὴν περιγραφὴ αὐτῶν τῶν παραδειγμάτων γιὰ νὰ δείξω, πῶς κράτος καὶ κοινότητες μποροῦν νὰ διοργανώσουν ἐπάνω σ' αὐτὴ τὴ κατεύθυνση τὰ σχολεῖα τῆς πρώτης, τῆς δημοτικῆς, καὶ τῆς μέσης παιδείας. Στὰ διάφορα ἄλλωστε συγγράμματα μου ἔδωσα πλατύτατη ἀπάντηση στὴ λογικὴ αὐτὴ ἀπαιτήση. Καὶ σήμερα ἀκόμη ὀργανώνοντας τὶς βιοτεχνικὲς σχολὲς τοῦ Μονάχου, καθὼς καὶ τὶς ἀνώτερες τάξεις τοῦ λαϊκοῦ σχολείου, προσπαθῶ νὰ πραγματοποιήσω τὶς βασικὲς αὐτὲς ἀρχές. Σύγχρονα ἀποδείχτηκε, πῶς τίποτε τὸ ἀδύνατο δὲν ἀπαιτοῦμε, καὶ πῶς γιὰ νὰ πᾶμε ἐμπρὸς φτάνει μόνο νὰ τὸ θελήσωμε σοβαρά.

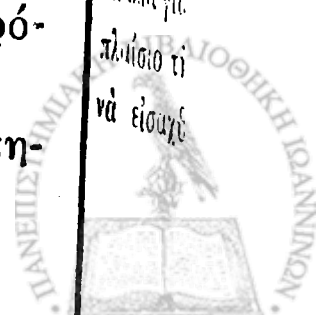
Μὰ πόσο λίγο ἀκόμη καταλαβαίνουν τὴν κύρια ἰδέα καὶ προπάντων σ' αὐτὸ τὸ συγκεκριμένο παράδειγμα τοῦ Μονάχου, φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα. Βλέπει κανεὶς ἑκατοντάδες καὶ χιλιάδες ἐπισκέπτες νὰ ἔρχονται στὸ Μόναχο νὰ ἰδοῦν τὰ μέρη τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας μας· ἄλλοι μελετοῦν τὰ διάφορα ἐργαστή-

ρια τῆς χειροτεχνίας, τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας, τὶς σχολικὲς κουζίνες, τοὺς σχολικοὺς κήπους, σὰν νὰ ἦσαν ὅλα αὐτὰ μέσα γιὰ τὴν τεχνικὴ μόρφωση καὶ μ' αὐτὸ ποιὸς λίγο ποιὸς πολὺ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του εὐχαριστημένο καὶ ἱκανοποιημένο, ἐνῶ ἄλλοι καὶ προπάντων μερικοὶ βορειογερμανοί, μικροχειροτέχνες ἢ μικροβιομήχανοι, ἀνησυχοῦν καὶ ἀγαναχτοῦν. Μόνο λίγοι βλέπουν στὸ βάθος. Καὶ ὅμως στὸ βάθος αὐτὸ βρίσκονται τὰ γερὰ θεμέλια, πού θὰ μπορέσουν νὰ κρατήσουν τὸ οἰκοδόμημα τῆς σωστῆς ἀγωγῆς. Ἡ τεχνικὴ ἢ ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωση μόνες τους—τὸ εἶδαμε παραπάνω—δὲ δημιουργοῦν τὸν ἀληθινὸ πολίτη. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀργανωθοῦν συνειδητὰ μὲ βάση τὴν κοινὴ ἐργασία καὶ τὴν ποικιλία τῶν ἠθικῶν σχέσεων, πού ἄμεσα ἀναπηδοῦν ἀπ' αὐτή, καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν ἀνώτατων σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς.

Γιὰ νὰ ὀργανωθῇ ὅμως ἡ μόρφωση τῶν μαθητῶν τῶν τεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν σχολείων ἐπάνω στὴ βάση τῆς κοινῆς ἐργασίας, δὲ χρειάζεται τόσο νὰ προστεθοῦν στὰ σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειροτεχνικὰ καὶ φυσικοχημικὰ ἐργαστήρια—τὰ περισσότερα ἄλλωστε ἔχουν—καὶ ἄλλα μέσα, ὅσο χρειάζεται νὰ ἀλλάξῃ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ὅλη ἐργασία τῆς ἀγωγῆς. Ἄμα τὸ πνεῦμα τοῦ διδασκαλικοῦ μας Σώματος ποτιστῆ ἀπὸ τὶς προοδευμένες ιδέες, θὰ βρῆ μόνο του, χωρὶς ἰδιαίτερα ὑλικά μέσα καὶ μὲ τὴ σημερινὴ ὀργάνωση τῶν σχολείων μας, μύριους τρόπους γιὰ νὰ τὰ μεταβάλλῃ σὲ Palaestra Vitae.

Μόνον ὅταν ἡ κοινὴ ἐργασία, ἡ βαθειὰ καὶ συστη-

ματική, ἡ γεμάτη ἀπὸ τῆ χαρὰ τῆς δημιουργίας, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι τὸ κέντρο τῆς ὅλης διδασκαλίας, θεωρακίση τὸ μαθητὴ μὲ τις πολύτιμες κοινωνικὲς ἀρετὲς, μόνον ὅταν ἡ αὐτοδιοίκηση, ἡ θεληματικὴ ὑποτατὴ στοὺς ἀρχηγούς, ποὺ ἡ ἐκλογή τους ἔγινε ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ παιδιά, καὶ ἡ προσωπικὴ αὐτοθυσία γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ πρόοδο τῶν συμμαθητῶν γεννήσουν τὴν ἀρετὴ τοῦ ἀληθινοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ξυπνήσουν τὸ ἀπαραίτητο ἐκεῖνο συναίσθημα τῆς εὐθύνης, ποὺ πρέπει νὰ κυβερνᾷ τὴν κάθε μας πράξη, μόνον τότε θὰ βρῆ καὶ ἡ θεωρητικὴ διδαχὴ, ἡ πολιτειακὴ διδασκαλία στὴ στενώτερη τῆς ἔννοια, τὸ κατάλληλο ἔδαφος, γιὰ νὰ μπορέση νὰ καρποφορήση.

Τὴν πολιτειακὴ αὐτὴ διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ τὴ φανταζώμαστε σὰν μιὰ ξερὴ διδασκαλία γιὰ τοὺς πολίτες, γιὰ τοὺς νόμους, γιὰ τὸ πολίτευμα ἢ ἔτσι σὰν μιὰ γενικὴ θεωρία γιὰ τὸ κράτος. Στὸ σπουδαιότερο τῆς μέρους εἶναι προπάντων ἠθικὴ διδασκαλία. Εἶναι πρῶτα πρῶτα διδασκαλία γιὰ τὰ καθήκοντα καὶ ἔπειτα διδασκαλία γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη. Γιατὶ μόνον ἅμα γνωρίζη κανεὶς καλὰ τὰ καθήκοντα του, ἔχει δικαίωμα νὰ μιλῆ καὶ γιὰ τὰ δικαιώματα του. Εἶναι μιὰ διδασκαλία γιὰ τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀπὸ γενικὲς θεωρίες καὶ στοχασμούς, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς σημερινῆς μορφῆς, ποὺ πῆρε τὸ κράτος μέσα στὴν ἱστορικὴ του ἐξέλιξη. Εἶναι ζωντανὴ διδασκαλία γιὰ τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας, ὅπου πρέπει νὰ εἰσαχθοῦν οἱ μαθητὲς (Παροβ. Κεφ. VII), μέσα

στο πλαίσιο θεσμών και κανονισμών του σχολικού οργανισμού, που θα ἔχη θεμελιωθῆ ἢ που θα θεμελιώνεται ἐπάνω στην κοινὴ πνευματικὴ καὶ χειροτεχνικὴ ἐργασία (Παροβ. Κεφ. VI). Εἶναι διδασκαλία γιὰ τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα, που πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοὺς ἐργατικούς κύκλους τῆς κάθε κοινότητας, που βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὸ μαθητὴ καὶ θὰ ἀπλώνεται ὀλοένα, γιὰ νὰ τελειώσῃ στὴν ἐξέταση τοῦ συμπλέγματος τῶν καθηκόντων μέσα στὴν κρατικὴ κοινότητα, που ὀπωσδήποτε βρίσκεται ἀκόμα μακριὰ ἀπὸ τὸ μαθητή.

Φυσικά, μὲ τὸ νὰ ὀργανωθοῦν μόνο τὰ σχολεῖα γενικὰ ἐπάνω στὴ βάση τῆς ἐργασιακῆς κοινότητας, δὲ θὰ εἶπῃ, πὼς ἀπόχτησαν κιόλας ὀργάνωση καὶ γιὰ μιὰ ἀξιόλογη ἠθικὴ ἀγωγή. Μὲ τὸ δίκιο του τονίζει ὁ W. F. Förster σὲ μιὰ του διάλεξη γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ πολίτη, στὴ Δρέσδη τὸ 1910, πὼς ἡ νεολαία δίπλα στὴ βαθειὰ ἠθικὴ διδασκαλία ἔχει ἀνάγκη καὶ «ἀπὸ κάποια βαθύτερη Inspiration γιὰ τὸ χαρακτήρα, ἀπὸ κάποιο ὀργανωμένο διαφωτισμὸ τῆς ἠθικῆς κρίσης». Καὶ ἐγὼ ὅμως, πιστεύω, ποτὲ μου δὲν ἀρνήθηκα, πὼς καὶ ἡ ἐργασιακὴ κοινότητα μπορεῖ βέβαια νὰ φέρῃ σ' ἓνα ὀμαδικὸ ἐγωϊσμό, παρόμοια ἐπικίνδυνο ὅπως καὶ ὁ ἀτομικὸς ἐγωϊσμός. Ἀπὸ θεωρητικὲς ὅμως ἠθικολογίες, ἀπὸ φρονηματιστικὲς διδασκαλίες, ἀπὸ διδασκαλία γιὰ τὶς ἠθικὲς ἔννοιες μὲ βάση τὴ θρησκεία καὶ μὴ, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἔλλειψη οὔτε στὰ Γερμανικά, οὔτε στὰ Ἀγγλικά, οὔτε στὰ Ἑλβετικά, οὔτε στὰ Γαλλικά κτλ. σχολεῖα. Καὶ οὔτε μᾶς λείπει ὁ συστηματικὸς διαφωτισμός, ἐπάνω σὲ καλὰ

κα
κεῖ
λεῖ
ἀπο
ἀλλο
σοπι
πολι
ραϊτι
νότη
ἀτοικ
διαθέ
ἀντίθ
φέρν
ἦταν
τας π.

καθωρισμένο πρόγραμμα, για τὴν ἠθικὴ κρίση. Ἐ-
κεῖνο ποὺ λείπει, καὶ μάλιστα ὀλότελα, ἀπὸ τὰ σχο-
λεῖα, εἶναι οἱ συγκροτημένες σὲ σύστημα ὀργανώσεις,
ὅπου ἀποχτᾶ κανεὶς τὴν ἕξῃ τῆς ἠθικῆς πράξης· μὲ
ἄλλα λόγια οἱ ἐργασιακὲς κοινότητες. Αὐτὲς εἶναι ἡ
conditio sine qua non, ὁ ἀπαραίτητος ὄρος γιὰ κάθε
πολιτειακὴ, δηλαδὴ ἠθικὴ ἀγωγή. Καὶ εἶναι τόσο ἀπα-
ραίτητος ὁ ὄρος αὐτός, ὥστε μέσα σὲ μιὰ ἠθικὴ κοι-
νότητα τὸ σωστὸ ἠθικὸ φρόνημα ἀναπτύσσεται σιὰ
ἄτομα, τὰ προικισμένα ἀπὸ τὴ φύση μὲ καλὲς προ-
διαθέσεις, μόνο του χωρὶς καμιὰ διδασκαλία. Ἐνῶ
ἀντίθετα ὅλοι οἱ διαφωτισμοὶ γιὰ τὴν ἠθικὴ κρίση δὲ
φέρνουν κανένα ἀποτέλεσμα στὸν ἄνθρωπο, ποὺ δὲν
ἦταν ποτὲ τοῦ ἐνεργητικὸ μέλος μιᾶς ἠθικῆς κοινότη-
τας π. χ. τῆς οἰκογένειας.

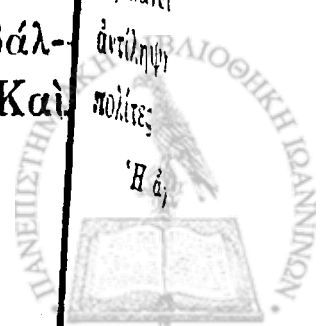

ΜΕΡΙΚΑ ΚΥΡΙΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΧΑΡΑΧΤΗΡΑ
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ποιά είναι λοιπόν τὰ σπουδαιότερα γνωρίσματα, οἱ σπουδαιότερες ἕξεις, πὺν χαρακτηρίζουν τὸν ἄνθρωπο γιὰ πολίτη; Ὑπάρχει μιὰ πανάρχαιη γνώμη, πὺς καμιὰ ἐλεύθερη κοινότητα, καμιὰ προπάντων φιλελεύθερη κρατικὴ κοινότητα δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ, ἅμα τὰ μέλη της δὲν ἔχουν μέσα στὴν ψυχὴ τους ριζωμένη τὴν *ιδέα τοῦ Ὄρθοῦ καὶ τοῦ Δίκιου*. Τὰ δυὸ αὐτὰ εἶναι τὰ δυὸ θεμέλια τῆς κρατικῆς ζωῆς, καὶ οἱ ἕξεις πὺν γεννοῦν, οἱ δυὸ κυριώτερες κοινωνικὲς ἀρετές.

Τὸ βασικὸ τους κοινὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ συνειδητὴ ἐπίγνωση, πὺς οἱ ἕξωτερικὲς συνθῆκες δὲν πρέπει νὰ παίζουν κανένα ρόλο στὴν ἐχτίμηση τοῦ ἀνθρώπου. Πὺς παρ' ὅλες τὶς ἀνισότητες τῆς ἕξωτερικῆς κατάστασης, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι στὴν ἐχτίμηση καὶ τὴν χρησιμοποίησιν, ἐκτὸς ἂν αἰτίες, πὺν βρίσκονται μέσα στὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιβάλλουν διαφορετικὴ ἐχτίμηση καὶ χρησιμοποίησιν. Καὶ

π
ρ
η
α
τό
μό
πό
που
ὅπο
ἐπει
γνω
περι
οίκο
ἔποι
γραφ
τορθε
νὰ μὲ
Τὸ
ἰδανικ
τῶν,
κοντὰ
το: Ἐ
κάνη κ
ἀπὸ τῆ
ἡ πολιτ
καὶς ἢτ
τη κανεῖ
ἀντίληψη
πολίτες
Ἡ ἀ,

πώς, αντίθετα, παρ' ὅλες τὶς ὁμοιότητες στὶς ἐξωτε-
ρικές σχέσεις, ἐπιβάλλεται ἡ διαφορετικὴ χρησιμοποί-
ηση, ἅμα μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο ὑπάρχει γι'
αὐτὸ ἡ αἰτία.

Ὅσο ἀπλὲς καὶ ξάστερες εἶναι αὐτὲς οἱ ἀπαιτήσεις,
τόσο δύσκολο εἶναι στοὺς ἀνθρώπους νὰ τὶς ἐφαρ-
μόσουν στὴν πράξη. Πάντα βρίσκονται σὲ ἀδιάκοπο
πόλεμο μὲ τὸν ἐγωϊσμό καὶ τὴ φιλαυτία τοῦ ἀνθρώ-
που. Ἄμα λέμε **Δίκιο**, ἐννοοῦμε τὶς περιπτώσεις,
ὅπου δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ μιὰ αὐθαίρετη ἀπόφαση,
ἐπειδὴ ὑπάρχει γραπτὸ ἢ ἄγραφο μὰ ἀπὸ ὅλους ἀνα-
γνωρισμένο δίκιο. Ἄμα λέμε **Ὁρθό**, ἐννοοῦμε τὶς
περιπτώσεις, ὅπου σὲ ζητήματα πολιτικά, κοινωνικά,
οἰκονομικά, κοινωνικῆς ἀναστροφῆς, θεληματικῆς
ὑποταγῆς, οἰκογενειακῆς ἢ ἐπαγγελματικῆς ζωῆς, τὸ
γραπτὸ ἢ ἄγραφο μὰ ἀναγνωρισμένο δίκιο δὲν κα-
τορθώνει, μὲ τὸ πλῆθος τὶς ἀνθρώπινες ἀτέλειες του,
νὰ μᾶς δώση ὀριστικὴ καὶ ἀναντίρρητη ἀπόφαση.

Τὸ κράτος τῆς τέλειαις δικαιοσύνης, θὰ ἦταν τὸ
ἰδανικὸ κράτος. Ὁ σκοπὸς κάθε ἐνέργειας τῶν πολι-
τῶν, καθὼς εἶδαμε, εἶναι νὰ φέρνουν ὁλοένα πιὸ
κοντὰ στὸ ἰδανικὸ Κράτος τὸ συνταγματικὸ μας κρά-
τος. Ἔργο ὅλης του τῆς ζωῆς εἶχε ὁ Σωκράτης νὰ
κάνη καθαρώτερη καὶ φωτεινότερη τὴν ἠθικὴ κρίση,
ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς δικαιοσύνης, σ' ὅλα τὰ πολιτικὰ
ἢ πολιτειακὰ ζητήματα. Τέλεια καλὸς καὶ τέλεια δί-
καιος ἦταν γι' αὐτὸν δυὸ ταυτόσημες ἐννοιες. Νὰ κά-
νη κανεὶς τοὺς πολίτες καλοὺς ἦταν, σύμφωνα μὲ τὴν
ἀντίληψη τοῦ Σωκράτη, τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ κάνη τοὺς
πολίτες δίκαιους. Τὸ χρέος τοῦ χρηστοῦ πολίτη εἶναι

Ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη.

νά ἐργάζεται μέσα στὸ κράτος καὶ γιὰ τὸ κράτος, πῶς νὰ γίνουν ὅσο μπορεῖ καλύτεροι (δίκαιοι) οἱ πολῖτες, λέει ὁ Σωκράτης στὸν Καλλικλῆ. (Γοργίας 515. c. «ὅπως ὅ,τι βέλτιστοι οἱ πολῖται ὄμεν»). Καὶ τόσο πολὺ ἦταν ποτισμένος μετὰ τὴ σκέψη τῆς μοναδικῆς αὐτῆς ὑποχρέωσης—πὺν πρέπει νὰ φανερώνεται σὲ κάθε λόγο καὶ σὲ κάθε πράξη τοῦ πολίτη ὥστε οὔτε τὸν Περικλῆ, οὔτε τὸν Κίμωνα, οὔτε τὸ Μιλτιάδη, οὔτε τὸ Θεμιστοκλῆ, δὲν τοὺς θεωροῦσε καλοὺς πολῖτες, ἐπειδὴ, ἅμα πέθαναν, ἄφησαν χειρότερους δηλαδὴ ἀδικώτερους τοὺς πολῖτες, ἀπὸ ὅ,τι στὴν ἀρχὴ τοὺς εἶχαν παραλάβει.

«ὦ δαιμόνιε, οὐδ' ἐγὼ ψέγω τούτους ὡς γε διακόνους εἶναι πόλεως, ἀλλὰ μοι δοκοῦσι τῶν γε νῦν διακονικώτεροι γεγονέναι καὶ μᾶλλον οἰοί τε ἐκπορίζειν τῇ πόλει ὧν ἐπεθύμει· ἀλλὰ γὰρ μεταβιβάζειν τὰς ἐπιθυμίας καὶ μὴ ἐπιτρέπειν, πείθοντες καὶ βιαζόμενοι ἐπὶ τοῦτο, ὅθεν ἔμελλον ἀμείνους ἔσεσθαι οἱ πολῖται, ὡς ἔπος εἶπεῖν, οὐδὲν τούτων διέφερον ἐκεῖνοι· ὅπερ μόνον ἔργον ἐστὶν ἀγαθοῦ πολίτου.»

(Γοργίας 517c .)

Χωρὶς ἄλλο ἢ κρίση τοῦ Σωκράτη ἐδῶ εἶναι πολὺ μονόπλευρη. Γιατὶ ὅσοδήποτε κι ἂν πάσχισε ὁ ἴδιος σ' ὅλη του τὴ ζωὴ νὰ διδάξη τοὺς πολῖτες, πῶς πρέπει καὶ μάλιστα μετὰ ποῖο τρόπο πρέπει νὰ κάνουν τὸ δίκιο καὶ νὰ ἀποφεύγουν τὸ ἀδικο, τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν, πῶς οἱ ἴδιοι οἱ πολῖτες, πὺν ἀπ' αὐτὸν διδάχτηκαν, ἔκαμαν τὴν πιὸ ἀδίκη πράξη μετὰ τὸ νὰ τὸν καταδικάσουν τὸν ἴδιο σὲ θάνατο. Οὔτε ὁ Σωκράτης λοιπὸν δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ κἀνη μετὰ τὴν προσωπι-

κῆ του δράση σοφώτερους καὶ καλύτερους τοὺς Ἀθηναίους πολίτες.

Σ' ἓνα πράμα ὁμως εἶχε ἀπόλυτο δίκιο : πὼς ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη στέκει καὶ πέφτει μαζὶ μὲ τὴν ἀγωγή τῆς ἔννοιας τοῦ Ὄρθου καὶ τοῦ Δίκιου. Ἡ ἀπαίτηση λοιπὸν νὰ διαφωτίζεται ἡ ἠθικὴ κρίση σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοια τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς ἐπιβάλλει πρῶτα πρῶτα νὰ νιώσωμε καλὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ Ὄρθου καὶ τοῦ Δίκιου τὴ σχέση τῶν πολιτῶν ἀναμεταξὺ τους καὶ μὲ τὸ κράτος καθὼς καὶ τὴ σχέση τοῦ κράτους μὲ τοὺς πολίτες καὶ μὲ τὰ ἄλλα κράτη.

Μὰ ἐδῶ εὐκόλο εἶναι νὰ ἴδοῦμε, πόσο μάταιοι θὰ εἶναι οἱ κόποι μας γιὰ τὸ διαφωτισμὸ τῆς ἠθικῆς κρίσης σὲ ἓνα σωρὸ πολιτειακὰ ζητήματα, ἅμα σκεφτοῦμε, πόσο ἀνευπολόγιστα περίπλοκη στή σημερινὴ κρατικὴ ζωὴ εἶναι ἡ σχέση τῶν πολιτῶν ἀναμεταξὺ τους καὶ μὲ τὸ κράτος καθὼς καὶ τῶν κρατῶν ἀναμεταξὺ τους. Καὶ οἱ μεγαλύτερες ἐπιστημονικὲς κορυφές καὶ οἱ καθαρότερες διάνοιες δὲν κατορθώνουν σὲ πολλὰς περιπτώσεις νὰ βγάλουν δίκαιη κρίση καὶ ὀρθὴ ἀπόφαση σὲ πολιτικά, οἰκονομικά καὶ κοινωνικά ζητήματα. Καὶ ἡ κρίση αὐτὴ γίνεται ἀκόμα δυσκολώτερη, ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ κλίση τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων εἶναι νὰ κρίνουν σύμφωνα μὲ τὰ συναισθήματα τους, σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ κληρονόμησαν ἀπὸ τὴν παράδοσιν, καὶ μὲ τὰ δόγματα ποὺ κυριαρχοῦν στὰ πολιτικά τους κόμματα. Οἱ ἐξυπνότεροι καὶ λιγώτερο ἀψίθυμοι μόλις ποροῦν μὲ μιὰ πολυφροντισμένη ἀγωγή, ποὺ κρατᾷ καὶ πέρα ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς νεότητος τους, νὰ

νικήσουν αὐτὴ τὴν τάση. Καὶ μόνο ἡ ἡλικία καὶ ἡ πλούσια πείρα κάνει σιγὰ σιγὰ μικρότερα τὰ φυσικὰ ἔμπόδια στὴν ἀντικειμενικὴ κρίση.

Μολαταῦτα εἶναι πολὺ περίεργο φαινόμενο, πὼς στὰ μικρά, τὰ κανονικά, παιδιά τὸ αἶσθημα τοῦ Ὁρθοῦ καὶ τοῦ Δίκιου ἐπιδρα πολὺ ζωηρότερα καὶ ἐντονώτερα παρὰ στοὺς μεγάλους. Ἡ ἀθωότητα τοῦ παιδιοῦ τὸ προφυλάχνει ἀπὸ μεροληπτικὴ κρίση σὲ πολλὰ πράγματα ἀπλὰ, πὺν τὰ παραβλέπει. Ὅσο ἐξαφανίζεται ἡ ἀθωότητα αὐτῆ, ὅσο πολλαπλασιάζονται οἱ ἐγωϊστικοὶ ὑπολογισμοὶ στὸν ἀγώνα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ δυναμώνουν ἀπὸ τὰ ἐνστικτα τῆς αὐτοσυντήρησης, τόσο ἀποκοιμῆται καὶ τὸ ἐνεργητικὸ αἶσθημα τῆς Δικαιοσύνης, ἅμα δὲν τὸ κρατᾷ ἀγρυπνο μὴ πολυφροντισμένη ἀγωγή. Ὁ καλλιεργημένος νοῦς μὲ πολλὴ εὐχαρίστηση ὑπερετεῖ τὸ ψέμα τῆς συνείδησης. Μόνο τὸ ἀδιάκοπο γύμνασμα ὄχι μονάχα τῆς διάνοιας, μὰ πολὺ περισσότερο τῆς ἐνέργειας κατορθώνει νὰ ἀναπτύξῃ χωρὶς πισωδρομὲς τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης τοῦ παιδιοῦ. Γιὰ τὸ γύμνασμα αὐτὸ ἴσο ἴσα, τόσο στὰ λαϊκὰ σχολεῖα ὅσο καὶ στὴ μέση παιδεία, λείπει κάθε συστηματικὴ ὀργάνωση. Νὰ σκέπτεται κανεὶς ἀντικειμενικὰ σὲ ἐπιστημονικὰ θέματα, δὲ θὰ εἰπῆ, πὼς μπορεῖ νὰ σκέπτεται ἀντικειμενικὰ καὶ σὲ ζητήματα ἠθικὰ ἢ πολιτειακά. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ αὐτὴ ἡ ἀντικειμενικὴ σκέψη στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους, ἐπειδὴ τοὺς λείπουν τὰ κατάλληλα φυσικὰ χαρίσματα, πολὺ λίγο μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθῆ—κι αὐτὸ σὲ ζητήματα ἀπλὰ καὶ ὄχι πολὺ περίπλοκα—γιὰ αὐτὸ καὶ τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ διαφωτισμοῦ τῆς ἠθικῆς

κρίσης στὰ πολιτειακὰ ζητήματα δὲ δίνει ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα.

Δὲν πρέπει βέβαια νὰ μείνη πίσω ἡ πολιτειακὴ διδασκαλία. Μὰ τὴ μεγαλύτερη προσοχὴ πρέπει νὰ τὴν ἀφιερῶσωμε ν' ἀναπτύξωμε *τὴ δυσπιστία στὴν αὐταρχικὴ μας κρίση*. Γιατὶ μιὰ ὅποια κρίση κάνουν ὅπωςδὴποτε καὶ τὰ πιὸ περιορισμένα κεφάλια. Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα καθήκοντα τῆς πολιτειακῆς διδασκαλίας, καθὼς ἴσως καὶ κάθε ἄλλης καθοδηγητικῆς διδασκαλίας, εἶναι νὰ κἀνη τοὺς ἔξυπνους μαθητὲς καὶ ἀκόμη περισσότερο τοὺς καθυστερημένους, νὰ νιώσουν καλὰ τὴν ἀνεπάρκεια τῆς κρίσης τους καὶ νὰ καλλιεργήσῃ τὸ συναίσθημα τῆς μετριοφροσύνης. Ἀπ' αὐτὸ ὕστερα, μὲ τὰ κατάλληλα παιδαγωγικὰ μέσα, σὰν ἐκεῖνα ποὺ μᾶς δίνει αὐθόρμητα ἡ σωστὴ ὁργάνωση τῆς ἐργασιακῆς κοινότητος, ἀναπτύσσεται τὸ πολὺ εὐγενικώτερο ἐκεῖνο συναίσθημα, ποὺ τόσο πικρὰ τὸ νοσταλγοῦμε σ' ὅλο μας τὸ δημόσιο βίον, τὸ *Συναίσθημα τῆς εὐθύνης* γιὰ κάθε τι, ποὺ ὁ καθένας λέει ἢ γράφει ἢ κἀνει, καὶ γιὰ κάθε τι ποὺ, παρὰ τὰ πολιτειακὰ του καθήκοντα, παραμελεῖ. Δὲν ἔρω ἄλλο καθαρότερο σημάδι πολιτικῆς ἀνωριμότητος, ἀπὸ τὴν ἔλλειψη αὐτοῦ τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης· καὶ πουθενὰ ἄλλοῦ δὲν παρουσιάζεται ἐντωότερα ἢ ἔλλειψη αὐτῆ, ὅσο στοὺς ἀγῶνες τῶν κομμάτων τοῦ συνταγματικοῦ κράτους. Ἡ τάση νὰ φαταρίζουν τὴ λαϊκὴ μάζα γιὰ τὰ ἰδανικὰ τοῦ κόμματος, κάνουν τὰ μεγάλα κόμματα συχνὰ νὰ λησμονοῦν, ὥς εἶναι πολὺ εὐκολώτερο νὰ κολυκεύῃ κανεὶς τὸ

λαὸ, παρὰ νὰ τὸν κἀνη ἱκανὸ νὰ κρίνη σωσιὰ καὶ νὰ κυβερνᾷ.

Ἡ ἔλλειψη τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης ὀρθώνει τὰ μεγαλύτερα ἐμπόδια στὸ σημερινὸ κράτος γιὰ νὰ ἐξελιχτῆ σὲ κράτος τῆς Δικαιοσύνης καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, ἀδιάφορο ἂν τὸ σημερινὸ κράτος εἶναι μοναρχικὸ ἢ δημοκρατικὸ. Ὅσοι εἶναι ἀπὸ τὴ φύση προικισμένοι μὲ ἀνώτερα ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, καὶ λοιπὸν καταλληλότεροι γιὰ τὴ διεξυγωγή τῶν κρατικῶν ἔργων, ἀποτελοῦν σὲ κάθε κρατικὴ κοινωνία τὴ μεγάλη μειοψηφία. Ὅ,τι ἀπομένει ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ αἰώνια καθοδήγηση πρὸς τὰ ἰδανικὰ τοῦ Κράτους αὐτοῦ τῆς Δικαιοσύνης καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Αὕτὴ ὅμως ἡ καθοδήγηση εἶναι ἀδύνατη, ἅμα τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης δὲν κυριαρχεῖ σ' ὅλους, ἀρχηγούς καὶ ὀπαδούς. Μὰ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης δὲν εἶναι μόνο γιὰ ὅ,τι κανεὶς κάνει βασικὸ ἀξίωμα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, παρὰ καὶ γιὰ ὅ,τι κανεὶς δὲν κάνει καὶ παραμελεῖ. Ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας σὲ πολιτειακὰ ζητήματα εἶναι ἔργο τῆς πολιτειακῆς διδασκαλίας. Αὐτὸ ὅμως, καθὼς εἶδαμε, σὲ πολλὰς περιστάσεις καὶ προπάντων τὶς δυσκολώτερες μὲ κανένα τρόπο δὲν εἶναι μπορετό. Ἡ πνευματικὴ δύναμη τοῦ παιδιοῦ, οἱ ἐξωτερικὲς συνθήκες τῆς ζωῆς του, ὁ χρόνος ποὺ διαθέτει γιὰ τέτιες σπουδές, τὰ κρατικὰ ζητήματα μὲ τὸ ἀμέτρητο πλῆθος τους, ἡ πολυποίκιλη καὶ περίπλοκη σχέση τῶν πολιτῶν ἀναμεταξὺ τους καὶ μὲ τὸ κράτος καὶ ἀκόμη περισσότερο ἢ ἀνεπάρκεια τῆς ἴδιας τῆς Ἐπιστήμης, ποὺ πρέπει νὰ δώσῃ τὴν προεπούμενη ἀπάν-

τι
ἴσ
δα
ἀπ
νὰ
Τις
παν
λειο
αἰτα
τις
πον
τιρε
γείο
νορε
ἡ Δι
κρατι
ρείου
σ' ἔνα
σμείε
σκοπο
δὲν εἶν
ὁ κερ
Ὅ κερ
νὰ κἀν
Ὅπως
θώση γι
κῶν Πο
The Ci
εἶναι ἐργ
τερων σχ

τηση σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, ὅλα αὐτὰ μᾶς ἀναγκάζουν νὰ περιορίσωμε, σχετικὰ μὲ τὴν πολιτειακὴν διδασκαλίαν, παραπολὺ τὶς ἐπιθυμίας μας. Μόνο τὰ πιὸ ἀπλὰ πραγματάκια καὶ τὶς γενικώτατες ἀρχὲς μποροῦμε νὰ κάνωμε προσιτὲς στὸ μυαλὸ τῆς λαϊκῆς μάζας. Τὶς πολύπλοκες θεωρίες, ἔννοιες καὶ κρίσεις μόνο μιὰ πανεπιστημιακὴ διδασκαλία, ὀργανωμένη μὲ ἐπιμέλεια, στηριγμένη ἐπάνω σὲ ἱστορικὰ δεδομένα, μὲ αὐτότελες ἐργασίαι καὶ ἀσκήσεις, θὰ κατόρθωνε νὰ τὶς κάνη προσιτὲς καὶ νὰ τὶς ξεκαθαρίσῃ σὲ ἀνθρώπους, ποὺ θὰ ἔχουν καὶ τὴν ἀνάλογον πνευματικὴν ἰκανότητα. Νὰ ἀνακοινώσωμε στοὺς μαθητὲς, πόσα ὑπουργεῖα ἔχει ἓνα κράτος, πῶς συγκροτοῦνται τὰ Κοινοβούλια, πῶς εἶναι ὀργανωμένη ἡ Δικαιοσύνη καὶ ἡ Διοίκηση ἑνὸς τόπου, πῶς ἐπικοινωνεῖ κανεὶς μὲ τὶς κρατικὰς Ἀρχάς, τί εἶναι πρωτεύουσες καὶ δευτερεύουσες πόλεις, ποιά εἶναι τὰ σπουδαιότερα σημεῖα σ' ἓνα συμβόλαιον, ποιά εἶναι τὰ κυριώτερα ἀντίμαχον σημεῖα στὴν ἀσφάλεια τῶν ἐργατῶν, ποιοὶ εἶναι οἱ σκοποὶ τῶν συντεχνιῶν κ.τ.λ. κ.τ.λ. ὅλα αὐτὰ, βέβαια, δὲν εἶναι διόλου δύσκολα, μὰ καὶ δὲν εἶναι, κάθε ἄλλο, ὁ κυριώτερος σκοπὸς τῆς πολιτειακῆς διδασκαλίας. Ὁ κυριώτερος σκοπὸς εἶναι καὶ μένει νὰ διδάξῃ καὶ νὰ κάνη τὰ παιδιά νὰ σκέπτονται σὰν πολῖτες. Ὅπως προσπαθεῖ π.χ. τόσο περίτεχνα νὰ τὸ κατορθώσῃ γιὰ τὴν ἐρχόμενη γενεὰ τῶν Βορειοαμερικανικῶν Πολιτειῶν ὁ Dunn στὸ μικρὸν τοῦ βιβλιαράκι «The Community and the Citizen». Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἔργο πιὸ πολὺ τῶν ἀνώτερων, παρὰ τῶν κατώτερων σχολείων,

Ἄλλιῶς ἔχει τὸ ζήτημα μὲ τὴν ἀγωγή τῆς εὐθύνης γιὰ ὅ,τι κανεῖς παραμελεῖ. Νὰ ἐφαρμόζη κανεῖς μὲ λόγια καὶ ἔργα τὶς ἀλήθειες πὺν ἔμαθε, ὅσο ἀσημαντες κι ἂν εἶναι, χωρὶς νὰ ἀποβλέπη σὲ ἀτομικὰ του κέρδη ἢ ζημίες, παρὰ μόνο γιὰ χάρη τοῦ Ὁρθοῦ καὶ τοῦ Δίκιου αὐτὸ εἶναι ἔργο τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς· ἔχει βέβαια καὶ αὐτὸ τὶς δυσκολίες του, μὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μπορεῖ πολὺ καθολικώτερα νὰ ἐκτελεστῇ. Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸ πρωτόγονο συναίσθημα τῆς Δικαιοσύνης, τὸ παιδὶ πὺν δὲν ἤρθε ἀκόμη σὲ ἡλικία γιὰ νὰ πάη στὸ σχολεῖο, στέκεται ψηλότερα ἀπὸ τὸ παιδὶ πὺν πηγαίνει στὸ σχολεῖο ἢ, ἂν θέλετε, καὶ ἀπ' αὐτὸ πὺν ἔχει βγάλει τὸ σχολεῖο. Μὲ τὴν παιδικὴ τὸν ἀθωότητα ἐξωτερικεύει κάθε τι, πὺν τοῦ φαίνεται δίκιο, ὀρθὸ καὶ ἀληθινό. Εἶναι μιὰ παλιὰ παροιμία : «Ἀπὸ τὰ παιδιά καὶ τοὺς τρελλοὺς μαθαίνει κανεῖς τὴν ἀλήθεια». Χιλιάδες μικρὰ παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια, ὑποστηρίζουν μὲ πεῖσμα ὅ,τι μὲ τὸ παιδικὸ τους μυαλὸ νομίζουν γιὰ ἀλήθεια. Καὶ τὸ πιὸ περίεργο εἶναι, πὺς στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους, ὅσο μεγαλώνει ἢ ἡλικία τους, τόσο μικραίνει ἢ ἡθικὴ αὐτῆ γενναιότητα. Χωρὶς ἄλλο ὑπάρχει κάποιος ψυχολογικὸς λόγος, πὺν ἐξηγεῖ αὐτὸ τὸ φαινόμενο. Ἡ κρίση μας ὠριμάζει παρατηρώντας τὴ σχετικότητα μέσα σ' ἓνα σωρὸ ἀλήθειες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, πικρὰ παθήματα, πικρὴ πείρα μᾶς κάνουν προσεχτικώτερους, ἢ εὐχαρίστηση στὴν ἀδιάκοπη πάλη μικραίνει, ἢ ἀνάγκη τῆς ἀνάπαψης καὶ τῆς ἡσυχίας μεγαλώνει, οἱ ἐπιτυχίες στὸν ἀγὼνα γιὰ τὴν Ἀλήθεια καὶ τὴ Δικαιοσύνη γίνονται ὀλοένα

καὶ
ἀπὸ
μὲν
ἀδύνατον
δυσκο-
λότερα
ἐπιπλο-
κώτερον
τόσο
ἐξου-
σιάζει
ἀπὸ
προσο-
πικὰ τε
γλιὰ
κτικὰ
τόσο ἀ-
δασκάλ-
Ἄλλο, β-
διαφέρει
Τὸ
πὺν τῶν
ρος καὶ
ἔχει προσ-
εξέτιμα
ἴδιο τρῶ-
Ἡ σωστὴ
λὰ μεγάλα

καὶ λιγώτερες, συνετοὶ ὑπολογισμοὶ μᾶς προλέγουν ἄτομικὲς ζημίαι. Ὅλες αὐτὲς, κι ἄλλες ἀκόμη, αἰτίαι μᾶς δίνουν νὰ καταλάβωμε, ποῦ χρεωστιέται αὐτὸ τὸ ἀδιάκοπο ἀδυνατίσμα τῆς ἠθικῆς γενναιότητος.

Ὅλες ὁμως αὐτὲς οἱ αἰτίαι ἐπιδροῦν ἔτσι ἀνεμπόδιστα, ἐπειδὴ ἔμεῖς δὲν ἔχομε καμιὰ παιδαγωγικὴ ὀργάνωση, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ στηρίξη, νὰ καλλιεργήσῃ, νὰ προοδέψῃ καὶ νὰ μεταβάλλῃ σὲ ἔξαις τὰ πρωτόγονα ἔνστιχτα τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς δικαιοσύνης. Τὸ φαινόμενο νὰ ἔχωμε ἔμεῖς στὴ Γερμανία τόσο πολλοὺς πολίτες, ποῦ γιὰ ἱερώτατο ἀξίωμα τοὺς ἔχουν «μὴ φυσαῖς, ὅ,τι δὲ σὲ καίει», ποῦ τὸ πολὺ πολὺ σφίγγουν τὴν γροθιά τοὺς μέσα στὴν τσέπη τοὺς, ἅμα βλέπουν τοὺς ἄλλους νὰ ἀδικοῦνται, αὐτὸ δὲ χρεωστιέται μόνο στὴν ψυχικὴ μας ἐξέλιξη. Γιατὶ πῶς τυχαίνει νὰ μὴν ὑπάρχῃ δλότελα στὰ καλὰ Ἀγγλικὰ σχολεῖα ἢ συνήθεια νὰ δίνουν τίτλους καὶ διακριτικὰ διάσημα στοὺς μαθητὲς, συνήθεια ποῦ εἶναι τόσο ἀγαπητὴ καὶ σὲ τόση χρῆση σὲ μεγάλο ἀριθμὸ δασκάλους μας καὶ στὴ μέση καὶ στὴ λαϊκὴ παιδεία; Ὅχι, βέβαια, ἐπειδὴ ἡ ψυχοσύνθεσις τοῦ Ἀγγλοῦ διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τοῦ Γερμανοῦ.

Τὸ Ἐγγλεζόπουλο ἐνὸς καλοῦ σχολείου τοῦ τύπου τῶν Great Public School, ἀντικρούζει μὲ θάρρος καὶ ἀφοβία τὸ δάσκαλο του, ἅμα πιστεύῃ, πῶς ἔχει προσβληθῆ. Θέλει νὰ τὸν μεταχειρίζονται σὰν ἐξέντελμαν, ὅπως κι ὁ δάσκαλος ἐπιθυμεῖ μὲ τὸν ἴδιον τρόπο νὰ τοῦ συμπεριφέρονται οἱ μαθητὲς. Ἡ σωστὴ αὐτοδικοίηση, ποῦ ἔχουν ἐφαρμόσει πολλὰ μεγάλα σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας, καλλιεργεῖ

μέ τήν παιδαγωγική της επίδραση τήν ἠθική γεν-
ναιότητα. Μά ἐπειδή σ' ἐμᾶς λείπει αὐτό τὸ πνεῦμα
τῆς αὐτοδιοίκησης, γι' αὐτό παρουσιάζονται βέβαια
καὶ μερικὲς ἀνταρσίες στοὺς δασκάλους, μέ σχετικὰ
πολὺ λίγη ἠθική δύναμη. Αὐτὴ δὰ δὲν ἀναπτύσσεται
χωρὶς ἀδιάκοπη ἄσκηση.

Πόσο ἀπαραίτητη εἶναι ἐδῶ αὐτὴ ἡ ἄσκηση,
μπορεῖ ὁ καθένας νὰ τὸ παρατηρήσῃ στὸν ἑαυτὸ
του. Ἐὰν δὲ μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία, χρόνια πολλά,
νὰ πολεμήσωμε κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθῆκες, μέ
κόπους καὶ κίντυνο τῆς ζωῆς μας, γιὰ νὰ ὑποστηρί-
ξωμε μιὰ ἀναγνωρισμένη ἀλήθεια, ἢ νὰ ἐξαφανί-
σωμε ἓνα ἄδικο ἀπὸ τὸν κόσμο, ἢ νὰ ξεριζώσωμε
μιὰ συκοφαντία, πὺ ἀνθρώποι δυνατοὶ μᾶς κόλ-
λησαν, πόσο δύσκολο μᾶς εἶναι καὶ πόσο διστάζωμε
νὰ δειχτοῦμε γενναῖοι, ὅταν ὕστερα ἀπὸ χρόνια πολλά
μᾶς τύπτῃ ἡ συνείδηση. Πόσο εὐτυχισμένοι εἴμαστε,
ἅμα ἀκολουθήσαμε τὴ φωνὴ τῆς συνείδησης μας.
Ἡ Γερμανικὴ φυλὴ δὲν εἶναι διόλου ἀπὸ τὴ φύση
ἀδικημένη σὲ τέτιες ἀρετές. Τὸ ἀπόδειξαν οἱ ἄστοι σὲ
μιὰ μακρόχρονη, γεμάτη ἀτυχήματα ἱστορία, μολο-
νότι καὶ ἐδῶ ὅπως καὶ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς δὲν ἔλει-
ψαν οἱ πολυάριθμοι μικροπολίτες. Κι ἂν σήμερα
οἱ Ἄγγλοι ἄστοι καὶ ἀριστοκράτες, ὅσοι ἀνήκουν
σὲ πραγματικὰ μορφωμένους κύκλους, φαίνονται
πὺ μᾶς ὑπερτεροῦν, αὐτὸ τὸ χρεωστοῦν τὸ πῶ
πολὺ στὴν παράδοση τῶν σχολείων τους, ὅπου μέσα
πῆραν τὴν ὑπέροχη ἀνατροφή τους.

ΠΙ
ρικὴ
ἐκεῖν
νῶση
μέσῃ
σημα
ἰδιαίτε
προτο
ἔχο
φαίνε
ἀπλο
μοις τ
τοὺς Π
ὄργαν
θίας τῆ
νον ἓνα
τῶν με
οἱ μορφ
ἐφαρμοστ

ΠΡΑΧΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ
ΑΓΩΓΗ ΣΕ ΣΧΟΛΕΙΑ ΜΕΣΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Στὴν Ἀγγλία, τὰ Great Public Schools καὶ μερικὰ παρόμοια ἰδιωτικὰ σχολεῖα Μέσης Παιδείας εἶναι ἐκεῖνα, ποὺ μὲ τὰ οἰκοτροφεῖα τους καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινοτικῆς ζωῆς χρησιμοποιοῦν πολυποίκιλα μέσα, γιὰ νὰ καλλιεργοῦν καὶ ἀναπτύσσουν τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης γενικὰ καὶ τὴν ἠθικὴ γενναιότητα ἰδιαίτερα. Μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια, καὶ ὄχι ἀπὸ πρωτοβουλία τῶν σχολείων μας (σὰν ἔξαιρέσωμε τὰ Ἐξοχικὰ Ἐκπαιδευτήρια καὶ μερικὰ παλιὰ σχολεῖα) φαίνεται, πὼς καὶ ἔμεῖς στὴ Γερμανία ἀρχίζομε νὰ ἀποχτιῶμε παιδαγωγικὰς ὀργανώσεις μὲ τοὺς συνδέσμοις τῆς Ἐθνικῆς Ἀμυνας, τὶς ὀμάδες Ἀνιχνευτῶν, τοὺς Προσκόπους κτλ. Ὅπως ἀποτελοῦν σήμερον οἱ ὀργανώσεις αὐτὲς ἓνα σχολεῖο τῆς ἀγάπης, τῆς καρτερίας, τῆς αὐταπάρανης, ἔτσι θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν ἓνα ὑπέροχο σχολεῖο γιὰ τὴν καλλιέργειαν ὅλων τῶν μορφῶν τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης. Ὅλες οἱ μορφὲς τῆς αὐτοδιοικήσεως, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἐφαρμοστοῦν στὰ ἀνώτερα σχολεῖα μας ἀνάλογα μὲ

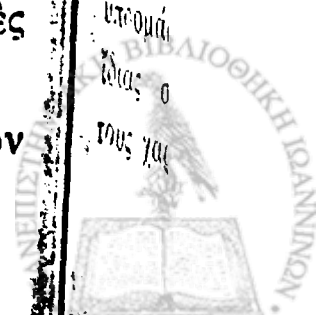

τὸ ὑλικὸ τῶν μαθητῶν καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ποιότητα τῶν δασκάλων, θὰ μπορούσαν νὰ διοργανώνονταν ἔτσι, πὺ νὰ ἦσαν σύγχρονα καὶ πολύτιμες εὐκαιρίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης.

Πῶς πρέπει τώρα νὰ λειτουργοῦν αὐτὲς οἱ ὀργανώσεις, μᾶς δίνουν ὁδηγίες τὰ Ἑγγλικά σχολεῖα, πὺ ἀνάφερα παραπάνω. Βέβαια ὄχι ὅλα, καὶ προπάντων τὰ λαϊκὰ καὶ συμπληρωματικὰ ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα τῆς Ἑγγλίας. Αὐτὰ εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις κατώτερα ἀπὸ τὰ Γερμανικά. Ἐπίσης δὲν εἶναι ὑποδείγματα ὅλα τὰ πολυάριθμα ἰδιωτικὰ σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας.

Ἡ παιδαγωγικὴ τους ἀξία εἶναι πολὺ διαφορετικὴ. Δίπλα σὲ ἔξοχα Ἰνστιτοῦτα, ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμὸς σχολεῖα χωρὶς καμιά ἀπόλυτη παιδαγωγικὴ ἀξία. Ὑποδείγματα εἶναι μόνο τὰ ἀρχαῖα Great Public Schools τοῦ Eton, Harrow, Rugby, Winchester κτλ. ἴσα ἴσα δηλαδὴ τὰ σχολεῖα, ὅπου μαζί μὲ τὰ κολλέγια τῶν δύο ἀρχαίων Πανεπιστημίων τῆς Oxford καὶ Cambridge προετοιμάζονται τὰ παιδιά τῶν καλύτερων οἰκογενειῶν γιὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴ. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ προτάξω ἔδῳ τὶς ἀτομικὲς μου παρατηρήσεις, πὺ ἔκαμα ὁ ἴδιος προπάντων στὸ Eton καὶ Oxford. Προτιμῶ καλύτερα νὰ ἀφήσω νὰ μιλήσῃ ὁ μεγάλος Ἑγγλος καὶ φίλος τῆς Γερμανίας καὶ τοῦ Γερμανικοῦ πολιτισμοῦ λόρδος R. B. Haldane. Στὸν πρωτανικὸ του λόγο γυρίζοντας στοὺς φοιτητὲς τοῦ Ἐδιμβούργου τὸ 1907, τοὺς λέει:

«Ἐμεῖς δὲν ἀνατραφήκαμε, γιὰ νὰ ἀφήσωμε τὸν

ἑαυτὸ μας στὸ ἔλεος τοῦ κράτους, πὺ ἴσως ἴσως πολὺ λίγη βοήθεια μπορεῖ νὰ μᾶς δώση. Ἐμεῖς ἀνατραφήκαμε ἔτσι, πὺ νὰ στηριζώμαστε μόνο στὸν ἑαυτὸ μας. Ἡ ἔξη τῆς αὐτοπεποίθησης, νὰ μὴ περιμένουμε ἀπὸ κανένα τριγύρω μας βοήθεια, μᾶς ἀνάπτυξε τὴν ἀγάπη στὶς προσωπικὲς ἐπιχειρήσεις, καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ κυβερνᾶμε ἀπολίτιστους λαούς. Καὶ τὴν ἀνάπτυξε σὲ τέτιο τρόπο, πὺ κάνει μερικοὺς Γερμανοὺς νὰ συλλογίζονται καὶ νὰ σκέπτονται, ἂν εἶναι στὴ χώρα τους ὅλα τὰ πράματα στὴ θέση τους. Παίρνουν τὰ δικά μας Great Public Schools καὶ τὰ συγκρίνουν μὲ τὰ δικά τους μεγάλα σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας. Καὶ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ρωτιοῦνται σήμερα, ἂν μπορῆ τὸ Γερμανικὸ Γυμνάσιο μὲ τὸ ἀλάθητο παιδαγωγικὸ καὶ διδαχτικὸ του σύστημα νὰ συναγωνιστῆ στὴν πράξη μὲ τὸ ἀνοργάνωτο δικὸ μας Eton καὶ Harrow, ὅπου μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ἐλλείψεις στὴ θεωρητικὴ σπουδῆ, μὰ ὅπου τὰ ἀγόρια αὐτοδιοικοῦνται σὰν μέσα σ' ἓνα μικρὸ κράτος καὶ οἱ δάσκαλοι μὲ κάθε τρόπο τὰ ἐνθαρρύνουν σ' αὐτὸ.»

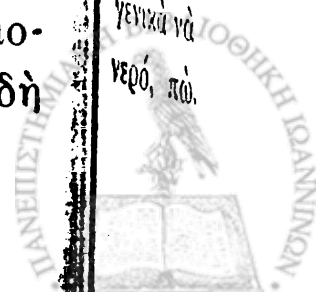
Νά, πὺ βρῖσκεται ἡ οὐσία τῆς ἀγωγῆς σ' αὐτὰ τὰ σχολεῖα. Κάθε μαθητῆς εἶναι μέλος σὲ μιὰ ἢ περισσότερες ἐργασιακὲς κοινότητες. Οἱ κοινότητες αὐτὲς δὲν ἔχουν ποτὲ μεγάλο ἀριθμὸ μαθητῆς· ἀποτελοῦνται πάντοτε ἀπὸ μικρὲς ὁμάδες. Τὴν ἐργασιακὴ αὐτὴ κοινότητα τὴν εὐκολύνει πολὺ στὸν καταρτισμὸ της ἡ διαίρεση σὲ πολλὰ τμήματα, ὁμάδες ἢ ὑποομάδες τῶν μαθητῶν τῆς ἴδιας τάξης ἢ τῆς ἴδιας σχολικῆς χρονιάς, ἀνάλογα μὲ τὰ φυσικὰ τους χαρίσματα, τὴν ἐπιμέλεια ἢ τὴν ἐπιστημονικὴ

τους κλίση. Κάθε τμήμα κατοικεῖ σὲ ξεχωριστὸ σπίτι καὶ ζεῖ μιὰ κοινὴ ζωὴ. Κάθε τάξη τοῦ σχολείου ἔχει τὸν ἀντιπρόσωπο της, πού τὸν διάλεξε μόνη της. Τὸ σχολεῖο πάλι ἔχει δικούς του ἀρχηγούς, πού ἡ ἐκλογή τους γίνεται ἀπὸ ὅλο τὸ σχολεῖο. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καλλιεργεῖται τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης γιὰ κάθε ἐνέργεια στοὺς νεώτερους καὶ ἀπειρότερους καὶ γίνεται παράδοση, πού κρατᾷ αἰῶνες τώρα μέσα στὸ σχολεῖο καὶ στοὺς μαθητές.

Γνωρίζω πολὺ καλὰ, πὼς καὶ ἡμεῖς στὴ Γερμανία ἔχομε μερικὰ παρόμοια παραδείγματα (π.χ. Schulpforta) καὶ πὼς τὰ καλύτερα ἔξοχικὰ ἐκπαιδευτήρια κατὰ τὸ ἔξοχο παράδειγμα τοῦ Dr. Lietz κινουῦνται ἐπάνω στὴν ἴδια κατεύθυνση. Συγκρίνοντας τα ὅμως τὰ λίγα αὐτὰ παραδείγματα μὲ τὸ ἀμέτρητο πλῆθος τὰ δημόσια σχολεῖα—αὐτὰ προπάντων ἐπιδείχνει ἡ Γερμανία, ἐνῶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ σχολεῖα μάθησης, σχολεῖα γνώσεων—βλέπομε πὼς δὲν εἶναι οὔτε «σταγὼν ἐν ὠκεανῷ». Πολλὰ ἀνώτερα γερμανικὰ σχολεῖα ἔχουν καὶ οἰκοτροφεῖα. Σ' ὅλα ὅμως αὐτὰ τὰ οἰκοτροφεῖα, ὅπως καὶ στὶς ἔξαιρέσεις, πού ἀνάφερα, βασιλεύει τὸ πνεῦμα μιᾶς ἐτερόνομης ἐξωτερικῆς καὶ ὄχι τῆς αὐτόνομης ἐσωτερικῆς πειθαρχίας. Δὲν προτείνω, κάθε ἄλλο, νὰ χαλαρώσωμε τὴν αὐστηρὴ διανοητικὴ καλλιέργεια, πού ἴσα ἴσα διακρίνει τὰ καλὰ ἀνώτερα σχολεῖα τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν ἄλλων κρατῶν. Μὰ λέω, πὼς πρέπει νὰ εἶναι ἡ πιὸ θερμὴ εὐχὴ ὅλων μας νὰ συνδυαστῇ τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς ριζικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὑλικοῦ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοδιοίκησης, δηλαδή

μ
κ
ἀν
κο
μα
ἦ
σε
ὅτα
κεια
καθ
κίε
ἀνω
χασμ
μόσει
κίμια
γαλιτα
δὲν μα
ἐργασί
νὰ μι.
κάθε ἀ
ἐνωσα
ἴσο
τῆς ἀγα
πείρα, κ
«Οὐκ
εἶναι νὰ
γενικά νὰ
νερό, πὼ.

μέ τὸ πνεῦμα τῆς προσωπικῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἠθικῆς γενναιότητος καὶ πρωτοβουλίας.

Ὅτι ἓνας τέτιος συνδυασμὸς εἶναι ἐφαρμόσιμος ἀκόμη καὶ στὰ δημόσια σχολεῖα, ποὺ δὲν ἔχουν οἰκοτροφεῖα ὅπως τὰ Great Public Schools, καὶ οἱ μαθητὲς τους κατοικοῦν στὰ οἰκογενειακὰ τους σπίτια ἢ σ' ἄλλες οἰκογένειες, μοῦ τὸ ἔδειξε καθαρὰ μιὰ ἐπίσκεψη μου στὴν Ἀκαδημία τοῦ Ἐδιμβούργου.

Ἡ «Ἀκαδημία» εἶναι ἓνα σχολεῖο μέσης Παιδείας ὅπως τὰ Γερμανικὰ Γυμνάσια ἢ τὰ Πρακτικὰ Λύκεια. Ἐνας Ἀγγλος φίλος μου, ὁ Mr. Pressland, καθηγητῆς σ' αὐτὴ τὴν Ἀκαδημία, ἀφοῦ τὸν παρακάλεσα, ἔδωσε ἀπροειδοποίητα στοὺς μαθητὲς τῶν ἀνωτέρων τάξεων νὰ γράψουν γιὰ ἔκθεση, τοὺς στοχασμοὺς των γιὰ τὴν αὐτοδιοίκηση, ποὺ εἶχαν ἐφαρμόσει στὸ σχολεῖο τους. Μοῦ ἔστειλε ἔπειτα ὅλα τὰ δοκίμια τῶν μαθητῶν καὶ τὰ διάβασα μὲ ὀλοένα μεγαλύτερο θαυμασμό. Λυπᾶμαι εἰλικρινὰ, πολὺ, ποὺ δὲν μπορῶ νὰ δημοσιέψω ἔδῳ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐργασίες. Αἰστάνομαι ὅμως τὴν ἀνάγκη νὰ ἀφήσω νὰ μιλήσῃ ἓνας μαθητῆς, μὲ τὴν πεποίθηση, πὼς κάθε ἀναγνώστης, θὰ νιώσῃ τὴν ἴδια ἐντύπωση, ποὺ ἔνιωσα καὶ ἐγώ.

Ὑστερα ἀπὸ μιὰ γενικὴ εἰσαγωγὴ γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς γράφει ὁ μαθητῆς ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ του πείρα, καθὼς εἶναι φανερό.

«Οὐσιαστικὴ ἀπαίτηση γιὰ ἓνα ἰδανικὸ σχολεῖο εἶναι νὰ ἔχῃ ἓνα θεσμό, ποὺ ἐμεῖς θὰ μπορούσαμε γενικὰ νὰ τὸν ὀνομάσωμε «**Ἐπιμελητὲς**». Εἶναι φανερό, πὼς σὲ κάθε μεγάλο σχολεῖο παρουσιάζονται

πάντοτε ἓνα σωρὸ μικροπράματα, πού μποροῦν πολὺ καλύτερα νὰ τὰ χειριστοῦν οἱ μαθητὲς, παρὰ οἱ δασκάλοι. Οἱ ἐπιμελητὲς βρίσκονται σὲ πολὺ στενότερη ἐπαφή μὲ τὸ σχολεῖο, τοῦ πιάνουν τὸ σφιγμὸ του καὶ μποροῦν κατὰ κανόνα νὰ ἐξακριβώσουν ἄμεσα τὶς αἰτίες ἑνὸς κακοῦ. Ζεῖ ἀκόμη μέσα στοὺς μαθητὲς—καὶ μοῦ κάνει κακὸ πού πρέπει νὰ τὸ εἰπῶ—ἓνα εἶδος ὑποψίας. Αὐτὸ παρακινεῖ τοὺς περισσότερους ν' ἀντικρούζουν τὸ δάσκαλο ἔτσι μὲ κάποιο θυμό, σὰν ἱεροξεταστή, πού σὲ τίποτε ἄλλο δὲν ἔχει τὸ νοῦ του, παρὰ πὼς θὰ τιμωρήσῃ κάποια νέα παρεκτροπὴ μὲ νέες τιμωρίες. Εἶναι ὅμως φανερὸ, πὼς ὑπάρχουν ἁμαρτήματα, ὅπως οἱ ἀδιάντροπες ἀπειλές, τὰ ἀνήθικα λόγια, οἱ ἄσεμνες χειρονομίες, κ.τ.λ. πού καλύτερα ἀπὸ τὸν πιὸ ἄγρυπνο δάσκαλο μποροῦν νὰ τὰ ἐξακριβώσουν καὶ νὰ τὰ ξεριζώσουν οἱ σχολικοὶ ἐπόπτες, εἴτε ἐπιμελητὲς λέγονται, εἴτε ἔφοροι, εἴτε ὅπως ἄλλιῶς θέλεις ὀνόμασε τους.

Ἐξὸν ὅμως ἀπὸ τὸ φαινόμενο, πού ἐξηγήσαμε, ἅμα καλοεξετάσῃ κανεὶς τὸ ζήτημα, βλέπει καὶ μιὰ ἄλλη πλευρὰ καθαρὰ ἀρνητικὴ.

Ἔχουν δηλαδὴ σχετικὰ μὲ τὴν ἐξάσκηση τοῦ ἀξιωματος καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἐπιμελητὲς ἀνυπολόγιστη ὠφέλεια. Τὴν καλύτερη ἀγωγὴ παίρνει, καθὼς λένε, ὅποιος ἀναλαβαίνει μιὰ ἐμπιστευτικὴ θέση καὶ ἔχει χροὸς νὰ φροντίζῃ γιὰ τοὺς ἄλλους χωρὶς καμιὰ ἀτομικὴ ὠφέλεια. Ἡ θέση τοῦ ἐπιμελητῆ συνοδεύεται μὲ εὐθύνη καὶ ἡ εὐθύνη εἶναι περισσότερο ἀπὸ ὅλα ἡ πηγὴ κάθε καλοῦ, πού μπορεῖ νὰ κρούβεται μέσα σ'ένα παιδί. Αὐτὴ μορφώνει τὸ χαρακτῆρα του καὶ τὸν κάνει

κατα
καὶ ἄ
Γ
αὐτὸ
μία
ρων
τὸ εἶ
ἰάει
πιμελ
ἄζει
ογο ὅ
Πρόεδ
Ἄρχ
βύση
ἐν ἐργ
ίου γέ
ῶτητα
μοῦ καὶ
τὴν ἐπι
ἐν ἔφο
γασίες,
α. Μὲ τὸ
ἐκλογὴ
ὲν ἐποψ
βριότητα
υ μὲ ἐκ
τὸ ἀλλ
ὲν γάνει
προσέσε ν
ἡ ἐκλογ
Ἡ ἀγωγή

ατάλληλο για τὴ μελλοντικὴ ζωὴ του περισσότερο ἀπὸ τὴν πιὸ συστηματικὴ σπουδὴ τῶν κλασσικῶν».

Παραθέτει ἀκόμη μερικοὺς στοχασμοὺς ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ ἐξακολουθεῖ: «Στὴν «Ἀκαδημία» τοῦ Ἐδιμβούργου ὑπάρχει ἓνα σύστημα ἐφόρων, πὺν μπορεῖ νὰ εἰπῆ κανεὶς, πὺς εἶναι μοναδικὸ τὸ εἶδος του. Καλοεξετάζοντας το βλέπομε, πὺς πλησιάζει τὸ ἰδανικόν, ὅσο μπορεῖ νὰ τὸ πλησιάσῃ. Οἱ τιμηλητὲς ἐκλέγονται ἀπὸ τὶς μεσαῖες καὶ ἀνώτερες τάξεις ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς μαθητὲς καὶ ἀπὸ κατάλογο ὑποψηφίων πὺν κατάρτισε ὁ Γυμνασιάρχης. Ὁ πρόεδρος τῶν ἐφόρων τῆς ἀνώτερης τάξης, πὺν εἶναι Ἄρχηγὸς ὅλου τοῦ σχολείου, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ βύσῃ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὑποψηφίων, ὅποιον νὰ ἐγκρίνῃ. Τὰ σπουδαιότερα προσόντα τοῦ ὑποψηφίου γιὰ τὴν ἐφορία εἶναι ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ ἰκανότητα στὸ κρίκει ἢ στὴν ποδόσφαιρα. Ὑπάρχει ὡς καὶ κάποιος περιορισμὸς. Κανένας δὲν μπορεῖ ἐλπίζει, πὺς θὰ γίνῃ δεχτὸς στοὺς ὑποψηφίους γιὰ τὴν ἐφορία, ἅμα δὲν εἶναι καλὸς καὶ στὶς σχολικὲς ἡγασίες, ὅσο κι ἂν εἶναι ἀνυπέρβλητος στὰ παιγνίδια. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ εἶναι σχεδὸν ἐξασφαλισμένη ἡ ἐκλογή τῶν καλύτερων. Ὅτι γίνεται τὸ διάλεγμα τῶν ὑποψηφίων ἀπὸ τὸν Γυμνασιάρχη, δίνει κάποια βεβαιότητα, πὺς θὰ εἶναι εὐκόλη ἡ συνεργασία τῶν μετ' ἐκείνους, πὺν ὁ ἴδιος διάλεξε. Τὸ Veto ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πὺν ἔχει ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐφόρων κάνει ἀδύνατη τὴν εἰσχώρηση ὅποιουδήποτε ἄλλου νὰ ἔχη κακὴ ἐπιρροή. Ὅτι πάλι γίνῃ ἡ ἐκλογή ἀπὸ τοὺς μαθητὲς, εἶναι σοφώτατο. Ὅτι ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη

σοι ἐκλέγονται, εἶναι βέβαιοι πὼς ἔχουν τὴ γενικὴ κα
ἐμπιστοσύνη καὶ πὼς ὅλοι θὰ τοὺς ὑπακούσουν. ἐλέ

Οἱ ἔφοροι ἐποπτεύουν τὴν ἠθικὴν στὴ σχολικὴν ἔπα
ζωή. Προσέχουν νὰ μὴ γίνεταί καμιὰ ἀνειλικρίνεια, στή
στὰ παιγνίδια, καμιὰ ἀδιαντροπία ἢ ἀνηθικότητα, κρο.
στὴν ἄλλη σχολικὴν ζωή. Ἐλέγχουν τὴ συμπεριφορὰ τους
τῶν μαθητῶν καὶ ἐμποδίζουν κάθε παρεκτροπὴ καὶ εἶναι
ἀσωτία. Ἡ σπουδαιότερη τους ὁμως ὑπερεσία εἶναι ἐξ ὅ
νὰ ἐπαγρυπνοῦν γιὰ τὴν καλὴν φήμην τοῦ σχολείου. κοντα

Μὲ σταθερὸ χέρι φροντίζουν νὰ ἀπομακρύνουν ἀνοίγι
κάθε τι, πὺ θὰ μποροῦσε νὰ βλάβῃ αὐτὴ τὴ φήμην, νὰ με
Τὸ συμβούλιο τους ἔχει τὴν ἐξουσία νὰ ἐπιβάλλῃ μέ-μοια.
χρις ἐνὸς ὁρίου σωματικὰς ποινές, μὰ καὶ ὁ καθένας ὁ μαθ
τους μόνος του μπορεῖ ἄλλες μικρότερες, ὅχι ὁμως σχολεί
καὶ σωματικὰς. Σὲ κάθε ὁμως περίπτωσιν σωματικῆς ἰαση
ποινῆς, ἔχει τὸ δικαίωμα ὁ τιμωρημένος νὰ ἀναφερθῆ ἀπὸ ἐκ
θῆ στὸ Γυμνασιάρχην. » οα τοῖ

Πολὺ ἐνδιαφερομένη, διδαχτικώτατη καὶ μὲ ὅλι-ἄλλους
τὴν εἰλικρίνεια γραμμὴν εἶναι ἡ περιγραφὴ ἐνὸς ὅ
ἄλλου εἴδους ἐφόρων· θὰ προσπαθῆσω νὰ τὴν δώσω ἀπὸ κα
σύστημα. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ἐφόρους ὑπάρ-καὶ παρ
χουν καὶ οἱ κατώτεροι, δύο-τρεῖς σὲ κάθε τάξιν σχολείου
Ἐκλέγονται ἄμεσα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τῆς τάξεως αὐτῆς
Ἐχουν γιὰ ἔργον τους τὴν ἐσωτερικὴν ἐποπτεία τῆς τάξεως καὶ
τάξεως τους. Ὅσο στερεὸ εἶναι τὸ σύστημα τῶν ἀνώτερων καὶ
τερων ἐφόρων, «τόσο σάπιον εἶναι τὸ σύστημα τῶν κατώτερων» ὅπως μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ μαθητής. Γιατὸς τοῦ
πρῶτα πρῶτα, μπορεῖ νὰ ἐκλεγῆ κάθε μαθητής, μόνον ὅσο κα
καὶ μόνον γιὰτὶ εἶναι εὐάρεστος στὴν τάξιν· καὶ ἐπειδὴ Πιστι
ὁ κάθε «ἀστεῖος κατεργαράκος» φαίνεται στὰ μεταγραφῆ τ

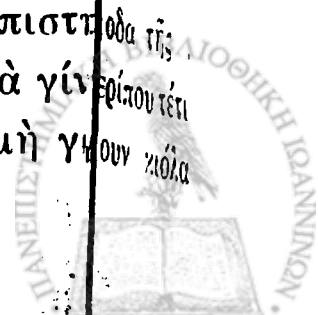
ια τῶν παιδιῶν σὰν ἕνας ἥρωας, γι' αὐτὸ συχνὰ κλέγονται κατώτεροι ἔφοροι τέτιου εἴδους μαθητές. Ἐπειτα αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἔχουν διόλου τὸ συναίτημα τῆς ἐξουσίας ἢ κι ἂν τὸ ἔχουν εἶναι πολὺ μικρό. Τὸ ἄξιωμα τους καταφρονιέται ἀπὸ τοὺς ἴδιους οὖς συμμαθητές τους. Σὲ ταραχώδικες στιγμὲς αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀποδιοπομπαῖοι τράγοι τῆς τάξης· στίς ὁμάδες ὅμως περιστάσεις ἀσκοῦν τὰ ὑψηλότετα καθήκοντα τους, «νὰ μοιράζουσι δηλαδὴ τὰ τετράδια, νὰ ανοίγουν καὶ νὰ κλείνουν τὶς πόρτες καὶ τὰ παράθυρα, νὰ μαζεύουσι τὰ λησμονημένα βιβλία καὶ ἄλλα παρόμοια.» Στὴ θέση αὐτοῦ τοῦ συστήματος προτείνει μαθητὴς ἕνα ἄλλο. Νὰ διορίζη ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου ἕναν ἔφορο σὲ κάθε τάξη ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῶν ἀνώτερων ἐφόρων· κι αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ ἐκείνους, πού θὰ διακρίνονταν γιὰ τὸ χαραχτήρα τους καὶ γιὰ τὴν ἱκανότητά τους νὰ διοικοῦν ἄλλους.

Ὅ,τι μᾶς περιέγραψε ὁ μαθητὴς, μὲ τρόπο τόσο πλὸ καὶ πραγματιστικὸ, μὲ εἰλικρίνεια, χωρὶς στόμφο καὶ παχιά λόγια, καθρεφτίζει τέλεια τὸ πνεῦμα τοῦ σχολείου, ὅπως καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸ εἶχα παρατηρήσει πρὶν δυὸ χρόνια. Εὐχόμαι νὰ ἦταν βολετὸ νὰ ἴπνεε καὶ στὰ δικὰ μας τὰ ἀνώτερα Γερμανικὰ σχολεῖα καὶ προπάντων σ' ἐκεῖνα, πού προορίζονται νὰ ἀπορφώσουν τοὺς πνευματικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀρχηγούς τοῦ τόπου μας. Θὰ μποροῦσα πολὺ καλὰ νὰ ἀκούσω καὶ τὶς δικές μου παρατηρήσεις καὶ ἐντυπώσεις. Πιστεύω ὅμως, πὼς σ' αὐτὴ τὴν περίστασι ἢ περιγραφή τοῦ παιδιοῦ, πού μοῦ εἶναι εὐκόλο νὰ τὴν

πολλαπλασιάσω σὲ παραδείγματα, ἔχει μεγαλύτερη ἐπίδραση. Ἐνα μόνο προσθέτω, πῶς σ' ὅλα τὰ Great Public Schools καθὼς καὶ στὰ καλὰ ἰδιωτικὰ σχολεῖα ὑπάρχουν τέτιες καὶ παρόμοιες ὀργανώσεις, πού φροντίζουν γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ πολίτη.

Οἱ ὀργανώσεις αὐτὲς, πού ἔχουν σκοπὸ τὴν καλλιέργεια τῶν κυριώτερων ἀρετῶν τοῦ πολίτη, συμπληρώνονται σ' ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ μὲ θαυμάσια ἀποτελέσματα ἀπὸ τοὺς συλλόγους συζητήσεων (Debating Clubs). Οἱ σύλλογοι αὐτοὶ μαζί μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας ἀποτελοῦν σπουδαία μορφή τῆς πολιτειακῆς μόρφωσης. Γιατὶ στὴν περίπτωσι αὐτῆ, ἡ μόρφωσι δὲν ἐπιβάλλεται ἀπέξω καὶ ἀναγκαστικὰ στὸ μαθητὴ παρὰ ἀνθίζει ἀπὸ μέσα του, μὲ τὶς ἴδιες του τὶς ὁμιλίαι, μὲ τὴν ἐλεύθερη συζήτηση καὶ τὶς ἐργασίαι του. Ἐμεῖς στὴ Γερμανία, στὰ δικὰ μας τὰ Γυμνάσια τέτοιους συλλόγους τοὺς ἀγνοοῦμε. Στὰ Πανεπιστήμια μας τώρα τὰ τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια ἄρχισαν οἱ ἐλεύθεροι φοιτητικοὶ σύλλογοι, ὁ Ἐλεύθερος Ἀκαδημαϊκὸς Σύνδεσμος, οἱ παιδαγωγικὲς καὶ κοινωνικοεπιστημονικὲς ἐνώσεις καὶ μερικοὶ ἄλλοι φοιτητικοὶ σύνδεσμοι νὰ κάνουν κάπου κάπου καὶ κάποια συζήτηση ἐπάνω σὲ γενικὰ πολιτειακὰ ζητήματα, ἀμα κανεὶς καμιὰ διάλεξι ὁμιλητῆς, πού δὲν ἀνήκει στὸν κύκλον τῶν φοιτητῶν. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ταχτικὲς ὁμιλίαι στὸ φοιτητικὸ μας κόσμον, ὅπου εἶναι γενικὴ ἡ συμμετοχὴ τῶν φοιτητῶν στὴ συζήτηση, ὅπως γίνεται στοὺς συλλόγους τῶν Πανεπιστημίων τῆς Oxford καὶ Cambridge. Ἐκεῖ νὰ γίνῃ ἕνας φοιτητῆς Πρόεδρος, νομίζεται μεγάλη τιμὴ

βλους τοὺς φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου ἀνήκει.
Στὴ Γερμανία εἴμαστε ἀκόμη πολὺ δειλοὶ γιὰ τέτιες
πρωτοβουλίες τῶν σπουδαστῶν καὶ πολὺ περισσότερο
σχολικὰ μὲ τοὺς μαθητὲς στὶς ἀνώτερες τάξεις τοῦ Γυ-
μνασίου. Συνειθισμένοι μὲ τὸ σύστημα μας νὰ κηδε-
μονεύωμε παντοῦ τοὺς μαθητὲς, φοβούμαστε τίποτε
καρεκτροπές, ἅμα δώσωμε ἐλευθερία στὶς ὁμιλίες καὶ
τὴν ἐργασία τους. Μόνο σὲ σχολικὸ σύστημα, σὰν
τῆς «Ἀκαδημίας» τοῦ Ἐδιμβούργου, ὅπου οἱ μαθη-
τὲς συνειθίζουν ἀπὸ μικροὶ μὲ πρωτόβουλες ἐνέργειες
καὶ μὲ συναδελφικὴ συνεργασία νὰ ἀγρυπνοῦν γιὰ
τὴν τιμὴ καὶ ὑπόληψη τοῦ σχολείου τους—εἴτε Γυμνά-
σιο αὐτὸ εἶναι, εἴτε Πανεπιστήμιο—μόνο ἐκεῖ μπορεῖ
τὸ ἀνθίσθη ἢ γερῆ ἐκείνη ὠριμότητα, ποὺ ξέρεи νὰ
ἀναγνωρίζη καὶ νὰ περιφρουρῆ τὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς
ἐλευθερίας, ἀκόμη κι ὅταν πίσω τους, στὸ βάθος, δὲν
παύχει καμιὰ ξένη ἐπιβολή. Στὶς Ἐνωμένες Πολι-
τείες τῆς Ἀμερικῆς δὲ βρῆκα κανένα σχολεῖο χωρὶς
αὐτοὺς τοὺς συλλόγους συζητήσεων. Στὴ Νέα Ὑόρκη
ἐξέστης συνάντησα ἀκόμη καὶ σὲ μερικὰ δημοτικὰ scho-
λα καὶ προπάντων στὰ σοσιαλιστικὰ Κέντρα. Τὰ
σοσιαλιστικὰ αὐτὰ Κέντρα εἶναι ὁργανώσεις, ποὺ με-
νοῦν μόλις 6 χρονῶν ζωῆ. Μαζεύουν τοὺς νέους, ποὺ
φοιτοῦν σὲ ἀνώτερα σχολεῖα, ἡλικίας 10—18χρο-
νῶν, ἀγόρια καὶ κορίτσια μαζὶ, καὶ ἰδρύουν ἐλεύθε-
ρους συλλόγους, ποὺ τοὺς ἐγκατασταίνουν στὰ χτίρια
τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ ποὺ συντηροῦνται μὲ
ἐπιχορηγία τῆς πολιτείας. Ἡ Νέα Ὑόρκη ἔχει τώρα 50
αὐτοῦ τοῦ τύπου τέτια σοσιαλιστικὰ Κέντρα. Ἀπ' αὐτὰ μερικὰ
ἔχουν κιάλας ἰδρύσει τὸ καθένα τους ὡς 20 τέτιους

ἐλεύθερους συλλόγους, καὶ ἀνάμεσα τοὺς τὸ λιγώτερο ἓνα σύλλογο συζητήσεων.

Στὰ Γερμανικὰ μας Γυμνάσια τὴν πολιτειακὴν διδασκαλίαν τὴν ἔχει ἀναλάβει σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας. Καὶ μόνον ὅπου γίνεται διδασκαλία τῆς οἰκονομικῆς γεωγραφίας, παίρνει καὶ αὐτὴ λίγο μέρος. Μπορῶ βέβαια νὰ φανταστῶ διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας ἢ τῆς οἰκονομικῆς γεωγραφίας ποὺ νὰ κἀνη περιττὴ τὴν ἰδιαίτην πολιτειακὴν διδασκαλίαν. Στὰ κλασσικὰ μάλιστα Γυμνάσια μιὰ τέτοιον εἰδικὴν διδασκαλίαν εἶναι ὀλότελα περιττὴ. Ἐκεῖ πλουσιώτατη Ἑλληνικὴ καὶ Λατινικὴ φιλολογία φέρνει μόνον τῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ ποικιλώτατα πολιτειακὰ ζητήματα γιὰ συζήτησιν. Καὶ ὑπάρχουν καὶ καθηγητὲς τῆς ἱστορίας στὰ Γυμνάσια μας—ἐγὼ ἴδιος γνώρισα προσωπικὰ μερικοὺς—ποὺ ἢ βαθύνουσι θερμότητά τοὺς μεταμορφώνει κάθε σχεδὸν μάθημα ἱστορίας σὲ φρονηματιστικὴν διδασκαλίαν γιὰ τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν πατρίδα. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς μας δὲν εἶναι πολὺ ἀνώτεροι ἀπὸ τὰ ἐγκεκριμένα γιὰ τὰ Γυμνάσια ἐγχειρίδια τῆς ἱστορίας.

Ἐκεῖνο ποὺ κἀνει τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας μας στὴ Γερμανία ἄκαρπη καὶ μερικὲς φορὲς ὀδυνηρὰ βλαβερὴ στὴν ἀγωγὴ τοῦ πολίτη, δὲν εἶναι μόνον τὸ παραφόρτωμα τῆς διδαχτικῆς ὕλης. Κυριώτατα εἶναι ἢ ταπεινὴ κατωτερότητα τῆς περιγραφῆς, ποὺ συγχρόνως μποροῦμε νὰ τὴν παρατηρήσωμε, εἴτε ἐκεῖ ὅπου λέγόμενες ἀναγνωρισμέναι ἀξίαι ἀντιπροσωπεύουν ἀπὸ ἀνάξια πρόσωπα, εἴτε ὅπου, γιὰ νὰ μὴν περὶ

τάχα τίποτε τὸ συναίσθημα τῆς ἀξίας, πρόσωπα καὶ καταστάσεις ἀποσκεπάζονται μὲ ὄραϊα χρώματα, ἐνῶ, ἀντίθετα περιγράφονται μὲ τὰ πιὸ σκοτεινὰ χρώματα ὑπέροχοι ἄντρες, ἐπειδὴ ἤρθαν σὲ σύγκρουση μὲ τὶς ἀναγνωρισμένες ἀξίες, ἔφεραν ἀνατροπὲς ἢ ἔχασαν καὶ τὴ ζωὴ τους πολεμώντας νὰ δώσουν νέες ἀνώτερες μορφὲς ζωῆς στὴν κοινωνία. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη μόνο λίγα βιβλία ἱστορίας ξέρω ἀψεγάδιαστα, ἀπ' ὅσα ἔχουν ἐγκριθῆ γιὰ τὰ Γυμνάσια. Στὰ περισσότερα ἐγχειρίδια μόνο ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων ἐκθέτεται πραγματικὰ ἀντικειμενικά.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ μᾶς φανῆ ἀκατανόητο, γιὰτὶ μένουν πολὺ συχνὰ ἄγνωστες στὸ μαθητὴ οἱ σπουδαιότερες αἰτίες γιὰ τὸ ξετύλιγμα τῶν γεγονότων, γιὰτὶ μερικὰ σπουδαῖα γεγονότα φαίνονται σὰν πράξεις αὐθαίρετες ἢ τυχαῖες, καὶ γιὰτὶ δὲν καλλιεργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας.

Δὲν λέω—γιὰ νὰ ἀποφύγω κάθε παρεξήγηση— πὼς πρέπει ἀπὸ τὴ μικρὴ του ἡλικία νὰ παρακινοῦμε τὸ μαθητὴ σὲ κριτικὴ τῶν ὀργανισμῶν, πού ἔγιναν πιὰ ἱστορικοί, καὶ τῶν ἀξιῶν, πού ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο τους. Κάθε ἄλλο αὐτὸ θὰ τὸ θεωροῦσα μεγάλο σφάλμα.

Ἡ διδασκαλία ὅμως τῆς ἱστορίας πρέπει νὰ ἐυπνήσῃ σὲ τέτιο τρόπο τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν στὶς ἀνώτερες τάξεις, ὥστε αὐτοὶ μόνοι τους, αὐτότελα, καὶ μὲ τὴ βοήθεια κατάλληλων σχολικῶν βιβλιοθηκῶν νὰ πιάνουν τὸν Sybel, Ranke, Treitschke, Giesebrecht, Gervinus καὶ νὰ μορφώνουν ἀτομικὴ γνώμη γιὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα. Πρέπει νὰ τοὺς

κάνη νὰ νιώθουν ἔσωτερικὴ δίψα γιὰ τὶς πηγές, ἐπειδὴ αὐτὲς δίνουν χρῶμα καὶ πλαστικότητα στὴ σημερινὴ ἐγκυκλοπαιδικὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας καὶ σπρώχνουν αὐθόρμητα τὸ μαθητὴ νὰ σχηματίσῃ κάθε φορὰ ἄτομικὴ κρίση. Ἴσως νὰ ἀνοίξῃ τὸ δρόμο πρὸς αὐτὴ τὴ διεύθυνση ἢ νέα κίνηση, πὺν προσπαθεῖ νὰ συνδέσῃ τὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας μὲ τὴ μελέτη βιβλίων πηγῶν. Ὁ Gustav Lambek βγάζει τώρα μιὰ θαυμάσια συλλογὴ πηγῶν σὲ φτηνὰ φυλλάδια στὰ ἐκδοτικὰ καταστήματα Teubner. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ διάβασα καὶ ἐγὼ καὶ τὰ βρῆκα παραπολὺ ὠφέλιμα, ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς δικές μου ἱστορικὲς γνώσεις, ὅπως π.χ. τὰ φυλλάδια γιὰ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ Stein—Handenberg, γιὰ τὴν κίνηση τῶν Γράκχων, γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ Παπισμοῦ ὡς τὸ Γρηγόριο τὸν 7ο κτλ. Τέτιες συλλογὲς θὰ βοηθήσουν, βέβαια, νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀπαίτησή μου, μὰ πρέπει καὶ τὰ Γυμνάσια ν' ἀποφασίσουν τελοσπάντων νὰ περιορίσουν τὴ διδαχτικὴ ὕλη. Γιατὶ ὁ μαθητὴς, μαζὶ μὲ τὴ δίψα γιὰ τὶς πηγές, πὺν μπορεῖ νὰ τοῦ δώσῃ μιὰ καλὴ διδασκαλία ἱστορίας, πρέπει νὰ βρῖσκη καὶ τὸν ἀπαιτούμενο καιρὸ νὰ καταγίνῃ σοβαρὰ μ' αὐτὲς.

Καὶ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ γίνεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ πολιτειακὴ διδασκαλία, εἶναι ἀπαραίτητο, περισσότερο ἀπ' ὅλα, ἓνα σημαντικὸ κοσκίνισμα τῆς διδαχτικῆς ὕλης. Εἶναι ἀδύνατο νὰ φτάσῃ ὁ μαθητὴς νὰ μορφώνη ἄτομικὲς αὐτότελες κρίσεις, ἅμα ἔχῃ νὰ ἐπεξεργαστῇ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως γίνεται σήμερα, ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ ὅλους τοὺς λαοὺς. Φυσικὰ δὲν

μπορεῖ νὰ λείψη μιὰ σύντομη ἐποπτεία ὀλόκληρης τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Ἄμα ὅμως δώσωμε τὴν ἐποπτεία αὐτὴ στὶς 5 ἢ 6 κατώτερες τάξεις, τότε πρέπει στὶς τρεῖς ἀνώτερες νὰ γίνεται μιὰ βαθύτερη καὶ πιὸ λεπτομερειακὴ ἐπεξεργασία ὠρισμένων ἐποχῶν, ἐκείνων ποὺ εἶναι περισσότερο σπουδαῖες ἢ περισσότερο ἐνδιαφερτικὲς καὶ ὄχι νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ πρῶτος κύκλος τῆς παγκόσμιας ἱστορίας μὲ πλατύτερη τὴν ὕλη. Μόνον ἔτσι θὰ μπορέσωμε νὰ δώσωμε στὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας τὸ πρεπούμενο ἐκεῖνο βάθος, ποὺ φέρνει στὴ δημιουργία τῆς αὐτότελης κρίσης. Μόνον ἔτσι μπορεῖ ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας νὰ γεννήσῃ ζωντανὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γένεση τῆς κοινωνικῆς μας διάταξης καὶ νὰ ἔχῃ ἐπίδραση ἐπάνω στὴ βούληση μας.

Μόνον ἔτσι θὰ κατορθώσωμε, ὀδηγώντας τοὺς μαθητὲς τῶν ἀνώτερων τάξεων νὰ μελετοῦν μόνοι τους στὸ σπίτι διάφορα ἔργα, νὰ δημιουργήσωμε μαζὶ μὲ τὴν τάξη μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα ὁποιασδήποτε μεγάλης ἐποχῆς, μὲ ἐλεύθερες συζητήσεις (ἐλεύθερες στὴ μορφή καὶ στὸ περιεχόμενο) ἐπάνω στὶς γνῶμες, ποὺ σχημάτισαν μόνοι τους οἱ μαθητὲς καὶ τὶς ἀνακοίνωσαν στὴν τάξη. Τότε μόνο θὰ γίνῃ ζωντανὴ καὶ καρποφόρα ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας, ἅμα θὰ πάψῃ νὰ εἶναι ἄνοστο παιγνίδι ἐρωταποκρίσεων ἐπάνω στὸ περιεχόμενο τῶν σχολικῶν βιβλίων τῆς ἱστορίας, ἅμα θὰ δώσῃ τὸ δικαίωμα καὶ τὴ δυνατότητα στοὺς ὠριμότερους μαθητὲς τῆς τελευταίας τάξης τῶν Γυμνασίων, μελετώντας τὰ καλύτερα ἱστορικὰ ἔργα στὶς

σχολικὰς βιβλιοθηκὰς, νὰ σκέπτονται μὲ αὐτοτέλεια καὶ αὐτενέργεια ἐπάνω στὰ φαινόμενα μιᾶς πολυτάραχης ἱστορικῆς ἐποχῆς ἢ στὴν ἐξέλιξη τῶν νεώτερων κρατικῶν ὀργανισμῶν. Αὕτὴ εἶναι ἡ οὐσιαστικώτερη ἔννοια τῆς ἀρχῆς τοῦ σχολείου ἐργασίας στὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας. Ἄμα ρυθμίσωμε ἔτσι τὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας στὶς ἀνώτερες τάξεις, μπορούμε ἤσυχοι νὰ παραμερίσωμε κάθε εἰδικὴ πολιτειακὴ διδασκαλία, ποῦ γιὰ χάρη τῆς σήμερα καιροφυλαχτοῦν μερικὰ πρόωρα γεννημένα ἐγχειρίδια. Κι ἀκόμα καλύτερα θὰ εἶμαστε, ἅμα σύγχρονα ἐλεύθεροι μαθητικοὶ σύλλογοι συζητήσεων θὰ μπορούν ἀπὸ δική τους πρωτοβουλία νὰ συνεχίζουν ὅ,τι τὸ σχολεῖο ἀπὸ ἔλλειψη χρόνου δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακολουθήσῃ.

π
ἐ
ω
ἡ
τες
ἰ
λεί
λεί
νη
ἀπὸ
τάξ
ῶσι
ἀπὸ
ἐλλει
σκαλί
Κ
σκαλί
ἅμα
ταν σέ

VII

ΠΡΑΧΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΕ ΣΧΟΛΕΙΑ ΠΡΩΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

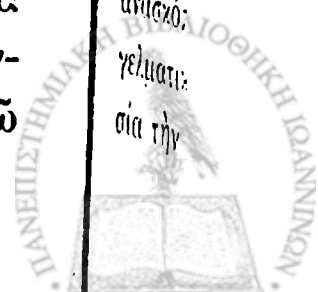
Διαφορετικὲς εἶναι οἱ συνθῆκες στὰ σχολεῖα τῆς πρώτης Παιδείας. Πρῶτα πρῶτα στὰ συμπληρωματικὰ ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα, ἐκεῖνα δηλαδή πού εἶναι προωρισμένα γιὰ τὴν ἀγωγή τῆς μεγάλης μάζας στὴν ἡλικία 14 - 18 χρονῶν, εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἰδιαίτερη πολιτειακὴ διδασκαλία. Καὶ ὁ λόγος εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Οἱ μαθητὲς τῶν συμπληρωματικῶν σχολείων πρέπει νὰ τελειώσουν πρῶτα τὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Στὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ μιὰ βαθύτερη ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας ἀπὸ πολιτειακὴ ἄποψη, ὅπως γίνεται στὶς ἀνώτερες τάξεις τῶν Γυμνασίων, ὅπου τὸ μαθητικὸ ὑλικὸ καὶ ὠριμώτερο εἶναι καὶ πνευματικὰ πολὺ ἀνώτερο. Καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος στὰ συμπληρωματικὰ σχολεῖα ἀπὸ ἔλλειψη χρόνου δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ πραγματικὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας.

Καὶ ἐδῶ ὅμως θὰ μπορούσε νὰ ὀργανωθῇ ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας κατὰ τὸν καρποφορώτερο τρόπο, ἅμα τὸ ἱστορικὸ ξετύλιγμα τῶν γεγονότων διδασκόμεναι σὲ στενὸ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν

κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνθηκῶν στὶς ἐπαγγελματικὲς τάξεις, ὅπου καὶ ἀνήκουν οἱ μαθητές. Ἡ ἱστορία ὅμως κάθε βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς τεχνικῆς του, τῶν ἐργατικῶν καὶ τῶν ἄλλων συνθηκῶν του εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὴ γενικὴ ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μὲ τὶς μορφές τοῦ κράτους, ὥστε σὲ κανένα δάσκαλο δὲ θὰ εἶναι δύσκολο νὰ στρέφῃ κατάλληλα τὸ μάτι τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα παραδείγματα τοῦ ἐπαγγέλματος τοὺς στὰ γενικά. Εὐκόλα θὰ τοὺς κἀνῃ νὰ καταλάβουν, πόσο παροδικὲς καὶ εὐκολομετάβλητες εἶναι οἱ κοινοτικὲς καὶ κρατικὲς μορφές καὶ θὰ τοὺς δώσῃ μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοὺς νὰ νιώσουν τὴ σημασία καὶ τὸ νόημα τοὺς. Εὐκόλα θὰ τοὺς δείξῃ μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα, πόσο στενὰ συμπλεγμένα εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς πόλης καὶ τῆς ὑπαιθρῆς χώρας, τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Καὶ τέλος μὲ ἱστορικὰ πρόσωπα, παρμένα ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τῶν μαθητῶν ἢ ἄλλα συγγενικὰ ἐπαγγέλματα, εὐκόλα θὰ τοὺς δώσῃ ὑπέροχα ὑποδείγματα καλοῦ πολίτη.

Ἡ ἱστορία τῆς τάξης τῶν χωρικῶν στὰ ἀγροτικὰ συμπληρωματικὰ σχολεῖα, ἡ ἱστορία τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς συγκοινωνίας στὰ ἐμπρικὰ, μπορεῖ νὰ δώσῃ ὑλικὸ, πὺ νὰ σαγηνεύῃ καὶ νὰ παρορμᾷ ἠθικὰ τοὺς μαθητές καὶ νὰ κἀνῃ τοὺς ἐξυπνότερους, νὰ καταλάβουν βαθιὰ τὴ ζωὴ τοῦ νεώτερου κράτους καὶ τὶς συνθήκες της. Σὲ τέτια τέλος συμπληρωματικὰ σχολεῖα πετυχαίνει κάθε μέθοδος, πὺ κατορθώνει νὰ συνδυάζῃ τὴ διδαχτικὴ ὕλη μὲ τὰ φυσικά, δηλαδὴ ἐδῶ

μὲ τὰ ἐπαγγελματικά, ἐνδιαφέροντα τῶν μαθητῶν, τουλάχιστο στὰ πιὸ ἐργατικά καὶ ἔξυπνα παιδιὰ. Στὰ ἄλλα, δηλαδή στὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν μαθητῶν τῶν συμπληρωματικῶν σχολείων, θὰ ἔχη παιδαγωγικὴ ἐπίδραση ὁ ἐθισμὸς ἀπὸ νωρὶς σὲ κοινωνικὲς ἀρετές, πράμα, ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχη μέσα στὸν ὄργανισμὸ κάθε ὅπως πρέπει ὄργανωμένου σχολείου. Κι ὁ λόγος εἶναι, ἐπειδὴ οἱ περισσότεροὶ νέοι τῶν συμπληρωματικῶν σχολείων, καὶ προπάντων τῶν δικῶν μας, παρουσιάζουν πολὺ λίγη ὠριμότητα, διανοητικὴ δύναμη καὶ ἐνδιαφέρο γιὰ τὴν πολιτειακὴ διδασκαλία καὶ τὴν ἠθικὴ σημασία κάθε ξένης ἀξίας, ποὺ ὅπωςδὴποτε ἔχει κάτι τὸ ἀφηρημένο καὶ στέκει μακριὰ ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς νεολαίας. Ἐδῶ καὶ κάποια διδασκαλία τῆς ἠθικῆς, συνδυασμένη μ' αὐτὸν τὸν πρώϊμο ἐθισμὸ, θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ δώσῃ πολλοὺς καρπούς. Μιὰ τέτια διδασκαλία βρῆκα π.χ. μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «ἐπαγγελματικὴ ἠθικὴ» στὸ ἔξοχο παράρτημα τοῦ βιβλίου «Handelsbetriebslehre» τοῦ Pohlmeier—Grossmann. Σὲ πέντε μεγάλα κεφάλαια, μὲ εὐκολονόητες παρατηρήσεις ἐπάνω στὴν ὁργάνωση τῆς κρατικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς, δίνεται ἓνα εἶδος πολιτειακῆς διδασκαλίας, ὅπως ἐγὼ πάντοτε τὴν ἐπιθύμησα. Καὶ μόνο οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων δείχνουν καθαρὰ τὸ πνεῦμα αὐτῆς τῆς διδασκαλίας. 1. Γιατὶ πρέπει νὰ καλλιεργῆται ἡ ἐπαγγελματικὴ ἠθικὴ; 2. Πολιτικὴ Οἰκονομία καὶ Ἠθικὴ. 3. Ἱστορικὴ ἀνασκόπηση: Μεγάλο καὶ μικρὸ Ἐμπόριο: Ἐπαγγελματικὰ ψέματα. 4. Πῶς προστατεύει ἡ νομοθεσία τὴν ἐπαγγελματικὴ ἠθικὴ. 5. Πῶς ἔχει νὰ δρά-

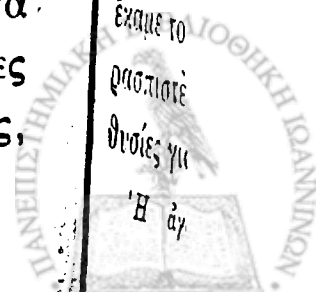
δυνάμεις καὶ κολοσσιαῖα ὑλικά μέσα. Θὰ ἦταν ὁμοῦς ὁλότελα μυωπικὴ ἢ παιδαγωγικὴ μας πολιτικὴ, ἅμα περιοριζώμαστε νὰ ἐπεμβαίνουμε, μὲ τὰ μέτρα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς ποὺ διαθέτομε, μόνον ἐκεῖ, ὅπου παρουσιάζεται ἄμεσος ὁ κίντυνος γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. "Αγριοὶ χεῖμαρροι πρέπει καλὰ νὰ περιτεχίζονται. Εἶναι πολὺ ἀχάριστο, νὰ βγάζουμε μόνον τὰ χώματα, ποὺ κάθε φορὰ σκεπάζουν τὴ γόνιμη γῆ. Πρέπει νὰ πιάσουμε ἀπὸ τὴ ρίζα τὸ ἔργο τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, καὶ θὰ τὸ κατορθώσωμε, ἅμα ἀποφασίσωμε νὰ κάνουμε τὰ σχολεῖα μας μικρὰς ἐργασιακὰς κοινότητες, ὅπως ἀνάπτυξα παραπάνω.

Γιὰ μιὰ τέτια μεταρρύθμιση, καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀκόμη σκέψεις βγαίνει, πὼς τίποτε ἄλλο δὲ μᾶ δίνει καταλληλότερη εὐκαιρία καὶ δυνατότητα, ὅσο τὰ ἀντρικὰ καὶ γυναικεῖα συμπληρωματικὰ σχολεῖα ὅλων τῶν εἰδῶν. Μόνον μὲ τὰ σχολεῖα αὐτὰ μπορούμε νὰ ἐπιδράσωμε παιδαγωγικὰ ἐπάνω στὴ λαϊκὴ μάζα. Τίποτα δὲ θὰ μπορούσε νὰ προοδέψη ταυτόχρονα καὶ τὰ συμφέροντα κάθε ἐπαγγελματικῆς τάξης καὶ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα γενικὰ τοῦ κράτους, ὅσο τέτια πραχτικὰ σχολεῖα ἐργασίας. Ἐκεῖ μέσα οἱ νέοι ἀνατρέφονται μὲ τὴ σκέψη καὶ τὴ συνήθεια τῆς ἀλληλοβοήθειας καὶ, ἐπειδὴ καταγίνονται σὲ κοινὰς ἐργασίας, συνειθίζουν ὄχι μονάχα νὰ ἐργάζονται—καὶ μάλιστα ὅλοι χωρὶς ἐξαίρεση—μὲ περίσκεψη, σταθερότητα καὶ εὐσυνειδησία, μὰ ἀκόμη καὶ νὰ ὑποτάζουν τὸν προσωπικὸ τους ἐγωϊσμό, τὴν προσωπικὴ τους φιλοδοξία καὶ τὸ προσωπικὸ τους συμφέρο στὴ φιλοδοξία καὶ τὰ συμφέροντα τῆς σχολικῆς κοινότητας,

ἀφοῦ ἀπὸ τὰ χέρια της πρέπει νὰ βγαίνη ὀλόκληρη ἡ ἐργασία. Μοῦ μένει πάντοτε ἀκατανόητο, πῶς παρασέρνονται κάθε φορὰ οἱ κύκλοι τῶν βιοτεχνῶν ἀπὸ μερικοὺς ἀστούς, νὰ μὴν κάνουν ἐκεῖνο ποῦ μόνο αὐτοὺς ὠφελεῖ. Αὐτὸ ἔγινε στὸ δέκατο συνέδριο τῶν Γερμανῶν βιοτεχνῶν τὸν Αὐγούστο τοῦ 1909 στὴ Königsberg καὶ στὸ ἕκτακτο συνέδριο τῆς Linz τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1908. Μὲ τὴν πρόφαση, πὼς τέτια σχολεῖα σκοπεύουν νὰ κάνουν περιττὴ τὴ διδασκαλία τῶν ἀρχιτεχνιτῶν, προσπαθοῦν οἱ πονηροὶ δημαγωγοί, ποῦ στὴν καρδιὰ τους ἔχουν νὰ ὑπερασπίσουν τὰ ἀτομικὰ τους συμφέροντα καὶ σχέδια καὶ ὄχι τὰ συμφέροντα τῶν ἐπαγγελματιῶν, νὰ ἐρεθίσουν καὶ νὰ διαθέσουν τοὺς μεγάλους κύκλους τῶν μικροχειροτεχνῶν ἐχθρικὰ στὶς σχολικὲς ὀργανώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἡ ὀργάνωση ὅμως σὲ ἐργασιακὴ κοινότητα τῶν ἀντρικῶν συμπληρωματικῶν σχολείων τοῦ Μονάχου, ὅπως ἐμεῖς εἴχαμε τὸ εὐτύχημα νὰ τὴν ἐγκαταστήσωμε, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ ξετόπισμα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχιτεχνιτῶν. Θὰ ἦταν μεγάλη τρέλλα ν' ἀντικαταστήσωμε μιὰ φυσικὴ ἐργατικὴ κοινότητα μὲ μιὰ ἄλλη τεχνητὴ. Τὸ ἀντίθετο· ἡ μεταρρύθμιση πρέπει νὰ ὑψώσῃ καὶ πάλι τὴ διδασκαλία τῶν ἀρχιτεχνιτῶν σὲ ἰσχυρότατο συντελεστὴ ἀγωγῆς, ὅπως ἦταν καὶ πρὶν. Ἀπαράλλαχτα τὸ ἴδιο καὶ ἡ ὀργάνωση τῶν γυναικείων συμπληρωματικῶν σχολείων πρέπει νὰ πάρῃ τὴν κατεύθυνση τῆς ἐργασιακῆς κοινότητας μὲ βάση τὴν οἰκιακὴ οἰκονομία. Μιὰ τέτια κοινότητα θὰ ἔχη σκοπὸ νὰ δυναμώσῃ καὶ πάλι τὶς πλούσιες καὶ δραστικὲς παιδαγωγικὲς δυνάμεις τῆς οἰκογένειας,

κ
σι
κα
πα
πα
γα
το
καὶ
για
μέν
σι
Πά
ριοῦ,
νίση,
Ο
ναχο,
πὼς ἔ
σχολεῖ
Ἐτσι
ἐνδιαφ
λείου,
γωγικὴ
ποῦ ὀνό
χῆς τοῦ
ἔχαμε το
ρασπιστέ
θυσιές γι
Ἡ ἀγ

πού περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο εἶναι κατάλληλες, γιὰ νὰ γίνουν ἡ βάση τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτη.

Ἡ μεταρρύθμιση αὐτή, τότε μόνο μπορεῖ νὰ ἔχη καλὰ ἀποτελέσματα, ἅμα κατορθώση νὰ φέρη τὸ συμπληρωματικὸν σχολεῖο—ἡ ζωὴ του σήμερον ὅπως καὶ τῶν ἄλλων σχολείων τρέχει ξέχωρα καὶ σχεδὸν παράλληλα μὲ τὴν ζωὴ τῶν μαθητῶν—σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς τεχνίτες· ἀκόμη καλύτερα μὲ μιὰ ἐργατικὴ κοινότητα τεχνιτῶν, μὲ μιὰ συντεχνία, μιὰ συντροφιά, ἓνα σύλλογον, ὅπως ἔμεῖς τὸ προσπαθήσαμε, καὶ μάλιστα μὲ ἐπιτυχία, στὸ Μόναχο. Ἡ σχολικὴ ἐργασιακὴ κοινότητα, ἅμα εἶναι ὅπως πρέπει ὁργανωμένη. ζητάει νὰ χιλιοσυνδεθῇ μὲ τὴν ἐργασία τοῦ σπιτιοῦ, τοῦ ἐργαστηριοῦ, τῆς αὐλῆς τοῦ χωριοῦ. Πιάνει τὴν κάθε ἐξωσχολικὴν ἀπασχόληση τοῦ ἀγοριοῦ, τοῦ κοριτσιοῦ, καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν ἐξευγενίσῃ, νὰ τὴν πνευματοποιήσῃ, νὰ τὴν ἠθικοποιήσῃ.

Οἱ ὁργανώσεις, πού δημιουργήσαμε ἔμεῖς στὸ Μόναχο, ἔχουν αὐτὸ ἴσα ἴσα τὸ διακριτικὸν γνώρισμα, πὼς ἔφεραν σὲ συνάφεια τὴν ζωὴν καὶ ἐργασίαν τοῦ σχολείου μὲ τὴν ζωὴν καὶ ἐργασίαν τοῦ ἐργαστηριοῦ. Ἔτσι πολὺ συχνὰ οἱ ἀρχιτεχνίτες δείχνουν ζωηρότατον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἐργασίαν τοῦ σχολείου, ὅπως καὶ ἀντίθετα, τὸ σχολεῖο γιὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἐργασίαν τοῦ ἀρχιτεχνίτη. Αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού ὀνόμασα ἐγὼ ἄπλωμα τῆς παιδαγωγικῆς περιοχῆς τοῦ σχολείου. Ἡ κατανόηση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας ἔκαμε τοὺς ἀρχιτεχνίτες τοῦ Μόναχου νὰ γίνουν ὑπερασπιστῆς τῆς μεταρρύθμισης καὶ νὰ κάνουν μεγάλας θυσίας γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν της.

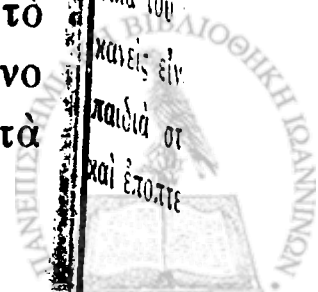
Ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη

Καὶ τὸ σπουδαιότερο ἀκόμη, ὅλη ἡ ἐπαγγελματικὴ τάξη τῶν Βαυαρῶν χειροτεχνῶν, στὸ 25ο Παμβαυαρικὸ συνέδριο τῶν χειροτεχνῶν τὸν Ἰούνιο τοῦ 1908, ὑπεράσπισε τὴν πρακτικὴν διδασκαλίαν στὰ βιοτεχνικὰ συμπληρωματικὰ σχολεῖα μας. Μολαταῦτα μερικοὶ τάχα φίλοι καὶ προσιάτες τῶν μικροχειροτεχνῶν ἐργάζονται ἐνάντια. Συγχίζουσιν ἐπίτηδες τὰ ἐργαστήρια, ποὺ ἀναπληρῶνουν τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχιτεχνιτῶν, μὲ τὰ ἐργαστήρια, ποὺ μόνον τὴν συμπληρῶνουν καὶ προσπαθοῦν νὰ μεταβάλουν σὲ πραγματικὴ ἐχθρότητα ἐνάντια στὴ σχολικὴ αὐτὴ ὀργάνωσιν τὴν ἀπροθυμίαν, ποὺ δείχνουσιν οἱ μικροχειροτέχνες, γιὰ νὰ προσφέρουν κάποια θυσίαν γιὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν δοκίμων μικροτεχνιτῶν. Καὶ στὴν ὑπονομευτικὴν τους αὐτὴ ἐργασία δὲν τοὺς συγκρατεῖ οὔτε ἡ σκέψις, πῶς ἡ σχολικὴ αὐτὴ μεταρρύθμισις περισσότερον ἀπ' ὅλα θὰ ὠφελήσῃ πρῶτα πρῶτα αὐτὴ τὴν ἐπαγγελματικὴν τάξιν, οὔτε πῶς εἶναι ἡ μόνη, ποὺ θὰ βάλῃ γερὰ θεμέλια γιὰ μιὰ σωστὴ πολιτειακὴ ἀγωγὴν, ποὺ καὶ αὐτὴ στὸ κάτω κάτω σὲ κανένα ἄλλον δὲν θὰ εἶναι τόσο ὠφελιμὴ, ὅσο στὰ βιοτεχνικὰ σωματεῖα.

Τέλος στὸ **δημοτικὸν σχολεῖον** νομίζω, πῶς δὲν εἶναι κατορθωτὴ ἡ συστηματικὴ πολιτειακὴ διδασκαλία. Στὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὄχι μόνον λείπει ἡ πεῖρα ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν δημόσιαν ζωὴν, ποὺ ὅπωςδήποτε τὴν ἔχει ὁ μαθητευόμενος τοῦ ἐργοστασίου, παρὰ ἀκόμη καὶ ἡ πνευματικὴ ὠριμότης, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐπεξεργαστοῦν ὠφέλιμα μὲ τὸ μυαλὸν τους τὰ γεγονότα, ποὺ ἔζησαν ἢ καὶ ποὺ μόνον τὰ διδάχτηκαν, ἔτσι ποὺ ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ

οἱ
π
λε
πε
λεῖ
το
σα
δρ
ἐκ
σχ
χημ
σὲ δ
τὸ φ
τοῦ
λεῖων.
Ἄ
καὶ G
Teubi
εἶναι τ
Ἡ
μορφῇ,
στηθίζου
ὄλωσδιόν
καὶ σήμε
συνειδησι
τικὰ του
κατεῖς εἶν
παιδιὰ στ
καὶ ἐποπτε

νά βγοῦν οἱ πολιτειακὲς γνώσεις. Ὅτι μερικὰ κράτη, ὅπως ἡ Γαλλία, ἡ Δανία, ἡ Φινλαντία, ἔχουν στὸ πρόγραμμα γιὰ τὶς ἀνώτερες τάξεις τοῦ λαϊκοῦ σχολείου μιὰ τέτια διδασκαλία, δὲν ἀλλάζει διόλου τὴν πεποίθησή μου. **Μποροῦν ὁμῶς καὶ τὰ λαϊκὰ σχολεῖα νὰ ὑπερεπὲσουν τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή.** Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ χρειάζεται μόνο νὰ ὀργανωθῆ ἡ διδασκαλία τους, ὅπως καὶ στὰ συμπληρωματικὰ σχολεῖα, δηλαδή μὲ βάση τὴν ἐργασιακὴ κοινότητα. Ὅπως ἐκεῖ καὶ ὅπως καὶ στὰ Γυμνάσια, ἔτσι καὶ ἐδῶ τὰ σχολικὰ ἐργαστήρια, οἱ σχολικοὶ κῆποι, τὰ φυσικοχημικὰ ἐργαστήρια καὶ ἄλλες ἐγκαταστάσεις, πού ἔχω σὲ διάφορα βιβλία μου περιγράψει, θὰ μᾶς δώσουν τὸ φυσικὸ ἔδαφος γιὰ νὰ καρποφορήσῃ ὁ σκοπὸς μας, τουλάχιστο στὶς ἀνώτερες τάξεις τῶν λαϊκῶν μας σχολείων.

Ἄς ἀρχεσιοῦμε σ' ἓνα μόνο πειράδειγμα. (Παρθ. καὶ Grundfragen der Schulorganisation B. G. Teubner 3 ἔκδοσις 1913, «Τὸ μελλοντικὸ σχολεῖο εἶναι τὸ σχολεῖο τῆς ἐργασίας»).

Ἡ διδασκαλία τῆς Φυσικῆς, ἀφοῦ ἐξαιρέσωμε τὴ μορφή, πού ὁ δάσκαλος διηγίεται καὶ οἱ μιθητὲς ἀποστηθίζουν ὅ,τι τοὺς διηγήθηκε—μορφή, πού δὲν ἔχει ὀλωσδιόλου καμιά ἀξία, καὶ πού, ἀλλοίμονο, ἀκόμη καὶ σήμερα τὴ συναντᾶμε—γίνεται μὲ τὸν ἀκόλουθο συνειθισμένον τρόπο. Ὁ δάσκαλος ἐκτελεῖ τὰ πειραματικὰ του θαύματα ἐμπρὸς σὲ 40—60 παιδιά. Ἄμα κανεὶς εἶναι εὐχαριστημένος μὲ τὸ νὰ μείνουν στὰ παιδιά στὸ τέλος τῆς χρονιάς λίγες φυσικὲς γνώσεις καὶ ἐποπτεῖες—κι αὐτὲς ἔτοιμες νὰ πετάξουν—τότε ἡ

διδασκαλία ξεπλήρωσε τὸ χρέος της. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἡ πιὸ πρωτόγονη μορφή σχολικῆς ἐρχασίας. Πραγματικὰ ἀνώτερη εἶναι ἡ μορφή τῆς διδασκαλίας τῆς φυσικῆς, ἅμα ἀναγκάζη τὸν ἴδιον τὸν μαθητὴ νὰ πειραματίζεται. Γιατὶ ἐδῶ ὄχι μόνο σχηματίζονται καθαρὲς ἐποπτεῖες καὶ παραστάσεις, παρὰ βρίσκουν τὸ κατάλληλον ἔδαφος νὰ ἀναπτυχτοῦν καὶ πλῆθος βουλητικῆς ιδιότητες, ἡ παρατηρητικότητα, ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ ἐξετάζωμε βαθειὰ καὶ νὰ μορφώνωμε ἀντικειμενικῆς κρίσεις, ἡ χαρὰ στὴν ἀκρίβεια, ἡ ἐπιμονή, τὸ αἴσθημα τῆς τελειότητος καὶ τῆς οἰκονομίας κ.τ.λ.

Ἡ ἀνώτατη ὅμως μορφή τῆς διδασκαλίας ἐμφανίζεται, ἅμα ὁ καταναγκασμὸς αὐτὸς γιὰ πειραματικὴν ἔρευνα γίνεται μέσα σὲ μιὰ ἐργασιακὴ κοινότητα. Γιατὶ μόνον ἐδῶ καλλιεργοῦνται οἱ ἀρετῆς τῆς ἠθικῆς αὐταπάραυσης.

Ἄς ὑποθέσωμε, πὼς ἔχουμε μιὰ τάξη μὲ 48 μαθητῆς. Τὴν διαιροῦμε σὲ 8 ὁμάδες ἀπὸ 6 τὴν καθεμιὰ ἢ καλύτερα σὲ 12 ὁμάδες ἀπὸ 4 τὴν καθεμιὰ. Σὲ μιὰ ἀπ' αὐτῆς τῆς ὁμάδες ἀναθέτομε νὰ κἀνη μιὰ κοινὴ πειραματικὴν ἔρευνα π.χ. νὰ βρῆ τὸ εἰδικὸν βάρος τοῦ μολυβιοῦ. Ὁ πρῶτος μαθητὴς ἐπιβλέπει τὸ δίσκον τῆς ζυγαριᾶς, ὅπου βάζουν τὰ βάρη· ὁ δεύτερος ἐπιβλέπει τὸ προσεχτικὸν ζύγισμα καὶ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ βάρους· ὁ τρίτος ἐλέγχει καὶ βοηθεῖ τὸν πρῶτον καὶ στὶς παρατηρήσεις καὶ στοὺς ὑπολογισμοὺς του καὶ ὁ τέταρτος παρόμοια τὸ δεύτερον. Ἀμα ἐξακριβώσουν τὴν πρώτην ἀξίαν, τότε ἀλλάζουν τὰ 4 παιδιὰ τοὺς ρόλους των καὶ μετροῦν δεύτερον καὶ καμιά φορά, σὰν ἔχουν καιρὸν καὶ ἐπιδεξιότητα, καὶ τρίτην καὶ

τέταρτη αξία. Ὁ μέσος ὅρος τῶν ἀριθμῶν θὰ μᾶς δώσῃ τὸν ὀριστικὸ ἐκθέτη τοῦ εἶδ. βάρους. Εἶναι ὀλοφάνερο, πὼς μέσα στὶς ὀμάδες μπορεῖ ἡ κοινότητα ἐργασίας νὰ ξετυλίξῃ ὄλη της τὴν παιδαγωγικὴ δύναμη. Ὁ ἱκανώτερος θὰ βρῖσκεται στὸ πλευρὸ τοῦ ἀδυνατώτερου ἔτοιμος νὰ τὸν βοηθήσῃ, ἡ προσωπικὴ φιλοδοξία τοῦ ἀτόμου θὰ ὑποτάσσεται στὴ γενικὴ φιλοδοξία τῆς ὀμάδας, ἡ προσπάθεια νὰ ἐξακριβώσουν τὸ σωστὸ ἐκθέτη ξυπνάει τὸ αἴστημα τῆς εὐθύνης τοῦ καθενὸς γιὰ τὴν ἀτομικὴ του ἐνέργεια πρὸς ἐπιτυχία τῆς κοινῆς ἐργασίας, παύει νὰ εἶναι προσωπικὴ ἡ ἱκανοποίηση γιὰ τὴν ἐπιτυχία καὶ ἡ ἀπογοήτευση γιὰ τὴν ἀποτυχία καὶ ἔτσι ξεφεύγουν τὸν κίντυνο νὰ ξεφυλλιστῇ ἡ ὑπερηφάνεια σὲ ματαιοδοξία καὶ ἡ ἀποτυχία σὲ ἀποθάρρυνση. Ὁ δάσκαλος, πὸν καταλαβαίνει νὰ ἐκμεταλλεύεται ἠθικὰ τὴ μέθοδο αὐτῆ τῆς ἐργασίας, δὲ θὰ δυσκολευτῇ νὰ δυναμώσῃ τὴν ἐπίδραση της, συσχετίζοντας μὲ τὸν κατάλληλο τρόπο τὶς ἔρευνες, πὸν ἔκαναν καὶ οἱ 12 μαθητικὲς ὀμάδες, γιὰ νὰ βροῦν τὴν πραγματικὴν ἀξία τῶν ἐκθετῶν τοῦ εἶδ. βάρους. Ξυπνάει ἔτσι τὸ ὀμαδικὸ πνεῦμα γιὰ τὴν κοινὴν ἐπιτυχία ἐνὸς σοβαροῦ σκοποῦ καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πολυτιμότερη ἀρχὴ γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀγωγή.

Ἡ ἐργασιακὴ κοινότητα κατὰ τὴν διδασκαλία, πὸν περιγράψουμε παραπάνω, μπορεῖ νὰ μεταφερθῇ σ' ὄλες τὶς πολυποίκιλες συνθηκὲς τῶν σχολείων τῆς μέσης καὶ πρώτης παιδείας καθὼς καὶ σ' ὄλα τὰ εἶδη τῶν εἰδικῶν ἐπαγγελματικῶν σχολείων. Κι ἀκόμη τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐργασίας μπορεῖ νὰ εἶναι καθορὰ ἐπι-

στημονικὸν, τεχνικὸν, ὑγειονολογικὸν ἢ καὶ καθαρὰ φι-
λανθρωπικὸν. Κάθε μαθητικὴ κοινότητα, κάθε σύλ-
λογος τῶν νέων, μόνον ἅμα θεμελιωθῆ ἑπάνω σὲ μιὰ
κοινὴ περιοχὴ ἐργασίας, μπορεῖ νὰ δράσῃ σύμφωνα μὲ
τὸ πνεῦμα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Τὰ ἀτομικὰ φυσικὰ
προτερήματα καὶ οἱ ἀτομικὲς φυσικὲς κλίσεις, πού
τόσο μονόπλευρα τ' ἀντικρούζει ἡ σημερινὴ διδασκα-
λία, ἐκεῖ θὰ βροῦν τὸ δρόμο τους, μολονότι τὸ μάτι
τοῦ δασκάλου θὰ στρέφεται πάντα στὴν ἐργασία ὁλό-
κληρης τῆς κοινότητος. Γιατὶ μὲ τὴν ἐργασιακὴ κοι-
νότητα καὶ ἡ βάση τῆς ἀγωγῆς πλαταίνεται καὶ ἡ
ποικιλία τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν συνθηκῶν, πού
εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ μορφωθῆ ἡ ἀτομικότητα,
γίνεται πολὺ μεγαλύτερη. Ὁ Wilhelm von Hum-
bold στὶς «Ἰδέες γιὰ μιὰ ἀπόπειρα νὰ καθοριστοῦν
τὰ ὅρια τῆς ἐπίδρασης τοῦ κράτους» τονίζει μὲ ἐπι-
μονὴ, πόσο εἶναι ἀπαραίτητες οἱ ἠθικὲς καὶ πνευμα-
τικὲς αὐτὲς συνθῆκες γιὰ τὴ μόρφωση τῆς ἀτομικό-
τητας.

Καὶ ἂν δὲ θὰ ἦταν κατορθωτὸ, καὶ προπάν-
των στὰ σχολεῖα, πού ὑπερετοῦν τὶς μεγάλες λαϊκὲς
μάζες, νὰ καλλιεργηθῆ ἡ καθαρὴ διανόηση στὸ βαθ-
μὸ, πού φαντάστηκε ἡ μορφωτικὴ μανία τῶν τευλευ-
ταίων δεκαετηρίδων, θὰ εἶναι ὅμως μπορετὸ νὰ μᾶς
δώσῃ καρποὺς ἡ μόρφωση τοῦ χαρακτήρα, πού τόσο
συστηματικὰ καὶ συνειδητὰ θὰ γίνεται. Καὶ οἱ καρποὶ
αὐτοὶ ἀναπληρῶνουν ἑκατὸ φορές τὴν τυχόν καθυστέρη-
ση στὴ μάθησι.

ἡ ἀ
τὴ
νὰ σ
κοιν
ραγε
λεον
ἀπὸ τ
τὸς εἶ
ἐδὲ δ
τευκτῆ
Ἡ
ἐνός δ
μορφώ
οικογέν
κ.τ.λ. π
ἐργασια
Αὐτὸ βέβ
κείνο ὅμ
εἶναι τὰ
τῆς πολιτ

VIII

ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟ ΚΥΡΟΣ

Οί ἔρευνες μας ὡς τώρα μᾶς ἔφεραν στὸ ἀποτέλεσμα, πὼς ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή περιλαβαίνει γενικὰ τὴν ἀγωγή, πὺ θὰ κάνη τὸν πολίτη νὰ αἰστάνεται, νὰ σκέπτεται, νὰ θέλη καὶ νὰ ἐνεργῇ σὰν μέλος μιᾶς κοινότητος. Εἶναι πρῶτα πρῶτα ἀγωγή τοῦ χαρακτήρα, στηριγμένη ἐπάνω σὲ ὀργάνωση τοῦ σχολείου καὶ τῆς λειτουργίας του οὐσιαστικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ σημερινὴ ὀργάνωση τῆς σχολικῆς ζωῆς. Αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος τῆς ὅρος· ἅμα ὅμως σταματήσωμε ἔδῳ, δὲν μποροῦμε νὰ τὴν χαρακτηρίσωμε γιὰ πολιτειακὴ ἀγωγή στὴ κυριολεχτικὴ σημασία τῆς λέξης.

Ἡ ἔννοια αὕτη ἀπαιτεῖ ἀκόμη καὶ τὸ ξεπλήρωμα ἑνὸς δεύτερου ὅρου. Οἱ κοινωνικὲς δηλαδὴ ἔξεις, πὺ μορφώνονται μέσα στὶς μικρότερες κοινότητες, στὴν οἰκογένεια, στὸ σχολεῖο, στοὺς συλλόγους τῶν νέων κ.τ.λ. πρέπει νὰ μποῦνε στὴν ὑπερεσία τῆς μεγάλης ἐργασιακῆς κοινότητος, πὺ ὀνομάζομε κράτος. Αὐτὸ βέβαια, τὸ σχολεῖο δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κάνη. Ἐκεῖνο ὅμως, πὺ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ κατορθώση εἶναι : α') Τὸ σχολεῖο μὲ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτειακῆς διδασκαλίας θὰ μιλήση, ὅπως εἶπαμε,

για τὴν ἐξέλιξη, τὶς φροντίδες καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ συγκεκριμένου κράτους, ὅπου μέσα ζοῦν οἱ μαθητές. Ἐεκινώντας λοιπὸν ἀπὸ αὐτὸ τὸ συγκεκριμένο κράτος, πρέπει νὰ καλλιεργήσῃ στὰ παιδιά τὴν ἰδέα τῆς ἰδανικῆς κοινότητος. β') Νὰ τὰ κἀνῃ νὰ νιώθουν βαθειὰ ἐχτίμηση καὶ σεβασμὸ γιὰ τοὺς ἄντρες, πού στὸ πέρασμα τῆς ἱστορίας ἀφιέρωσαν καὶ θυσίασαν τὴ ζωὴ τους στὴν πρόοδο, στὴν εὐμάρεια καὶ στὴν ὑπεράσπιση αὐτῆς τῆς κοινότητος. Καὶ γ') μὲ ἀφθονα παραδείγματα ὑπὲρ καὶ κατὰ, παρμένα εἴτε ἀπὸ τὰ ἔπαγγέλματα τῶν παιδιῶν, ὅπως στὰ συμπληρωματικὰ σχολεῖα, εἴτε ἀπὸ τὰ γεγονότα τὰ τωρινὰ ἢ τοῦ περασμένου καιροῦ, ὅπως στὰ Γυμνάσια, νὰ πείσῃ τοὺς μαθητὲς, πὼς εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νὰ λαβαίνουν ἐνεργητικὸ μέρος στὴν κρατικὴ ζωὴ, πρόθυμοι πάντα νὰ ὑποστοῦν κάθε θυσία.

Ὡς ποῖο σημεῖο τώρα μποροῦν τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ τῆς κρατικῆς ζωῆς, πού δίνει ἡ διδασκαλία, νὰ ἀντικαταστήσουν τὰ ἄλλα, τὰ στενότερα ἰδανικὰ τῆς οἰκογενειακῆς, σχολικῆς, ἔπαγγελματικῆς, ὀμαδικῆς ζωῆς, ἀπ' ὅπου πρέπει στὴν ἀρχὴ νὰ γεννηθοῦν οἱ κοινωνικὲς ἕξεις ; Μὲ ἄλλα λόγια, ὡς ποῖο σημεῖο συνδέονται τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ μὲ τὶς κοινωνικὲς ἕξεις, ἔτσι πού νὰ γίνωνται ἐλατήρια στὴ βούληση μας, γιὰ νὰ ὑπερετήσωμε τὴ μεγάλη τὴν κρατικὴ κοινότητα ; Αὐτὸ ἐξαρτιέται, βέβαια, ἀπὸ τὴ θερμότητα καὶ τὴ διαύγεια, πού φυτεύτηκαν στὴν ψυχὴ τῆς νεολαίας. Μὰ ἅμα σκεφτοῦμε, πόσο ὀλοκληρωτικὰ ἀπορροφᾷ τοὺς περισσότεροὺς ἐνήλικους ὁ ἀγὼνας γιὰ τὸ καθημερινὸ ὑλικὸ καὶ πνευματικὸ ψωμί, βλέπομε, πὼς πολὺ περισ-

σότερο καὶ σὲ ἀνώτερο βαθμὸ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ πόσο τὸ κράτος ἔχει γίνει ἓνα Κράτος τοῦ Δίκιου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

Στὸ ἀπολυταρχικὸ κράτος τοῦ 18ου αἰῶνα εἶχε σχεδὸν σβυστῆ στὶς κυρίαρχες καὶ μορφωμένες τάξεις κάθε πολιτειακὸ αἴσθημα καὶ μαζί μ' αὐτὸ κάθε ἐθνικὴ συνείδηση. Χρειάστηκαν τ' ἀνήκουστα δεινοπαθήματα τῆς Ναπολεόντειας ἀναστάτωσης, γιὰ νὰ φυλλάξουν στὸ Γερμανικὸ λαὸ ἀπὸ ὀλότελο σβύσιμο τὴ σπύθα, ποὺ ἦταν κρυμμένη στὴ στάχτη καὶ νὰ τὴν ξαναφυσῆξουν σὲ νέες φλόγες. Μόλις ὅμως οἱ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι παραμέρισαν λίγο τὴ δυστυχία, παρουσιάζεται πάλι ἡ τάξη τῶν Φιλισταίων, ὅπως καὶ προῦτα. Ἀντίθετα στὴν Ἀγγλία. Ἐκεῖ 100 χρόνια προτίτερα, βλέπομε σὲ παρόμοιες κρίσεις ζωηρῆ συμμετοχῆ στὴν κρατικὴ ζωὴ καὶ ἀκμαῖο ἐθνικὸ συναίσθημα. Καὶ τόσο τὸ συναίσθημα αὐτὸ μεγαλώνει, ὅσο περισσότερο τὸ κράτος ξετυλίγεται σὲ Κράτος τοῦ Δίκιου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ ὅσο μεγαλύτερη γίνεται ἡ ἰσότιμη συμμετοχῆ τῆς μεγάλης λαϊκῆς μάζας στὴν κυβέρνησι τῶν κρατικῶν ζητημάτων. Νὰ παίρουν ἐνεργητικὸ μέρος στὴ διαμόρφωση τῆς κρατικῆς ζωῆς, ὅσοι ἀνατρέφονται γιὰ νὰ γίνουν πολίτες τοῦ κράτους, εἶναι φυσικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ δυνατότητα μιᾶς τέτιας ἀνατροφῆς. Γιατὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἔκφραση τῶν συμφερόντων τῶν πολιτῶν. Καὶ γιὰ κάθε εἶδος συμφέροντα πρέπει νὰ ὑπάρχη ἡ δυνατότητα, μὲ εἰρηνικοὺς ἀγῶνες ὅσο εἶναι βολετό, νὰ ἑναρμονίζονται

τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους μὲ τὰ συμφέροντα τῶν πολιτῶν.

Πόσο μεγάλη μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ πόσο μεγάλη ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἡ συμμετοχὴ στὴν κυβέρνησις, αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἄν ἦσαν ὅλοι οἱ πολίτες ἀπὸ τὸ σπίτι τους μὲ τὰ ἴδια ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα προικισμένοι, ἡ Ἰδέα τοῦ Ὁρθοῦ καὶ τοῦ Δίκιου θ' ἀπαιτοῦσε, νὰ ἔχουν ὅλοι οἱ πολίτες χωρὶς ἐξαίρεση, τὴν ἴδια συμμετοχὴν στὴν κυβέρνησις. Σ' αὐτὴ τὴν περίστασις, ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη, μολονότι δὲ θὰ εἶναι ἀκόμη κανένα εὐκόλο παιγνιδάκι, ἐπειδὴ τὰ ἐγωϊστικὰ συμφέροντα θὰ γέρονουν πάντα, ὅπως καὶ πρῶτα, στὴν πλάστιγγα, δὲ θὰ ἦταν ὅμως καὶ κανένα πολὺ δύσκολο πρόβλημα. Μὰ στὴν πραγματικότητα, ὅλοι τὸ ξέρομε, συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Οἱ πολίτες κάθε κράτους ἔχουν ἀναμεταξὺ τους τεράστια διαφορὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, ὅση ἐπάνω κάτω εἶναι καὶ ἡ ὀργανικὴ διαφορὰ τῶν φυτῶν μὲ τὰ ζῶα. Ὅλοι μας εἴμαστε, βέβαια, ἄνθρωποι. Ἡ ὁμοιότης μας στηρίζεται στὸ ἐξωτερικὸ μας παρουσιαστικόν. Στὴν ἐσωτερικὴ διάπλασις, σιὰ ἔνστιχτα, στὴν προδιάθεσις, στὴν ἰκανότητα μας εἴμαστε τόσο διαφορετικοὶ ἀναμεταξὺ μας, ὅσο εἶναι καὶ τὸ σκουλήκι, ποὺ σέρνεται στὴ σκόνῃ, ἀπὸ τὸν αἰτὸ, ποὺ δολιχοδρομεῖ στοὺς αἰθέρες.

Ἄμα λοιπὸν ἡ ἀφάνταστη πλειονότητα τῶν μέτριων καὶ κατώτερων ἀνθρώπων ἔχη τὰ ἴδια κυριαρχικὰ δικαιώματα μὲ τὴ μικρὴν σχετικὰ μειονότητα τῶν ἀνώτερων ἀνθρώπων, τότε καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ κράτους δὲν μπορεῖ νὰ πάρῃ τὴ κατεύθυνσις τοῦ Κράτους τοῦ

Δίκιου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Καὶ ὅμως αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς κάθε πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Κι αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ βάλωμε καλὰ στὸ νοῦ μας. Ἐπίσης πρέπει νὰ λογαριάσωμε, πὼς ἡ μεγάλη αὐτὴ πλειονότητα τῆς μάζας δὲν μπορεῖ αὐθόρμητα καὶ χωρὶς καμιὰ ἰδιαίτερη διαπαιδαγώγησιν νὰ παραχωρῇ στὴ μειονότητα τῶν ἀνώτερων ἀνθρώπων μεγαλύτερα δικαιώματα γιὰ τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους. Καὶ ὅμως ἡ παραχώρησις αὐτὴ εἶναι ἀπόλυτα ἀπαρασίτητη, ἅμα θέλωμε πραγματικὰ νὰ πετύχωμε πρόοδον εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Νὰ διοργανώσωμε ὅμως τὴν πολιτειακὴν ἀγωγὴν ἔτσι, πὺ ὅχι μόνο οἱ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἀνώτεροι νὰ θέτουν τὸν ἑαυτὸ τους εἰς τὴν ὑπερθεσίαν τῆς κοινότητος, παρὰ καὶ οἱ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ κατώτεροι νὰ μὴ ζητοῦν τὴν ἴδια συμμετοχὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν, αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ δύσκολον πρόβλημα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς. Ἄν μπορῇ τὸ ζήτημα αὐτὸ νὰ ληθῇ, θὰ μᾶς τὸ δείξῃ τὸ μέλλον.

Ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ληθῇ χωρὶς μιὰ ἀγωγὴν, πὺ θὰ ἐμβάλῃ τὸ συναίσθημα τοῦ κύρους, καὶ θὰ γεννήσῃ τὸ σεβασμὸν. Δὲν ἐννοῶ μ' αὐτὸ τὴν ἀγωγὴν τοῦ κύρους, πὺ εἶναι τυφλὰ στὰ σφάλματα ὅσων εἶναι οἱ φορεῖς τοῦ κύρους, παρὰ ἐννοῶ τὴν ἀγωγὴν ἐκείνην, πὺ, ἐνῶ μὲ ἠθικὴ τόλμη ψέγει καὶ πολεμάει τὸν ὀνίκανον φορεὰ τῆς Ἀρχῆς, φυσικὰ εἰς τὴν κατάλληλην περίστασιν καὶ μὲ τὸν κατάλληλον τρόπον, κρατᾷ ὅμως πάντα ψηλὰ τὴν ἰδέαν τῆς Ἀρχῆς. Ὁ καλὰ μορφωμένος καθολικὸς κληρικὸς ξέρει πολὺ καλὰ, πὺ εἰς τὴν ἔδραν τοῦ Πέτρου κάθισαν καὶ Πάπες ἡλίθιοι ἢ καὶ ἀνήθικοι. Λυπᾶται γι' αὐτὸ καὶ ψέγει τὸ φαι-

νόμενο. Τὸν παπισμὸ ὅμως, τὴν ἰδέα τοῦ κύρους τοῦ Πάπα, τὴν ἰδέα τῆς ἐκπροσώπησης τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Πάπα, δὲν ἐπιτρέπει νὰ τὴν θίξουν. Ἡ Ἀγγλικὴ κοινωνία γνώριζε πολὺ καλὰ μερικὰ παραστρατήματα τοῦ Ἐδουάρδου τοῦ Ζ', ὅταν ἦταν ἀκόμη Διάδοχος, παραστρατήματα, πὺν βαραίνουν πολὺ περισσότερο σ' ἓνα προίγκιπα, παρὰ σὲ κάθε ἄλλον. Ὁ ἀριστοκράτης Ἀγγλος τὰ ἀποδοκίμαζε μὲ κάθε τρόπο. Ὄταν ὁ Ἀγγλος ἐφιλοξενοῦσε τὸ Διάδοχο ἢ ἀργότερα τὸ Βασιλιά του καὶ ἤθελε αὐτὸς νὰ κάνη καὶ πάλι κανένα παραστράτημα, δὲν τὸν ἄφηνε, καὶ μιλοῦσε μὲ παρηρησία στὸ Βασιλιά του. Τὸ κῦρος ὅμως τῆς βασιλείας, τὸ κῦρος τῆς ἐκπροσώπησης τοῦ κράτους ἔμενε ἀνέγγιχτο στὰ μάτια τοῦ λαοῦ. Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας, πὺν τόσο ξάστερα μίλησε στὸ Βασιλιά, σὰν ἦσαν μόνοι οἱ δυὸ τους, θὰ μπορούσε σ' ἓνα δημόσιο γεῦμα νὰ σηκώση τὸ ποτήρι του καὶ μὲ τὸ μεγαλύτερο σεβασμὸ νὰ κάνη πρόποση πρὸς τιμὴ τοῦ Βασιλιά, πρόποση, πὺν τὴν περιορίζει ἄλλα στε σὲ δυὸ λέξεις : «Ὁ Βασιλιάς».

Αὐτὸ τὸ ἀπλό, τὸ ὠρισμένο, «Ὁ Βασιλιάς» μοῦ φάνηκε πάντα σὰν ζωντανὴ ἀπόδειξη τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς τοῦ μορφωμένου Ἀγγλου. Ὅτιδήποτε κι ἂν βαραίνει τὴν καρδιὰ τοῦ Ἀγγλου πολίτη, ὅποιαδήποτε κατηγορία τοῦ Βασιλιά κι ἂν ξέφυγε στὸ διάστημα τῆς ἡμέρας ἀπὸ τὰ χεῖλη ἐκείνου, πὺν τώρα προπίνει, δὲν τὸν ἀναγκάζει αὐτὴ ἢ ἀπλή, ἢ δυσύλαβη ζητωκραυγὴ νὰ εἰπῆ ψέματα. Δὲν τὸν σπρώχνει σὲ λόγια καὶ ὕμνους, πὺν δὲν ξεπηδοῦν ἢ δὲν μπορούν νὰ ξεπηδήσουν ἀπὸ τὴν καρδιὰ του.

Τοῦ ἐπιτρέπει ὅμως νὰ δείχνη κάθε φορὰ τὸ σεβασμό, πὺν πρέπει, στὸ Βασιλιά του, τὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ κράτους, τὸ φορέα τῆς ἰδέας τοῦ κράτους. Στὸν Ἀγγλικὸ λαό, πὺν εἶναι τόσο τέλεια δημοκρατικός, πὺν κατόρθωσε ὕστερα ἀπὸ πολύχρονους ἀγῶνες νὰ διαμορφώση ἓνα τόσο θαυμάσιο πολίτευμα, ἔτσι βαθεῖα ἔχει μπῆ στὶς σάρκες καὶ στὸ αἷμα του τὸ κῦρος τῆς βασιλείας, ὥστε ὅπουδῆποτε κι ἂν βρεθῆ ὁ Ἄγγλος, μόλις ἀκούση τὸ βασιλικὸ ὕμνο, σηκώνεται ἀμέσως καὶ μένει ξεσκούφωτος καὶ σιωπηλὸς ὡς τὸ τέλος.

Τὸ ἀπλὸ καὶ σύντομο «Ὁ Βασιλιάς» ἐπιτρέπει μὲ μιὰ λέξη νὰ συνδέωνται κάθε φορὰ ἡ ἀρετὴ τοῦ ἠθικοῦ θάρρους μὲ τὸ συναίσθημα τοῦ κύρους. Ὅχι πὺς δὲν ξέρει ὁ μορφωμένος Ἄγγλος νὰ ὑμνήση καλύτερα τοὺς πρίγκιπες του, ἅμα εἶναι ἀνάγκη, μὰ δὲν τὸ κάνει ποιὲ ἔτσι μόνο ἀπὸ φτωχοπροδομισμὸ. Νομίζει κανεὶς, πὺς ἔχει ἔμφυτο τὸ συναίσθημα, πὺς σ' ἓνα ἀξιόπρεπο λαὸ εἶναι πολὺ βλαβερὴ ἡ φτωχοπροδομικὴ αὐλοκολακεία.

Στὰ δημοκρατικὰ κράτη δὲ χωρίζεται εὐκόλα τὸ κῦρος τῆς Προεδρίας ἀπὸ τὸ φορέα της. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ φέρνει μεγάλες δυσκολίες στὸν κανονισμὸ τῶν κυβερνητικῶν συνθηκῶν στὶς δημοκρατίες.

Τὸ ἴδιο εἶναι καὶ μὲ τὸ κῦρος, πὺν ἔχει ἡ Οἰκογένεια, ἡ Διοίκηση τοῦ στρατοῦ, ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Κυβέρνηση, τὸ Κοινοβούλιο, ἡ Ἐθνικὴ σκέψη, ἡ Ἐπιστήμη, ἡ Θρησκεία, ἡ Τέχνη. Οἱ φορεῖς τῶν ἀξιῶν εἶναι ἄνθρωποι μὲ ὅλα τους τὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα. Σὰν τέτιοι βέβαια θὰ ὑποστοῦν τὴν κριτικὴ καὶ κανένα παρεξηγημένο «Ἐλέω θεοῦ» δὲν μπορεῖ

νά τους προφυλάξει. Όπως όμως δεν είναι κατορθωτή καμιά άγωγή χωρίς αξίες, έτσι και καμιά πολιτειακή άγωγή. Καί όποιος θάβει τήν ιδέα τής 'Αξίας, χαντακώνει και τήν παιδαγωγική επίδραση του θεσμού, πού αντιπροσωπεύεται από τήν αξία.

Μολαταῦτα δέ μου διαφεύγει, πώς ή έννοια όλων τών αξιών παθαίνει κι αυτή μεταβολές ανάλογα με τήν εποχή και τήν πρόοδο του πολιτισμού, πώς παλιές αξίες εξαφανίζονται και νέες διαμορφώνονται. Τό παράπονο για τό μαρasmus τών αξιών είναι παράπονο κάθε εποχής. Γιατί ή ιδέα μιᾶς αξίας, πού μεταβλήθηκε σε πραγματικότητα, όχι μόνο δε θέλει νά χάσει κανένα από τά προσόντα πού απόκτησε, παρά ζητάει πάντα και νέα, ανώτερα, νά προσθέσει. 'Η ανθρωπότητα όμως, πού με τόν καιρό γίνεται, ή τουλάχιστο θέλει νά γίνεται πιό ενήλικη, αλλάζει κάθε φορά τήν αντίληψη της για τόν πολιτισμό και μαζί και τις έννοιες τών αξιών. Όσο περισσότερο αμετέβλητες μένουν οι μορφές τών αξιών, όσο πιό επίμονα μένουν κολλημένες σε παλαιωμένες παραστάσεις, τόσο και πιό σίγουρα είναι προορισμένες νά εξαφανιστούν. Στη θέση όμως κάθε αξίας, πού εξαφανίζεται ή απονεκρώνεται, δημιουργεί καινούργιες ο Πολιτισμός, έστω και κατώτερες καμιά φορά. Γιατί με τήν ελαττωματικότητα τής ανθρώπινης φύσης δεν μπορεί νά υπάρξει χωρίς αξίες αληθινός πολιτισμός, όπως δεν μπορεί νά υπάρξει χωρίς πολιτισμό άγωγή. Τό πρόβλημα τής προοδευτικῆς εξέλιξης του κράτους είναι ταυτόχρονα τό πρόβλημα τών αξιών, πού μεταβάλλονται. Ότι ή βασιλεία έχει ρίζει

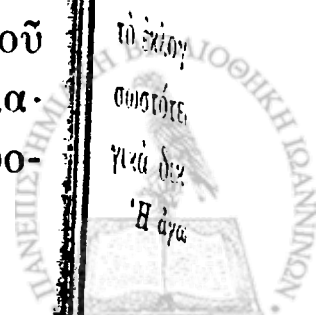
τόσο στερεές ρίζες στὴ δημοκρατικὴ Ἀγγλία καὶ Νορβηγία, χρεωσιέται πιὸ πολὺ στὴν προοδευτικὴ μεταβολή, πού παίρνει σ' αὐτὰ τὰ κράτη ἡ ἔννοια τῶν ἀξιῶν. Ὅτι πάλι ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία χάνει ὀλοένα τὴν ἐπιρροή της στοὺς κύκλους τῶν μορφωμένων καθολικῶν, δὲν χρεωσιέται τόσο στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, ὅσο στὴν ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη ἀπονέκρωση τοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας.

Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προσθέσωμε, πὼς καὶ οἱ φορεῖς τῶν ἀξιῶν μπορεῖ νὰ βλάβουν καὶ ἔβλαψαν πολλές φορὲς τὸ συναίσθημα τοῦ κύρους. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή καὶ προπάντων, ὅσων εἶναι προορισμένοι χάρις σὲ πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς τους ἱκανότητες νὰ γίνουν φορεῖς ἀξιῶν, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ζητήματα τοῦ κράτους. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐμπνέωνται προπάντων ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Ὁρθοῦ καὶ τοῦ Δίκιου καὶ νὰ ἔχουν τὸ συναίσθημα τῆς πλέριος εὐθύνης. Ἐπίσης παραπολὺ βλάπτει ἡ ἀχαλίνωτη δημόσια κριτικὴ τῆς ἀξίας, καὶ ἰδιαίτερα ἡ κριτικὴ ἐκείνη, πού μὲ ἔλαφριά τὴ συνείδηση γενικεύει τὰ σφάλματα ὠρισμένων ἀτόμων καὶ τὰ παρουσιάζει γιὰ σφάλματα τοῦ θεσμοῦ, ἐνῶ εἶναι σφάλματα τοῦ διαβατικοῦ φορέα. Ἐννοῶ τὴ δημαγωγικὴ κριτικὴ. Ὅποιος διάβασε τοὺς λόγους μεγάλων Ἀγγλων κοινοβουλευτικῶν ρητόρων, θὰ εἶδε μὲ θαυμασμό, μὲ τοιοῦτό τρόπο μπορεῖ νὰ συνδυαστῇ ἡ ὀξύτατη κριτικὴ μὲ τὴν πιὸ μεγάλη διακριτικότητα καὶ τὴν πιὸ ἀξιόπρεπη εὐγένεια.

Ὅπως ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ ἔχωμε πολιτειακὴ ἀγωγή, χωρὶς νὰ κρατᾶμε ψηλὰ τὴν ἰδέα τῶν ἀξιῶν,

ἔτσι ἀπὸ τὸ ἄλλος μέρος δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε ἀγωγὴν, χωρὶς νὰ ἐπιτρέψωμε νὰ μετέχουν ὀλοένα καὶ περισσότερο στὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ὅλοι οἱ πολῖτες, ἀνάλογα μὲ τὶς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς τὶς ἰκανότητες. Εἶναι ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα προβλήματα τοῦ κράτους. πῶς θὰ ἐξασφαλίσωμε στὸν κάθε πολίτη τὰ προεπούμενα καὶ σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθὸ καὶ τὸ δίκιο πολιτικὰ δικαιώματα. Ὅποιαδήποτε λύση κι ἂν προτείνῃ κανεὶς, θὰ εἶναι πάντα ἄτελη καὶ ἐλαττωματικὴ. Ἐνα ὅμως εἶναι βέβαιον, πῶς ἡ ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ στὴν κρατικὴ ζωὴ εἶναι τὸ ἀποτελεσματικώτερον μέσον τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς. Παρόμοια καὶ ἡ ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας ἢ ἄλλης ἐπαγγελματικῆς ἔνωσης εἶναι τὸ δραστικώτερον μέσον γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ οἰκογενειακοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἐνδιαφέροντος. Φυσικὰ ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ κοινότης, τόσο εὐκολώτερον εἶναι τὸ ἄτομον νὰ συμμετέχῃ ἐνεργητικὰ στὴ διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς τῆς. Ὅσο ὅμως μεγαλύτερη εἶναι ἡ κοινότης, τόσο καὶ περισσότερο εἶναι ἀνάγκη, τὸ ἄτομον, ἅμα πρόκειται γιὰ ἄμεση συμμετοχὴ του, νὰ περιοριστῇ νὰ μεταβιβάσῃ τὴ θέλησιν του σὲ ἄλλο ἄτομον, πού θὰ μετέχῃ σύμφωνα μὲ τὸ δικὸν του πνεῦμα στὴν ἐξέλιξιν τοῦ κράτους. Ἐμμεσα, βέβαιον, καὶ ὁ καθένας μὲ τὴν ἰδιωτικὴν του ζωὴν, ἀκόμη καὶ τὰ μεγαλύτερα κράτη, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προσφέρῃ τὴ συνδρομὴν του στὴν ἐξέλιξιν τοῦ κράτους. Τὴν ἄμεση ὅμως ἐνεργητικὴν συμμετοχὴν τοῦ κάθε πολίτη στὴ διαμόρφωσιν τοῦ κράτους, στὴν πιὸ ἀπλὴν τῆς μορφήν, τὸ ἄμεσον δηλαδὴ ἐκλογικὸν δικαίωμα στὴν καθολικὴν μυστικὴν ψηφο-

φορία, ἐγὼ τὸ θεωρῶ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς.

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς ἡ ἰσότητα· στὰ ἐκλογικὰ δικαιώματα δὲν εἶναι σύμφωνη μὲ τὶς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ Ὁρθοῦ καὶ τοῦ Δίκιου. Δὲν εἶναι σωστὸ ὁ περιορισμένος, ὁ ἄπειρος, ὁ ἠθικὰ κατώτερος ἄνθρωπος νὰ ἔχη τὰ ἴδια δικαιώματα νὰ καθορίζη τὴν τύχη τοῦ κράτους, μὲ τὸν ἔξυπνο, τὸν ἔμπειρο, τὸν ἠθικὰ ἀνώτερο ἄνθρωπο. Αὐτὸ εἶναι τόσο ὀλοφάνερη ἀλήθεια, πὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀρνηθῆ κανένα κόμμα, ὅσο δημοκρατικὸ κι ἂν εἶναι. Δὲν ἔχομε ὅμως σήμερα ἀκόμη κανένα μέσο γιὰ νὰ ξεχωρίσωμε τὰ δυὸ αὐτὰ εἶδη ἀνθρώπους. Ὁ ἀπλὸς ἐργάτης μπορεῖ νὰ βρῆται σὲ ἀνώτερο ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ ἐπίπεδο, παρὰ ὁ πλούσιος ἐπιχειρηματίας, ὁ εὐτυχισμένος ἔμπορος ἢ κι αὐτὸς ἀκόμη ὁ μορφωμένος βιβλιοφάγος. Ὁ καθένας ὅμως ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κρίνεται μὲ τὰ ἴδια ἠθικὰ μέτρα, ὁ καθένας ἔχει ἴσα δικαιώματα μὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἐπιδρᾷ στὸ κράτος ἀνάλογα μὲ τὶς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς του ἰκανότητες. Ἄμα θελήσωμε νὰ κάνωμε διάκριση, πρέπει νὰ κάνωμε τὴν ἴδια διάκριση καὶ σ' ἐκείνους, πὺ στέκονται ψηλὰ ἢ ψηλότερα, ὅπως καὶ σ' ἐκείνους, πὺ στέκονται στὴ μέση ἢ χαμηλότερα. Ἐλειδῆ ὅμως σήμερα δὲν ἔχομε κανένα μέσο νὰ ἐξακριβώσωμε ἀντικειμενικὰ τὴν ἀληθινὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἔχομε λοιπὸν καὶ κανένα μέσο νὰ κανονίσωμε ἀντικειμενικὰ καὶ δίκαια τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ δίλημμα σωστότερο φαίνεται νὰ δώσωμε σ' ὅλους ἴσα ἐκλογικὰ δικαιώματα, παρὰ νὰ ἀποκλείσωμε πλῆθος ἄ-

Ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτη

ξιους ανθρώπους. Ἡ λύση αὐτὴ θὰ ἀνταποκρίνεται μὲ τὸν καιρὸ ὀλοένα καὶ περισσότερο στὴν ἰδέα τοῦ Ὁρθοῦ, ὅσο περισσότερο καὶ ἐντονώτερα φροντίζει τὸ κράτος νὰ κάνη, μὲ μιὰ φροντισμένη ἄγωγή σὲ ὄλους, κατορθωτὴ τὴ λογικὴ χρῆση τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος. Ὅσο ὅμως ἡ ἄγωγή αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκόμη τέλεια, πρέπει νὰ φροντίζη τὸ κράτος μὲ ἄλλα μέσα νὰ ἀπομακρύνη τοὺς μεγάλους κιντύνους, πὺν μπορεῖ νὰ τὸ ἀπειλήσουν ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ καθολικοῦ καὶ ἴσου σ' ὄλους ἐκλογικοῦ δικαιώματος.

Ὅπως δὴποτε ὅμως, ἓνα μικρὸ δικαίωμα γιὰ νὰ μπορῆ νὰ λαβαίνει μέρος στὴν ἐξέλιξη τοῦ κράτους, πρέπει νὰ δίνεται σὲ κάθε πολίτη. Γιατὶ ἄλλιῶς χάνει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ κράτους. Τὸ κράτος τοῦ γίνεται ἀδιάφορο, ὅσο καλὸ κι ἂν εἶναι· οἱ ἀπαιτήσεις του ὅμως γίνονται ὀλοένα μεγαλύτερες καὶ ἀδικιώτερες. Ὁ πολίτης, μόνο ἅμα ὁ ἴδιος ἐνεργῆ μέσα στὸν κύκλο τῆς οἰκογένειας, τοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς κοινότητος ἢ τοῦ κράτους, διδάσκεται ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν πείρα, πὺς κάθε κρατικὴ ζωὴ θὰ εἰπῆ ἀδιάκοπος ἑναρμονισμὸς συμφερόντων. Καὶ τότε μόνο ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει, τί εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς οἰκογένειας, τοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς κοινότητος, τοῦ κράτους. Μόνο ἀπὸ τὴν ἐργασία του μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους ἀναπτύσσεται τὸ οἰκογενειακὸ πνεῦμα, τὸ αἴστημα τῆς ἐπαγγελματικῆς τιμῆς, τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητος καὶ προπάντων τὸ ἐθνικὸ συναίσθημα.

Ἐμεῖς οἱ Γερμανοί, ἀκόμη καὶ σήμερον ἔχομε πολὺ λίγο ἀναπτυγμένο τὸ ἐθνικὸ συναίσθημα συγκριτι-

καὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Γάλλους, τοὺς Ἰταλοὺς, τοὺς Σουηδοὺς, τοὺς Νορβηγούς, τοὺς Ὀλλανδοὺς καὶ τοὺς πολίτες τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν. Αὐτὸ ἓνα μέρος μπορεῖ νὰ εἶναι ιδιότης τῆς φυλῆς, καὶ ἄλλο μέρος νὰ χρεωσιέται στὰ περασμένα μας. Μὰ δίχως ἄλλο ἓνα μεγάλο μέρος χρεωσιέται στὸ ὅτι πολὺ ἄργα δόθηκε τὸ δικαίωμα στὸ Γερμανικὸ λαὸ νὰ συμμετέχη στὴ διαμόρφωση καὶ ἐξέλιξη τοῦ κράτους. Ἐδῶ καὶ ἑκατὸ χρόνια πρὶν, ὅταν θέλησε ὁ Freiherr von Stein νὰ συνειθίσῃ τὸ ἔθνος του «νὰ διοικῆται μόνο του τὶς ὑποθέσεις του καὶ νὰ βγῆ ἀπὸ τὴ βρεφικὴ ἐκείνη κατάσταση, ὅπου μιὰ ἀνίσχυρη καὶ δουλόπρεπη Κυβέρνησις θέλει νὰ κρατᾷ πάντα τοὺς ἀνθρώπους», ὁ Γερμανὸς πολίτης δὲν ἦταν σὲ θέσιν νὰ νιώσῃ τί τοῦ πρόσφεραν ὁ Stein καὶ ὁ Hardenberger. Ἡ μεγάλη ἀντίστασις, πὺ ἐδειξαν οἱ Τάξεις ἐναντία στὴ μεταρρύθμισις, ὕστερα ἀπὸ τοὺς ἀπελευθερωτικὸς πολέμους, καὶ ἡ δυσπιστία πὺ εἶχαν οἱ ὑπάλληλοι, ἐνώθησαν μὲ τὴν ἀδιαφορία τῆς μεγάλης λαϊκῆς μάζας. Ἐπειδὴ ζοῦσε σὲ κηδεμονία, ἀκόμη καὶ ὡς στὰ ἐλάχιστα, ἡ λαϊκὴ μάζα ἴσαμε τότε, δὲν καταλάβαινε τί εἶχε νὰ κερδίσῃ ἀπ' αὐτὰ τὰ δῶρα. Ἀντίθετα, τρομερὰ ἐκπληχτικὸ εἶναι, πόσο γρήγορα ἐθνικοποιοῦνται τὰ ἑκατομμύρια μετανάστες, πὺ ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς τὰ τελευταῖα δεκάχρονα τρέχουν στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖς. Καὶ δὲν ἀφομοιώνονται μόνο οἱ μετανάστες τῆς γερμανικῆς ράτσας, οἱ Ἕλληνας, οἱ Σουηδοί, οἱ Νορβηγοί, οἱ Γερμανοί, μὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη τῆς νεολατινικῆς, καὶ τελευταῖα καὶ τῆς σλαβικῆς ράτσας. Καὶ ὄχι μόνο ὅσοι ξέρουν τέλεια τὴν Ἕλ-

συναιστήματα γεννιῶνται εἴτε ἀπὸ κοινούς σκοπούς ἐργασίας εἴτε ἀπὸ κοινές πραγματοποιημένες φιλοδοξίες γιὰ ἔξωτερικὰ πράματα.

Μὲ τὸ ὁμαδικὸ ἔθνικὸ συναίσθημα, γίνεται ὅ,τι καὶ μὲ τὸ ἀτομικιστικὸ συναίσθημα τῆς προσωπικῆς ἀξίας.

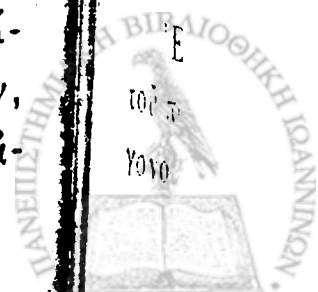
Μερικὰ πρόσωπα ἢ ἔθνη τοποθετοῦν τὴν ἀξία τους στὴν ἐσωτερικὴ πεποίθησή τους, πὼς συγκριτικὰ μὲ ἄλλους ἔχουν κάποια ἀνώτερη αἴγλη πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ. «La grande nation», αὐτὸ ἦταν ἡ ἰδέα καὶ ἡ ρωμαλέα πηγὴ, ἀπ' ὅπου χρόνια πολλὰ ἀνάβλυζε τὸ ἔθνικὸ συναίσθημα τῶν Γάλλων. Τὸ βασίλειο τῆς Μεγάλης Πολωνίας, εἶναι ἡ βάση, ὅπου στηρίζεται ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ Πολωνικὴ ὑπερηφάνεια. Ὑπάρχει ἓνας ἰμπεριαλισμὸς, ποὺ ἔχει τὴν πηγὴ του στὴν ἴδια ἀπαράλλαχτα ματαιοδοξία. Ὁ καθένας, ἢ κάθε ἔνωση καὶ ὄχι μόνο τὰ ἔθνη διατρέχουν μεγάλο κίντυνο, ἀμα θρέφουν τὸ ἔθνικὸ τους συναίσθημα ἀπ' αὐτὴ τὴν πηγὴ. Μεθάει κανεὶς ἀπὸ τὴ λάμψη τοῦ δικοῦ του παρελθόντος, εἶναι ὑπερήφανος γιὰ τὶς ἀρετές, τὴν αἴγλη καὶ τὴ δόξα τῶν προγόνων του, βλέπει μόνο τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων ἔθνων καὶ ὄχι τὰ προτερήματα, καὶ τ' ἀντικρούζει μὲ περιφρονητικὴ ὑπερηφάνεια . . . ὡς ὅτου ἔρχεται ἡ ἡμέρα, ποὺ γίνεται τὸ ξόφλημα τοῦ λογαριασμοῦ. Τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας ὅλων τῶν λαῶν περνάει πάντα τὸν κίντυνο νὰ γίνῃ ἱστορία τῆς «δόξας» τοῦ ἔθνους. Ἡ νεολαία μας ὅμως πρέπει βέβαια νὰ χαίρεται καὶ νὰ ὑπερηφανεύεται γιὰ τὰ κατορθώματα τῶς προγόνων μας, μὰ καὶ ν' ἀνατρέφεται ταυτό-

χρονα μὲ τῇ συνείδηση τῶν φυσικῶν ἐλαττωμάτων καὶ ἀδυναμιῶν τοῦ ἔθνους μας. Τὰ ἐλαττώματα αὐτὰ πρέπει κάθε γενεά, κάθε φορά, ξανά νὰ τὰ ὑπερ-νικάη, ἅμα πραγματικὰ ἐπιθυμῆ τὸν ἐσωτερικὸ της ἀνυψωμό.

Μιὰ δεύτερη ομάδα πρόσωπα καὶ ἔθνη βρίσκει τὴν ἀξία της στὸν ἄγνὸ ἢ ψεύτικο λιβανωτό, ποὺ τῆς προσφέρουν οἱ ἄλλοι. Ἡ ομάδα αὐτὴ ἔχει συνείδηση γιὰ κάποια της ἐλαττώματα καὶ ἀδυναμίες, τῆς εἶναι ὅμως ἀρκετό, πὼς οἱ ἄλλοι δὲν τὰ βλέπουν ἢ δὲν τῆς τὸ δείχνουν. Εἶναι εὐχαριστημένη, ποὺ οἱ ἄλλοι τῆς ἀπονέμουν ἐξωτερικὲς τιμές, καὶ τῆς γεννοῦν τὴν ἰδέα, πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τρέφουν μεγάλη ὑπόληψη γι' αὐτή. Ἡ μεγάλη αὐτὴ ὑπόληψη τῶν ξένων, ἅμα προέρχεται προπάντων ἀπὸ πρόσωπα ἢ ἔθνη ἰσχυρά, εἶναι γι' αὐτὴν ἡ πηγὴ τῆς προσωπικῆς της ἀξίας ἢ τοῦ ἐθνικοῦ συναισθήματος καὶ ὄχι ἡ συνείδηση τῆς δικῆς της ἀξίας. Ἦταν ἡ ταχτικὴ τῶν μεγάλων Μακεδόνων τῆς ἀρχαιότητος νὰ χωρίζουν μ' αὐτὸ τὸ μέσο τὰ μικρὰ Ἑλληνικὰ κράτη καὶ φύλα. Ἦταν ἡ ταχτικὴ τοῦ Μ. Ναπολέοντα μ' αὐτὸ τὸ τρόπο νὰ ρίχνη τὸν ἓνα λαὸ ἢ ἡγεμόνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου. Εἶναι τὸ παλιὸ μέσο «*divide et impera*», «*δαίρει καὶ βασίλευε*».

Ὑπάρχει καὶ τρίτη ομάδα πρόσωπα καὶ ἔθνη, ποὺ οὔτε στὴ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους βρίσκει τὴν ἀξία της, οὔτε στὴν πεποίθησι, πὼς εἶναι προικισμένη μὲ ἐξωτερικὰ προτερήματα, μὰ οὔτε καὶ στὴν ἐχτίμηση ἰσχυρῶν καὶ ἰσοδύναμων προσώπων ἢ ἔθνῶν, παρὰ ἔχει συνείδηση γιὰ κάποια ἀνώτερη ἠθικὴ ἀ-

ποστολή και τοποθετεῖ τὴν ἀξία της στὶς προσπάθειες, πὺ καταβάλλει γιὰ νὰ πετύχη τὸν ἔσωτερικὸ της ἀνυψωμό. Τὰ ἔθνη αὐτὰ ἢ τὰ πρόσωπα αὐτὰ ξέρουν καλὰ τὰ ἔλαττώματα τους· μὰ δὲ νομίζουν, πὺς ἡ ἀξία τους ἀνεβαίνει, ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι δὲν τὰ βλέπουν ἢ ἐπειδὴ δίπλα στὰ ἔλαττώματα τους στέκουν καὶ τοῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ προτερήματα. Τότε μόνο αἰστάνονται τὴν ἀξία τους, ἅμα κατορθώνουν μὲ τὴ δική τους τὴ δύναμη καὶ ἐνεργητικότητα νὰ σπρώξουν ἕνα ἀκόμη βῆμα ἔμπρὸς τὸν ἑαυτὸ τους ἢ καὶ τοὺς ἄλλους, πρὸς τὸ ἰδανικὸ, πὺ μέσα τους ζεῖ. Ἔχουν λοιπὸν τὴ συνείδηση, πὺς ξεπληρώνουν ἐκπολιτιστικὴ ἀποστολή. Καὶ στὴ συνείδηση αὐτὴ πρέπει νὰ ἀποδώσωμε ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ἐθνικοῦ συναισθήματος τῶν Ἑγγλων. Δὲν διστάζω νὰ εἰπῶ, πὺς καὶ στὸ Γερμανικὸ λαό, καὶ τὸ Μεσαίωνα καὶ ἀργότερα τὸ 19ο αἰῶνα, τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἦταν ζωντανὸ στοὺς καλύτερους ἀντιπρόσωπους τοῦ λαοῦ.

Στὴ γερμανικὴ σοσιαλδημοκρατία σήμερα αὐτὴ ἡ συνείδηση μιᾶς ἠθικῆς ἀποστολῆς τοῦ Κόσμου γιὰ τὴν ἐξυπερέτηση τῶν «ἀπόκληρων» παίζει σπουδαῖο ρόλο. Μόνο πὺ τὸ βλέμμα της εἶναι τόσο πολὺ καρφωμένο σ' αὐτὴ μόνη τὴν ἀποστολή, ὡστε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς της παραβλέπουν τὶς συνθῆκες πὺ χρειάζονται γιὰ νὰ μπορέσει ὁ Γερμανικὸς λαός, ἢ ἡ σοσιαλδημοκρατία νὰ φέρη σὲ καλὸ τέλος αὐτὴ τὴν ἀποστολή.

Ἔτσι παραβλέπουν π. χ. τὴν τεράστια διαφορὰ τοῦ πολιτισμοῦ στοὺς διάφορους λαοὺς, τὸν πρωτόγονο κώδικα στὰ ἥθη τοῦ λαοῦ, πὺ ἀκόμη καὶ σή-

μερα ἰσχύει, τὸ βαθειὰ ριζωμένο, πὺν ὅσο πάει γίνεαται καὶ ἰσχυρότερο, ἄγνὸ ἢ ψεύτικο ἔθνικὸ συναίσθημα τῶν λαῶν κ.τ.λ. Στοὺς Ἕλληνας ἕνα ζηλευτὸ πρακτικὸ πνεῦμα ἔδειξε ἄλλους δρόμους, γιὰ νὰ ξεπληρώσουν τὴν ἀποστολὴν τους τόσο στὸν ἑαυτὸν τους, ὅσο καὶ στοὺς ἄλλους λαούς.

Ἡ θεωρητικὴ βαθύνοια τῶν Γερμανῶν, καὶ τὸ γέννημα τῆς, ἡ κλίση δηλαδὴ σὲ δόγματα καὶ κυβερνητικὰ σχήματα ἀμετάβλητα, μαζὶ μὲ μιὰ ἐτοιμοπόλεμη κριτικὴ τῆς πραγματικότητος, πὺν δὲ θέλει νὰ προσαρμοστῆ στὴ θεωρίαν, πὺν τυχὸν διαμορφώσαμε, μᾶς ἔχει στήσει θηλειᾶς καὶ βρόχια στὸ λαιμό.

Πότε τέλος πάντων θὰ μάθωμε, πῶς ἕνα ἰσχυρὸ ἔθνικὸ συναίσθημα, ἀπὸ τὸ ἄγνὸ τρίτο εἶδος, εἶναι ἡ καλύτερη ἐγγύηση γιὰ νὰ φέρωμε τὰ ἰδανικὰ τοῦ πολιτισμοῦ κοντίτερα στὴν πραγματοποίησιν τους ;

Μόνον ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή, πὺν θὰ μᾶς κἀνη ἐνεργητικοὺς ὑπερέιες τῆς κοινότητος, πὺν θὰ μᾶς κἀνη ὑπερετῶντας τὴν ἰδέαν τοῦ κράτους νὰ ἐλπίζωμε, νὰ φροντίζωμε, νὰ ὑποφέρωμε καὶ νὰ χαιρώμαστε γιὰ τὶς ἀποτυχίαις ἢ ἐπιτυχίαις, μόνον ἡ ἐλπίδα πῶς θὰ μπορέσωμε νὰ ἀνυψώσωμε τὴν ἰδέαν τοῦ Κράτους σὲ ἕνα ἠθικὸ ἰδανικόν, μόνον αὕτη θὰ βοηθήσῃ καὶ ἡμᾶς τοὺς Γερμανούς, ἅμα ἔχωμε, βέβαια, καὶ φυσικὰς προδιαθέσεις, νὰ ἀναπτύξωμε μέσα μας ἕνα ἰσχυρὸ ἔθνικὸ συναίσθημα, ἔτσι σὰν ἐκεῖνο, πὺν ἀπὸ πολὺν καιρὸν σὰν ἰσχυρὸ προπύργιον ὑπάρχει στοὺς ἄλλους λαούς. Τὸ ἔθνικὸ αὐτὸ συναίσθημα θὰ προφυλάξῃ καὶ ὅλην μᾶς τὴν δημόσιαν ζωὴν ἀπὸ τὸ εἶδος

αὐτὸ τῆς ἐπιπόλαιας κριτικῆς, ποὺ μπορεῖ νὰ συντρέψῃ πραγματικὰ ὅλες τὶς ἀξίες καὶ νὰ βλάβῃ τὴν ὑπόληψιν μας στὰ μάτια τῶν ἄλλων ἔθνων, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ σὲ θέσιν νὰ ὑποδείξῃ ἄλλα μέσα γιὰ τὴν ἀγωγὴν τῆς λαϊκῆς μάζας καὶ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ ἔθνους.

ΙΧ

ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Σκοπὸς τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, ὅπως εἶδαμε, εἶναι: Νὰ ὀπλίση τοὺς πολίτες ἐνὸς κράτους μὲ τέτιες ἔξεις, ὥστε νὰ παίρνουν συνειδητά, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, μέρος στὴν κρατικὴ ζωὴ μὲ τὸ σκοπὸ, νὰ φέρουν τὸ κράτος, ὅπου ἀνήκουν, ὑπερετώντας το μὲ τὴ ζωὴ τους καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ τους δράση, βῆμα βῆμα ὀλοένα καὶ κοντίτερα στὸ ἰδανικὸ Κράτος τοῦ Δίκιου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ. Κατάλληλα μέτρα τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς ἐμάθαμε τὴν ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ θεληματικὰ σὲ ἐργασιακὰς κοινότητες, τὸ διαφωτισμὸ τῆς ἠθικῆς κρίσης, τὴν κατανόηση τῆς ἀποστολῆς τοῦ κράτους καὶ τὴν κατανόηση τῆς ἐξάρτησης τῶν συμφερόντων τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς ὀλότητος. Προπάντων ὅμως ἐμάθαμε, πὼς ἀπαραίτητος ὅρος γιὰ τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή εἶναι ἡ διαμόρφωση τῆς ἐννοίας τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ δίκιου, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἠθικῆς δύναμης καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ συναισθήματος τοῦ κύρους καὶ τοῦ ἐθνικοῦ συναισθήματος.

Ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή, ποὺ εἶναι στερεωμένη ἐπάνω σὲ τέτιες βάσεις καὶ ἀγκυροβολημένη σὲ τέτιους

σκοπούς πρέπει νὰ περιμένωμε, πὼς θὰ βρῆ τὴν ἐπιδοκιμασία καὶ συνεργασία ἀπὸ τοὺς ἄδολους καὶ ἤρεμους ὀπαδοὺς ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν κομμάτων. Γιατὶ κανένα πολιτικὸ κόμμα δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ βρῆ, πὼς ἡ ἀγωγή αὐτὴ ἀπειλεῖ τὴν ἰδιαίτερη κομματικὴ ἀντίληψη καὶ πεποίθησιν του, τὴν ἀντίληψη δηλαδὴ, ποὺ ἔχει γιὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὰ ὅρια τῆς δύναμης τοῦ συνταγματικοῦ κράτους. Ἐξαιροῦνται βέβαια, τὰ κόμματα ἐκεῖνα, ποὺ δὲν παραδέχονται καταρχὴν κανένα κράτος, ὥστε καὶ τὸ συνταγματικόν. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἡ ἀγωγή αὐτὴ θὰ βοηθήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Κράτους τοῦ Δίκιου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν του γιὰ τὸ ἄτομον, καὶ μόνον αὐτὴ, καὶ ὄχι ἄλλο κανένα διοικητικὸ κρατικὸ μέτρο, θὰ κάνῃ κατορθωτὴ τὴν προσέγγισιν αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ. Ἡ ἀγωγή αὐτὴ θὰ εἶναι ἀκόμη τὸ καλύτερον προπύργιον ἐνάντια στὸ μεγάλο κίντυνον, ποὺ ὁ Stuart Mill πολὺ σωστὰ μᾶς τὸν διατυπώνει στὴν εἰσαγωγὴ τῆς πραγματείας του «On liberty», πὼς ἡ Κοινωνία δηλαδὴ στὸ συνταγματικὸ κράτος πρέπει νὰ εἶναι ἀδιάκοπα σὲ ἐπιφυλακὴ ἐνάντια στὴν τυραννίαν τῆς πλειοψηφίας. Ἡ τυραννία αὐτὴ τῆς πλειοψηφίας, πολὺ χειρότερη ἀπὸ τὸ μοναρχικὸν δεσποτισμὸν — αὐτὸς βέβαια ἀποκλείεται σ' ἓνα συνταγματικὸν κράτος — εἶναι γέννημα τῆς ἀμορφωσιάς καὶ τῆς ἀγριότητος τῶν πολιτῶν καὶ τῆς ὑποβολιμαίας πίστεως τῆς λαϊκῆς μάζας στὴν παντοδυναμίαν τοῦ κόμματος.

Μόνον αὐτὴ ἡ ἀγωγή θὰ μᾶς προστατέψῃ καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τῶν κοντόφθαλμων ἐκείνων, ποὺ ὅλη τους ἡ ἔλεεινή σοφία περιορίζεται νὰ σπέρνουν

τὸ μῖσος σὲ νέους γέρους γιὰ κάθε κοινωνία, πὺ δὲν ἀνήκει στὸ κόμμα τους. Χωρὶς νὰ σκέπτονται οἱ ἀνόητοι, πὺς τὸ μῖσος αὐτὸ εἶναι πυρκαϊὰ, πὺ μπορεῖ ἀναπόφευχτα νὰ κάψῃ καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἔμπρηστές. Ὅπου οἱ ἄνθρωποι διδάχτηκαν ἀπὸ μικροὶ νὰ μὴν κάνουν κέντρο κάθε τους πράξης καὶ δράσης τὸν ἑαυτὸ τους, παρὰ τὸ σύλλογο πὺ ἀνήκουν, ὅπου εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους τὴ σύγκρουση τῶν συμφερόντων ἐπάνω στὴν ἐχτέλεση μιᾶς κοινῆς ἐργασίας, ὅπου προπάντων μιὰ ἔγκαιρη διδασκαλία γιὰ τὴν ἀλληλοεξάρτηση, τῶν συμφερόντων ἔκαμε ζωντανὴ τὴν εἰκόνα τοῦ σωστοῦ κράτους καὶ μάλιστα στοὺς ἐξυπνότερους καὶ δραστηριώτερους ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, ἐκεῖ ἔχουν ὑψωθῆ τὰ στερεώτερα προχώματα ἐνάντια στὴν τυραννία τῶν κομμάτων καὶ τῆς λαϊκῆς μάζας. Γιατὶ πολλὲς φορὲς ἡ τυραννία αὐτὴ μὲ τὴ σημαία μιᾶς παρεξηγημένης ἰσότητος τσαλαπατάει, σὰν μπουλούκι ἐλέφαντες, κάθε σπαρτὸ τοῦ δικαιολογημένου ἐκείνου ἀτομισμού, πὺ αὐτὸς καὶ μόνος ἐξασφαλίζει τὴν ἐξελικτικὴ ἱκανότητα τοῦ κράτους. Νὰ προστατεύωμε τὸ δικαιολογημένο αὐτὸν ἀτομισμό τῶν ἀτόμων καθὼς καὶ τῶν κομμάτων καὶ νὰ τοῦ παρέχωμε τὸν ἀπαραίτητο χῶρο γιὰ τὴν ἐξέλιξη του εἶναι ἴδια σπουδαῖο γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ κράτους, ὅσο καὶ νὰ ξαναμαζεύωμε πάλι τὰ κόμματα καὶ τὰ ἄτομα καὶ νὰ τὰ ὀδηγοῦμε σὲ μιὰ κοινὴ ἐργασία. Αὐτὸ εἶναι βασικὸς κανόνας ὄχι μόνον γιὰ τὰ ἄτομα, παρὰ καὶ γιὰ τὰ κόμματα. Κάθε κόμμα, πὺ κατορθώνει νὰ κατανικήσῃ ὅλες τὶς ἄλλες γυνῶμες μέσα στὴν περιοχὴ τῆς δικῆς του κοσμοθεωρίας, φέρνει μέσα του τὰ σπέρ-

ματα τοῦ θανάτου, ὅπως καὶ ἡ ἀπεριόριστη παντοδυναμία τοῦ κράτους ἢ τῆς Ἐκκλησίας. Ἄργα ἡ γρήγορα ἔρχεται τὸ βροντερὸ ἢ σιωπηλὸ τέλος. εἶναι φυσικὸς νόμος, ἡ βούληση, ποὺ ἔγινε παντοδύναμη, νὰ γίνεται Μολῶχ, ποὺ κατατρώει τὰ ἴδια του παιδιά. Οἱ ἀρχαῖοι ἤξεραν αὐτὸν τὸ νόμο. «Εἰ μὴ τὰς φρένας διέφθορε θνητῶν, ὅσοισιν ἀνδάνει μοναρχία»⁽¹⁾ Μόνο μέσα στὴν ἐλεύθερη πάλη τῶν δυνάμεων, μὲ ἀπόλυτο σεβασμὸ τοῦ ἀδόλου ἀντίπαλου, μὰ καὶ μὲ ἀλύπητο χτύπημα τοῦ δόλιου, μόνο μὲ τὸν ἀδιάκοπο ἐξομαλισμὸ τῆς κάθε συμφεροντολογικῆς σύγκρουσης πάει ὁ δρόμος πρὸς τὰ ἑπάνω. Ἡ αἰώνια εἰρήνη γίνεται αἰώνιος θάνατος κάθε ὀργανικοῦ πλάσματος. Ἀκόμη καὶ οἱ καλύτεροι ὀργανισμοὶ θὰ συντριβοῦν μιὰ ἡμέρα, ὅταν οἱ ἀρτηρίες, ποὺ μέσα τους τρέχει τὸ αἷμα τῆς ζωῆς, ἀποσκληρυνθοῦν. Αὐτὴ εἶναι ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων, τῶν κομμάτων καὶ τῶν κρατῶν

Ποιὸς μπορεῖ νὰ εἰπῇ σήμερα, ποῦ μᾶς φέρνει ἡ ἐξέλιξη αὐτή; Ποιὸς μπορεῖ νὰ μᾶς εἰπῇ, ἂν μᾶς πλησιάζη στὸ ἰδανικόν, ποὺ μᾶς προβάλλει ἡ Ἠθική; Ὡς ἓνα σημεῖο φαινόταν, πὼς ἡ ἐξέλιξη ἔπαιρνε τὴν κατεύθυνση μιᾶς προοδευτικῆς δέσμεψης τοῦ ἀτόμου. Λὲς καὶ ἀποσκοποῦσε τὸ βαθμιαῖο ἐξαφανισμὸ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἴσα ἴσα οἱ Δημοκρατίες

---

(1) Ὀλόκληρο τὸ χωρίο στὸν Εὐρυπίδη Ἰππόλιτος στίχοι 1013-1015 εἶναι: «Ἄλλ' ὡς τυραννεῖν ἠδὺ τοῖσι σώφροσιν; Ἦκιστα, εἰ μὴ τὰς φρένας διάφθορε θνητῶν, ὅσοισιν ἀνδάνει μοναρχία».

ἔχουν ἀσύνειδα μιὰ φανερὴ τάση καὶ θὰ ἔλεγα μιὰ ἀκατανίκητη ροπὴ νὰ παίρουν τέτια κατεύθυνση.

Τὸ εὐτύχημα ὁμῶς εἶναι, πὺ μιὰ τέτια ἐξέλιξη καταντάει μόνη της ἀπόλυτο καὶ ἀνυπόφορο κακὸ γιὰ κάθε δυνατὴ καὶ ἐνεργητικὴ φύση. Αὐτὸ μᾶς δίνει ἐλπίδες καὶ γιὰ μιὰ ἀντίθετη ἐξέλιξη. Ἄμα γεμίσωμε λοιπὸν τὴν ψυχὴ τῶν δυνατῶν ἀνθρώπων καὶ ὄσων εἶναι προορισμένοι νὰ γίνουν ἀρχηγοὶ μὲ τὴν εἰκόνα κράτους, πὺ τὸ χαρακτηρίζει ὄχι μονάχα ἡ ἠθικὴ παρὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ φιλελεύθερη φύση του, ἄμα προβάλλωμε στὴν ψυχὴ τους ἕνα ἰδανικόν, πὺ δὲν ἀντιμάχεται τὴν ἠθικὴ αὐτοδιάπλαση καὶ τὴν ἠθικὴ αὐτοσυντήρηση, τότε ἔχομε τὴν ἐλπίδα, πὺς μπορεῖ τὰ κράτη νὰ ἀποφύγουν τὴν ἀρτηριοσκλήρωση καὶ τὸ νέκρωμα, φτάνει βέβαια νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ γενοῦν ἀρκετοὺς τέτιους δυνατοὺς ἀνθρώπους. Γιατὶ τὰ ἰδανικὰ εἶναι τὸ μοναδικὸ δραστικὸ φάρμακο κατὰ τῆς ἀρτηριοσκλήρωσης. Τὰ ἰδανικὰ εἶναι πάντοτε ἰσχυρότερα ἀπὸ τὴν κάθε μηχανικὴ δύναμη, πὺ προσπαθεῖ νὰ μᾶς τὴν παρουσιάσῃ ἀνυπέρβλητη ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός. Τὴν ἀλήθεια αὕτη δὲ μᾶς τὴ λείε καμιὰ θεωρία, μὰ ἡ πορεία τῆς ἴδιας τῆς ἱστορίας. Σ' ὄλα τὰ πολιτισμένα κράτη τὸ δημοκρατικὸ ρέμα φουσκώνει ἀσυγκράτητα. Τὰ δημοκρατικὰ ὁμῶς πολιτεύματα μποροῦν νὰ φέρουν καὶ στὴν ὀχλοκρατία, ἄμα ἡ ψυχὴ τῆς πλειοψηφίας τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι ἀριστοκρατικὴ. Ἄς φροντίζωμε λοιπὸν μὲ τὴ συστηματικὴ πολιτειακὴ ἀγωγή νὰ δυναμώνη ἡ ἀριστοκρατικὴ ἀντίληψη, νὰ ἀπλώνωνται ὀλοένα πλατύτερα τὰ

ἡ δὲ
μα
Τὸ

ἠθικὰ ἰδανικά, νὰ γίνεται τὸ καθένα τους ζωντανή
δύναμη στὴν ψυχὴ τῆς πλειονότητος τῶν ὁμόεθνων
μας, καὶ τότε ξεπληρώσαμε τὸ κυριώτερο μας χρέος.
Τὰ ἄλλα, θὰ τ' ἀφήσωμε στὸ θεὸ καὶ στὸ μέλλον.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΓΙΑ ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

AD. FERRIÈRE

ΠΩΣ Ν' ΑΝΑΤΡΕΦΩΜΕ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΑΣ

Μετάφραση Σταμ. Πατρικίου—Βαλαγιάννη

δεμένο δρ. 30

W. STARK

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ

Μετάφραση Μ. Γ. Μιχαηλίδη

δεμένο δρ. 25

JOHN DEWEY

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

Μετάφραση Κ. Δ. Σωτηρίου

δεμένο δρ. 40

Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΟΙΑ ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ ΠΑΙΖΟΥΝ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΠΟΥΛΑ

δεμένο δρ. 35

J. PAYOT

Η ΚΑΤΑΧΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

Μετάφραση Ι. Βαχαβιόλου

δεμένο δρ. 55

Δ. ΓΛΗΝΟΥ

ΕΝΑΣ ΑΤΑΦΟΣ ΝΕΚΡΟΣ

Μελέτες για τὸ εκπαιδευτικὸ μας σύστημα

δεμένο δρ. 40

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ "ΑΘΗΝΑ", Α. Ι. ΡΑΛΛΗΣ & ΣΙΑ

ΓΡΑΦΕΙΑ, ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 6

ΓΕΝΙΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 22

